

319.508

21 / 2012

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

Ethnologic Horizons

2012
1. szám

NÉPRAJZI LÁTÓHATÁR

A Györffy István Néprajzi Egyesület folyóirata
XXI. évf. 2012. 1. szám

A folyóirat alapítói
BALASSA IVÁN és UJVÁRY ZOLTÁN (1992)

Alapítószerkesztő
VIGA GYULA (1992–2001)

Szerkesztő
KEMÉNYFI RÓBERT

Vendégszerkesztő
BÓDI ERZSÉBET

A szerkesztőbizottság elnöke
UJVÁRY ZOLTÁN

A szerkesztőbizottság tagjai
BÁRTH DÁNIEL, FATA MARTA (Tübingen), KESZEG VILMOS (Kolozsvár), KÉSZ MARGIT (Salánk/Beregszász), LAJOS VERONIKA, LÁBADI KÁROLY, LISZKA JÓZSEF (Komárom), VIGA GYULA

Olvasószerkesztő
GÖNCZY MONIKA, KOVÁCS LÁSZLÓ ERIK

Fordító
TAKÁCS ORSOLYA, LAJOS VERONIKA

Technikai munkatárs
BIHARI NAGY ÉVA

A borító:
DALLOS CSABA

A kötet megjelenését támogatta
Nemzeti Erőforrás Minisztériuma Múzeumi Osztály
Debrecen Város Önkormányzata
OTKA K 68694
MTA DE Néprajzi Kutatócsoport
Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

Felelős kiadó
BARTHA ELEK, a Györffy István Néprajzi Egyesület elnöke

ISSN 1215-8097

Nyomdai munkálatok
Kapitális Kft., Debrecen
www.neprajzilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Tartalom

XXI. ÉVF. 2012. 1. SZÁM

ÁTMENETI RÍTUSOK ÉS MULTIKULTURALITÁS

Kész Barnabás: A salánki lakosság etnikai és vallási arculatának tükröződése a település temetőkultúrájában	5
Nagy Márta: Hagyomány és hatások Huszt járás fatemplomainak architektúrájában	46
Gajdos Nikolett: Az emberélet utolsó fordulójához kapcsolódó hiedelmek és szokások egy kárpátaljai református faluban	59

IDEOLÓGIAI PLURALIZMUS

Képsorozat: Husztalsófalva, Szeklence, Száldobos, Ósándorfalva	86
--	----

SZOKÁSOK ÉS HELYI KÖLTÉSZET

Kész Barnabás: Egy parasztköltő a hadifogságban, Zán Béla fogolytábori jegyzetfüzete	91
Zán Gál Adél: Barta Róza, salánki népi verselő	107
Szilágyi Bernadett: Adatok a húsvéti szokások néprajzához Benében	127

KÁRPÁTALJA TÁRGYI ÖRÖKSÉGE

Kész Barnabás: Kádármesterek Salánkon	143
---	-----

BRINDZA FESZTIVÁL RAHÓN

Képsorozat	156
------------------	-----

Contents

Volume 21 Number 1 (2012)

RITE OF PASSAGE AND MULTICULTURALISM

- Barnabás Kész: The Ethnic and Religious Image of Shalanki's Population Reflected
in the Cemetery Culture of the Settlement 5
- Márta Nagy: Tradition and Influences in the Architecture of Wooden Churches
in Khust Raion 46
- Nikoletta Gajdos: Beliefs and Customs Relating to the Last Turn of Human Life
in a Subcarpathian Village of Reformed Religion..... 59

IDEOLOGICAL PLURALISM

- Photo Series: *Husztalsófalva, Szekelence, Száldobos, Ósándorfalva* 86

TRADITIONS AND LOCAL POETRY

- Barnabás Kész: A Peasant Poet in Captivity
(Béla Zán's Notebook from the Prisoner-of-war Camp)..... 91
- Adél Zán Gál: Róza Barta, Folk Versifier from Shalanki 107
- Bernadett Szilágyi: Data for the Ethnography of Easter Customs in *Bene* 127

MATERIAL CULTURE IN SUBCARPATHIA

- Barnabás Kész: Master Coopers from Shalanki 143

BRINDZA FESTIVAL IN RAHÓ

- Photo Series..... 156

Átmeneti rítusok és multikulturalitás

Kész Barna
Nagy Márta
Gajdos Nikoletta

A salánki lakosság etnikai és vallási arculatának tükröződése a település temetőkultúrájában

KÉSZ BARNABÁS

A salánki lakossága etnikai és vallási összetételének alakulása az évszázadok folyamán

Salánk Kárpátalja Nagyszőlősi járásának északnyugati részén, a magyar nyelvterület határán található, háromezer fős magyarlakta település.¹ Lakossága mindig is híres volt szorgosságáról, nyakasságáról, hagyománytisztelőtől és a magyarsághoz való ragaszkodásáról. Ez utóbbi jelző annál figyelemreméltóbb, hogy a falu, lakosságának származását és etnikai összetételét tekintve, sohasem volt teljesen színmagyar településnek mondható. Vizsgáljuk meg tehát e községet ebből a szempontból, és próbáljunk választ adni arra a kérdésre, hogyan őrizhette meg magyarságát évszázadokon keresztül annak ellenére, hogy a történelem során legalább öt különböző államhoz tartozott, a többi magyar településtől természeti akadályokkal volt elszigetelve, és területére folyamatosan költöztek be a nem magyar etnikumú telepések.

A hagyomány szerint a Borzsa (Borsova) – folyó mocsaras, tölgyerdőkkel borított völgyében a honfoglalás után Töhötöm vezér törzse telepedett meg, majd a területet az e törzsből származó Farkas Agmánd nemzetség birtokolta.² A megyerendszer kialakulásával itt, a Tisza és a Borzsa között szerveződött meg a legkisebb vármegye, Ugocsa. Ez eleinte teljes egészében királyi uradalom, vadászterület volt, majd a birtokadományozások következtében, a 13. században három családi nagybirtok alakult ki a területén: délen a Káta-nemzetség vert gyökeret, a megye keleti és nyugati szélén a Hontpázmányok alapítottak nagybirtokokat, északon pedig, a Borzsa völgyében a Gutkelek vetették meg a lábukat. Ezzel

¹ A tanulmány az OTKA K 68694 támogatásával készült.

² Botlik–Dupka 1993: 167.

egyidőben flamand és szász hospesek is érkeztek a vidékre, akik falvak sorát alapították meg a Tisza völgyében. És hogy a táj etnikai képe még színesebb legyen, idővel egy ruszin és egy román etnikai terület is kialakult a megye keleti, illetve déli szegletében.

A tatárjárás után a Borzsa- és a Szalva-folyók közé eső sík területeket, a Nagyszőlősi-hegység ide ék alakúan benyúló lejtőivel (elsősorban a Helmec-heggyel) együtt, V. István a Gutkeled nemzetségbelieknek adományozta, mert őt támogatták apjával, IV. Bélával szemben. E tágas térség akkoriban még egyetlen falu, Feketepatak határát képezte. Azonban a feketepataki uradalom területén már 1295 körül feltűnt egy újabb település, Salánk, mely a Borzsa-folyó lapályán a megye legnagyobb községi határát szerezte meg, felvirágzott és hamarosan Ugocsa egyik legnépesebb, mezővárosi kereteket kitöltő helységévé vált.³ A régészeti adatok azt bizonyítják, hogy a környék már 50 ezer évvel ezelőtt is lakott volt. Az ásatások során kő-, bronz- és kora vaskori leletek bukkantak a felszínre. A néphagyomány úgy tartja, hogy a tatárjárás előtti időkben már állt egy település Salánk mellett (Bacsófalva), mely a tatárdúlás áldozata lett. Salánkot a pápai tizedjegyzékek említik először 1332–1337-ben Salanch néven. Nevének eredete vitatott. Egyesek szerint az Anonymus által említett Salán (Zalán) vezérről kapta nevét, mások a török Salán (Csalán) személynévvel hozzák összefüggésbe. A legkézenfekvőbb magyarázat szerint a Salamon személynév kicsinyített formájának birtokos jelzős alakjából ered (Sala+nk= „a mi kis Salamonunk”). A hivatalos, ukrán nyelvű „Salánki” többes számban jelenti a falu nevét.⁴ Bár a település neve magyar eredetű, a földrajzi neveken – és pedig a koraiakban is – idegen nyelvi hatások állapíthatók meg.⁵

Salánkot tehát a Gutkeledék Szamos menti ősi birtokairól ide érkező magyar telepesek építették fel. Bár a falu és az egész uradalom megtelepítése egy forrásra, a Gutkeled család szervező munkájára vezethető vissza, az uradalom népessége etnikai tekintetben nem annyira egységes, mint például a Kátáké a megye déli felében. A magyar elem itt is dominál, de nem olyan mértékben.⁶ A salánki terület egyes földrajzi pontjainak neveit tartalmazó 1414., 1454. és 1551. évi határjárásokban egyformán találhatók magyar és szláv nevek. Sőt, a folyók és patakok (Borzsa, Szalva stb.) neveiből arra következtethetünk, hogy ezen a vidéken még a népvándorlás korából visszamaradt szláv foszlányok, szórványok maradhattak fenn.⁷ Figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy Salánkot széles mocsáröv, folyók és erdők választották el nemcsak a beregi és ugocsai magyar tömblakosságtól, de a hegyvi-

³ Szabó 1994: 29.

⁴ Botlik–Dupka 167.

⁵ Szabó 1994: 222.

⁶ Szabó 1994: 31.

⁷ Szabó 1994: 31.

dék felől érkező ruszin rajzástól is, s a falu természetes elszigeteltsége évszázadokon át fennmaradt. A középkori források szerint tehát Salánk magyarnak mutatkozik ugyan, de az ősi szláv szórványok és az új ruszin szomszédság jeleivel.

A következő évszázadokban Salánk újabb földbirtokosok: a Gacsályi, Salánky, Atyai családok, majd tartósan a Gutkeled nemzetségbeli Rozsályi Kun család birtokát képezte. A Rozsályi Kunok fiágának kihaltával a leányági Barkóczyak, majd hasonló módon a Károlyiak és mások kezére került. Salánk a szomszédos Keresztúrtól és számos más ugocsai helységtől eltérően nem kisnemesi település, hanem jobbágyfalu volt. A lakosok között mindössze két armalista neve szerepel (Bindász és Setre). A legkorábbi, 1509. évi jobbágynévsor 183 jobbágy nevét tartalmazza, akik 101 családnév alatt éltek, s e 101 név közül 79 magyar és 22 bizonytalan eredetű volt (azaz a 183 jobbágy közül 154 viselt magyar nevet s 29 nem magyar nevet). A magyar nevek közül a legelterjedtebbek: Adam, Bartha, Bokor, Keez (Kezy), Kosa, Magyar, Maky, Palffy, Simon, Warga, stb. A bizonytalanak ítélt nevek egyértelműen szláv eredetre mutatnak. Szabó István szerint az új ruszin beköltözőkre utaló „Orosz” nevek mellett a „Tót” nevek a magyarság által is itt talált és korán felszívott szláv szórványra mutatnak rá.⁸ A viszonylag magas, kb. 20%-os bizonytalan eredetű névréteg ellenére kijelenthetjük, hogy a település lakossága az összeírás időpontjában is magyarnak mondható, s a salánki magyarságba való lassú és csekély szláv keveredés a 14. századtól református hitet valló falu magyar jellegét nem bontotta meg. Az is valószínűnek látszik, hogy az 1509. évi névsorban szemléltethető eredményt nem valami hirtelen új fordulat hozta létre, hanem az hűen mutat vissza a település eredetére is. Erre a feltevésre azért is jogunk van, mert a további századok folyamán – miként azt látni fogjuk – a salánki lakosság nagy állandóságot mutat, amit a már említett, a falut a közlekedés és a pusztulás útjául szolgáló Tisza mentétől elszigetelő mocsárövvvel magyarázhatunk meg.

Szabó István *Ugocsa megye* című monográfiájában közli Salánk lakosságának az 1509. évit követő névsorait is, amelyek az előzőhöz hasonló etnikai képet mutatnak. Az 1567., 1633., 1715. és 1775. évi névsorokban található új nevek között vannak magyarok (Hegedüs, Balogh, Bundas stb.), bizonytalanok (Koncz, Olah, Domján, Major, Medve stb.), ugyanakkor a szerző szlávnak ítéli meg a Zán, Misko, Palicsko, Papinecz, Predany, Tantik és más neveket. Mellettük már elvéve cigány (Csergő, Móré, Pati) és zsidó (Arrastovics) nevek is feltűnnek.⁹ Az egyházi feljegyzések viszont csak később, a 19. századtól említik a zsidók jelenlétét Salánkon. Az itteni zsidóság valószínűleg Galíciából származott, üzletelésből élt, nem elegyedett a magyarokkal, megőrizte saját hitét és kultúráját. Ez volt a jel-

⁸ Szabó 1994: 31.

⁹ Szabó 1994: 223.

lemző a salánki cigányságra is, akiről Szabó István a következőket írja: „Telkeik, mint a jobbágyoknak, nem voltak, földet sem műveltek,” lova azonban mind-egyiknek volt. Mindegyik különös szolgálattal fizetett urának (kovács, muzsikus). Az a körülmény, hogy az összeírásba név szerint felvették őket, ellene mond annak, mintha ide-oda kóborló sátoros cigányok lettek volna).¹⁰

Salánk lakosságának etnikai arculatára – bár a falu elszigeteltsége miatt az átlagosnál kisebb mértékben – kihatással voltak a vallási és társadalmi mozgalmak, háborús dúlások, járványok, spontán és tervezett betelepedések és elvándorlások. A vizsgált terület jóllehet soha nem került török megszállás alá, azonban az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg Magyarország közé ékelődve, mint katonai felvonulási területet a 16–17. században gyakran fenyegette háborús pusztítás. Ezen katasztrófák közül meg kell említenünk a tatárok 1565-ös, 1594-es, 1661-es, 1717-es, a lengyelek 1657-es és a Habsburg császári csapatok 1684–88 közötti hadjáratát,¹¹ valamint a visszatérő pestisjárványokat (főleg az 1742-est).¹²

A 16. század derekán Salánkot is elérte a reformáció szele. Az 1395 és 1405 között, gótikus stílusban épült római katolikus templomot a reformátusok 1550 körül vették birtokukba (a pontos dátumot nem ismerjük). A salánki református egyházat támogatták a Gutkeled nemzetségből származó birtokosok is, mivel maguk is protestánsokká lettek. Ezt bizonyítják a különböző, Salánk népe nevére kiállított adománylevelek, melyek között még Bethlen Gábor erdélyi fejedelemtől származót is találhatunk. A református templom katedrája alatt ma is látható egy kőkoporsó, mely az 1608. december 24-én meghalt Kun Gáspár földi maradványait rejt, tetején a Rozsályi Kunok faragott címere: három csillag és három sárkányfog. Ez volt egyébként az Atyaiak és a Gacsályiak, sőt a fejedelmi Báthori család címere is. S ez a címer díszítette Salánk pecsétjét is, mivel a település akkoriban még oppidum, mezőváros volt.

A másik, görög katolikus egyházközség a 18. század elején alakult meg mint filiális szórvány, 1702-től vált anyaegyházzá. Horkay Lajos salánki református lelkész *Beszélő kövek* című könyvében írja: „Temploma fából volt, egy haranggal. Hívei számának növekedése a Barkóczy, Dessewffy és Károlyiak által uradalmukba hozott zsellérek itteni letelepedésének a következménye.”¹³ Az akkori földesurak ugyanis előszeretettel telepítettek birtokaikra ruszin jobbágyokat, hiszen szállóige volt közöttük: „Magyar jobbágy perlekedés, zsidó jobbágy pénz, orosz jobbágy zsíros konyha”. A 17–18. században tehát ruszinok költöztek be Salánkra, akik túlnyomó része zsellér volt. Ők azonban hamarosan asszimilálódtak, s csak görög katolikus vallásuk, nevük és lakóhelyük alapján következtethe-

¹⁰ Szabó 1994: 122.

¹¹ Kocsis 1999: 76.

¹² S. Benedek 1993: 21.

¹³ Horkay 1936: 25.

tünk szláv eredetükre. (Salánk görög katolikusok által lakott északi részét, a Felvéget a 20. századig Oroszfalunak nevezték, míg a reformátusok által lakott központi rész és a délnyugati Alvég a Magyarfalu nevet viselte.) Azonban Salánkra is vonatkozott az a törvényszerűség, miszerint mindegyik református magyar volt, de nem mindegyik görög katolikus volt ruszin. Mint láthattuk, ruszin betelepülők alkották a salánki görög katolikus hitközséget, melynek tagjait még a 19. században is oroszoknak nevezték. S bár mára anyanyelvük, nemzeti öntudatuk egyaránt a magyarsághoz kapcsolja őket, mégis előfordul, hogy a más felekezetekhez tartozó hívek egymás közt oroszoknak nevezik őket. Afféle ragadványnévként tapadt a helyi görög katolikusokra az „orosz” titulus. A református és a görög katolikus legények között az 1950-es évekig gyakoriak voltak a verekedések, melyek ürügyeként legtöbbször a „leoroszoszás” szolgált, ennek azonban, mint láthattuk, nem etnikai, hanem vallási alapja volt.

A 18–19. században úgy a tősgyökeres salánkiak, mint a betelepedett nagyobb része magyarnak tekinthető, bár a betelepült ruszinok egy ideig kétnyelvűek maradtak. A falu lakosainak nyelve az úrbérrendezés során 1772-ben felvett bevallások, s a végrehajtásról 1775-ben kiadott bizonyáglevél szerint magyar, az 1773. évi hivatalos helységösszeírás, s a falu jegyzőjének 1862. évi jelentése szerint a településen a magyar és az „orosz” nyelv divatozik.¹⁴

1836 és 1840 között megjelent Fényes Elek műve Magyarország statisztikájáról és geográfiájáról, amelyben a szerző 1451 salánki lakost említ:

Salánk, magyar falu, Ugocsa vármegyében, 14 romai, 450 g. kath., 987 ref. Lak., ref. és g. kath. Anyateplommal. Határa minden megyebeli faluk közt legnagyobb és termékeny, erdeje igen nagy, szőlőhegye van, s a Borsova mentiben fekvő rétjei kétszer kaszálhatók. F. u. $\frac{3}{4}$ részben gr. Károlyi nemzetség, s egy uradalom innen veszi nevezetét. Út. P. Tisza-Ujlak.¹⁵

Visszatérve a 18. század elejére, Salánk lakossága derekasan kivette a részét a kuruc mozgalomból. Egy 1703. évi kimutatás szerint 26 salánki férfi vett részt a Rákóczi-szabadságharcban, közülük hárman a híres palotások között szolgáltak.¹⁶ A módos település élelmiszerral és pénzzel is áldozott a szabadság ügyének. Salánkon, Károlyi Sándor anyósának Barkóczyné Koháry Juditnak a vadászkastélyában zajlott le 1711 februárjában Rákóczi utolsó tanácskozása (az itteniek szóhasználatával a nagyságos fejedelem utolsó országgyűlése). A falu lakossága máig „kuruc szellemű”, hűen őrzi II. Rákóczi Ferenc és a vele itt tartózkodó Mikes Kelemen emlékét. 1717-ben a betörő krími tatárok felégették az említett fából

¹⁴ Szabó 1993: 223.

¹⁵ Fényes 1998: 85.

¹⁶ Csátáry 1993: 43.

épült kastélyt, a lakosság azonban a menedéket adó mocsaraknak köszönhetően elkerülte ezt a pusztítást is.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc szele ugyancsak elérte a Helmec lábához simuló községet is: 207 salánki lakos jelentkezett az ugocsai nemzetőrségbe, 2 harangot pedig felajánlottak ágyúöntés céljából.

Beolvasztották a községi harangokat az első világháború idején is. E vérzivartarnak sok helyi lakos is áldozatul esett. Nem kisebb mértékben hatott ki a község demográfiai helyzetére a 20. század elején kezdődött és a 30-as évekig tartó kivándorlási hullám. Az „amerikás” salánkiak közül megemlíthetjük Sípos Andrást, Simon Györgyöt, Fanta Ferencet, Kész Ernőt, Orbán Andrást és sok társukat.

Trianon után Salánk Csehszlovákiához került, a „csehek alatt” a falu neve Salánky. Inkább a csehszlovák állam nemzetiségi politikáját, semmint a lakosság etnikai összetételét jellemzik a község akkori iskolái: állami ukrán – magyar 3 osztállyal és 3 tanítóval, református magyar felekezeti 1 osztállyal és 1 tanítóval, cseh tannyelvű elemi 1 osztállyal és 1 tanítóval. A községben magyar tannyelvű gazdaiskola is működött.¹⁷ Salánk hitéletéről kitűnő képet fest Horkay Lajos akkori református lelkész könyve, az 1936-ban Rozsnyón kiadott *Beszélő kövek*. Benne olvashatunk arról is, hogy a községi uradalom birtokosa gróf Zselénszky Róbert.¹⁸ A Zselénszky család a Károlyi család után örökség révén került az uradalom birtokába. Napjainkban a „grófi házban” a helyi erdőgazdaság rendezkedett be.

1938-ban az első bécsi döntés értelmében ez az ugocsai település is visszatért az anyaországhoz. A Salánkra bevonuló magyar csapatokat a helyi lakosság örömmel fogadta. Lajos Mihály salánki újságíró és György Horváth László, egy ideig a szomszédos Feketepatakon szolgálatot teljesítő magyarországi református lelkész *A Hömlöc lábánál* című közös könyvéből idézzük Bartha András helybéli lakos ez alkalomra írt versének részletét:

Éljen a hős magyar nemzeti hadsereg,
Mely e kis falunkat mostan váltotta meg.
Magyarnak vallani nekünk most már szabad,
Elment az ellenség, a gyűlölt, rabló had.

.....

Isten hozott tehát csendes községünkbe,
Nemzeti hadsereg, népünk reménysége.
Előre, s a hadak ura vezéreljen,
Minden lépésekben áldásunk kísérljen.¹⁹

¹⁷ Botlik–Dupka 1993: 167.

¹⁸ Horkay 1936: 17.

¹⁹ György Horváth–Lajos 1998: 18.

Az öröm azonban nem tartott sokáig – kitört a második világháború, 1944 nyarán pedig a Magyarországot megszálló németek elhurcolták a salánki zsidókat (a náci haláltáborokban elpusztult helyi zsidó családok nevei: Rozner, Rottman, Jaszi, Katz, Sámuel, Rott, Lebovics). 1944 novemberében pedig a „felszabadító-nak” titulált megszálló vörös hadsereg „háromnapos” munkára hurcolta el a falu munkaképes férfilakosságát. A deportált 301 salánki közül 59-en elpusztultak – ki már a szolvyai gyűjtőlágerben, ki útban Szibéria felé, ki a sztálini munkatáborokban. A neveket olvasva valamennyien magyarok voltak. A hatóságok a vallást vették alapul a nemzetiség bizonyítására: a „magyarokat” (reformátusokat) egy szálig elvitték, görög katolikusoknak pedig a zömét (akik magukat a megkérdezéskor magyarnak vallották). A sors tragikomikuma, hogy egy Katz nevű salánki zsidót, aki jóval a zsidók németek általi deportálása előtt átkeresztelkedett és így megúszta a koncentrációs táborn, most a „magyarságáért” a szovjet hatóságok hurcolták el.

A szovjethatalom a megtorlások és az erőszakos kolhozosítás eszközeivel igyekezett megtörni a lakosságot erkölcsileg és gazdaságilag. A magyar fiúkat mint megbízhatatlan elemeket évekig nem katonának hívták be, hanem a donyeci szénbányákba vitték dolgozni. A betöltött görög katolikus hitközségből egyetlen tollvonással pravoszláv gyülekezetet kreáltak (az ellenálló Matécsa György Endrét elhurcolták, a fia, ifj. Matécsa György aláírta az ortodoxiát, de továbbra is magyarul misézett). A görög katolikus hívekből pedig ukránok lettek, legalábbis a szovjet személyi igazolványok szerint. Sok megfélemlített magyar szülő szlovák nemzetiségűnek, szlovák névvel anyakönyveztette a gyermekét „csak orosz ne legyen, ha már magyar nem lehet” alapon. A kisszámú római katolikus felekezet szép gótikus kápolnáját a hatalom barbár módon lerombolta. A református templom mellé kétfelől Sztálin és Lenin szobrát állították. A megmaradt pár zsidó család jobbnak látta az első adandó alkalommal Izraelbe emigrálni, Frommerék voltak az utolsó mohikánok. Egykori imaházukat a tűzoltóság céljára átépítették. A gondozatlanul hagyott salánki zsidó temetőt mára teljesen benőtte a bozótos. A magyar településen ukrán iskolát szerveztek, melynek favorizálása a magyar iskolával való egybeolvadása után is folytatódott. A szovjethatalom ösztönözte az oroszok és ukránok betelepedését a faluba. Most már nem ruszinokról beszélünk, egyrészt azért, mert 1992-ig a ruszinok nem voltak elismerve különálló etnikumként, másrészt pedig a betelepült patikus, tanácselnök, tanító vagy állatorvos gyakran Ukrajna belső területeiről érkezett. Ám a hatalom elvárásaitól eltérően nem a beköltözött „káderek” vonták hatásuk alá a lakosságot, hanem ők magyarosodtak el egy-két éven belül.

Ugyanakkor fokozódott a „nyomás” a salánki magyarságra a szomszédos szláv települések – a csehek által a 30-as években betelepített Puskinovo (Újverbőc), valamint az időközben elruszinosodott Kis- és Nagykomját (Magyar- és

Oroszkomját) – felől is. Ám a nyakas salánki magyarság, elsősorban egyházainak köszönhetően, kitartott és elérte a rendszerváltást követő szabadabb életet.

1991 után az immár független Ukrajnában szabad lett a vallásgyakorlat, megújult a görög katolikus egyház, az egyházak visszakapták ingatlanait. Beindult a magyar művelődési élet. A szabadabb politikai légkörben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség aktivistái, a helyi értelmiség olyan hagyományőrző tevékenységet indítottak el, amely a községet Kárpátalja egyik „legmagyarabb” településévé tette. Példaként megemlíthetjük nemzeti ünnepeink szabad megünneplését, nemzeti zászlónk és himnuszunk szabad használatát, a község történelmi címerének megújítását, a hagyományőrző egyesületeket és rendezvényeket (Salánki Íjászkör, Jurtatábor, Mikes Kelemen Hagyományőrző Alkotótábor, a Rákóczi Szövetség és a Szent István Nemesi Rend helyi szervezetei, Szent István királyunk, II. Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen emlékművei), népszokásaink ápolását stb.

Napjainkban Salánk lakossága 3200 fő körül mozog, a lakosság 97–98%-a magyar nemzetiségű, de mindenki beszéli a többség nyelvét. Az egykor betelepült ruszinok ivadékai valamennyien magyarnak vallják magukat. A zsidó családok közül, mint már említettem, egy sem maradt. A néhány orosz és ukrán, valamint egy elmagyarosodott német családon kívül a legnépesebb etnikum a 4-500 fős cigány kisebbség.²⁰ Ők nagyjából magyarnak vallják magukat, néhány kivétellel reformátusok, a többiek görög katolikusok, de újabban terjedőben van köreikben a pünkösdisták irányzat is. A cigányok zömmel egy „cigánytanyának” titulált külön utcában laknak, de néhány család betelepült a faluba is. A keveredés a magyar és a cigány lakosság között nem jellemző, mint ahogyan a vegyes magyarszláv házasságok sem. Sőt, a legutóbbi néhány évtizedig a szokások még a reformátusok és a görög katolikusok közötti házasságokat sem engedélyezték. Egészében véve Salánk lakosságának felekezeti megoszlása kb. fele-fele arányban református és görög katolikus, szórványban vannak római katolikusok (fázisindellyel fedett kápolnájukat a szovjet éra alatt a hatóságok lerombolták, így ők most zömmel a görög katolikus templomba járnak) és ortodoxok is. Napjainkban a község lakosságát nem osztják meg sem nemzetiségi (ez a múltban is így volt), sem pedig vallási ellentétek. S bár az általános demográfiai folyamatoknak megfelelően az elmúlt években némi népességszökkenés Salánkon is tapasztalható, minden okunk megvan remélni, hogy a település életerős, hagyományaihoz és magyarságához makacsul ragaszkodó lakossága továbbra is fennmarad és szülő-

²⁰ A roma megnevezést maguk a salánki cigányok sem használják, ezért én is cigány néven említem őket.

földjén találja meg a boldogulását. Ahogy az itteniek mondják, ha kell, ők a hegy hátán is megélnek, de magyarságukat nem adják fel.²¹

Sírjelek a salánki református temetőben

Keresztény hitünk szerint a földi élet a temetés után a holtak országában folytatódik, ezért a falvak társadalmának nemzetiségi és felekezeti megoszlását hűen tükrözik a temetők, és Salánkon sincs ez másképp. Jelenleg mind a reformátusok, mind pedig a görög katolikusok külön temetővel rendelkeznek. Az utóbbi szomszédságában található az immár magára hagyott egykori zsidó temető is.

Kutatásaim időszerűségét az indokolja, hogy a helyi temetőkultúráról szak tudományos feldolgozással nincsenek ismereteink, a modern korral járó életmód- és szemléletváltás pedig még a tradícióihoz ragaszkodó salánki faluközösség hagyományos temetőképét is megváltoztatta. Dolgozatom nem tárgyalja a temetkezési szokásokat – más forrásokban már olvashattunk a salánki halottkultusról és lélekhitről.²² Ezért célul csak a temetőnek és a sírjeleknek a bemutatását tűztem ki azzal a reménnyel, hogy e tárgykör teljes megismerése visszatükrözi Salánk – szülőfalum – társadalmának vallási és etnikai arculatát.

A REFORMÁTUS TEMETŐ FEKVÉSE

Kunt Ernő könyvében olvasható: „a magyarlakta területeken általánosnak mondható az a törekvés, hogy lehetőleg a település magasabb részére temetkezzenek. Az ok egyszerű: az élő el tud menekülni, ha jön az ár, de a halott nem”.²³ Ez a törekvés Salánkra is érvényes. A református temető a község keletről övező dombok egyikén, az ún. Veresdombon (Előhegyen) található, a települést Fekete-patakkal összekötő országúttól és vasútvonaltól balra. A helyi lakosok élő beszédében ritkán lehet hallani a „temető” szót, helyette csak *Veresdombot* említene-
nek.²⁴

Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a temető megnyitása előtt, a középkorban a halottakat Salánkon is a templom melletti cinterembe temették.²⁵ Az egyik bizonyíték az, amikor a református templomot 1936-ban bővítették, a mel-

²¹ Dupka–Horváth–Móricz 1990: 106.

²² Kovács 2002.

²³ Kunt 1987: 229.

²⁴ A megnevezés a hely vörös színű, kötött agyagtalajától ered, amely nehezen művelhető, viszont kitűnő nyersanyagul szolgál a helyi téglagyár számára.

²⁵ Deák 2002: 361. utal erre

lette talált csontokat egy közös sírba temették újra a templom északi falához. Ezt egy betontömbszerű emlékmű örökíti meg a következő felirattal (1. kép):

A.B.F.R.A.
Ismeretlen emberek
Emlékének az 1936 év
Templomépítéskor meg-
Talált csontjaikat ide
Temettük 1936 VIII hó 17-én.

1. kép. Az 1936. évi templombővítéskor talált emberek csontjait az épület északi falához temették el, Salánk.
Készítette: Kész Barnabás, 2010.

Horkay Lajos akkori református lelkész *Beszélő kövek. A salánki református egyház története és Salánk múltja* című könyvében leírja: „Az 1390–1400 körül épült templom egyik lebontott falában befalazva emberi állcsontokat találtak, amelyek már az építés idején is egy letűnt kornak a maradványai voltak.”²⁶ Bár Salánk lakosságának túlnyomó többsége jobbágyparaszt volt, néhány földbirtokos család is élt a községben, akik temetkezési szokásaikban is elkülönültek a többiektől. Az is előfordult, hogy az egyházat patronáló földbirtokos közvetlenül a templom földjébe temetkezett. Erre Csizsár Árpád is hozott fel példákat, szatmári és beregi falvakat említve.²⁷ A salánki református templom szószeke alatt most is látható az 1608-ban elhunyt rozsályi Kun Gáspár kőszarkofágja, fedelén a család sár-

²⁶ Horkay 1936: 10.

²⁷ Csizsár 1998: 86.

kányfogas-csillagos címerével.²⁸ Valószínű, hogy az említett földbirtokos családok, majd a későbbi birtokosok (Koháryak, Károlyiak stb.) inkább saját kastélyuk környékén temetkeztek. Ennek azonban nem maradt nyoma a Salánkon épült udvarházakban.

Mária Terézia 1775-ben kiadott Generale Normativum in re Sanitatis rendelete a temetőket a lakott terület határán kívülre helyezte.²⁹ A 18. századtól kezdve tehát a temetőket a templomoktól távolabb telepítették. Horkay Lajos könyvéből tudjuk, hogy Salánkon 1779-ben jelöltek ki egy helyet az Előhegy alatt a református temető részére, majd

a »Magyar Temető« betelvé, 1823-ban ugyancsak az Előhegy alatt az Ótemetőhöz közel feljebb dél felé, László Mihály és Molnár Mihály kurátorsága és Gecse János bírósága idején új temetkezési helyet foglalt el az egyház és ebbe a temetőbe legelőször 1823. ápr. 3-án két egymástól három lépésnyi távolságra ástott sirba nemes Medgyessy Zsófia asszony az ifj. Kész János felesége (Medgyessy L. lelkész leánya) és néh. Kősa István és Kész Anna árva leánykája Erzsébet temettetett el, amikor is a Prédikátor »kiállván e két sir között egy ezen alkamatossághoz mért könyörgést tett a néppel együtt és ezzel az új temetőt felszentelte.«³⁰

A cinterembe ekkor már csak rendkívüli esetekben temetkeztek. A források szerint utoljára az említett Tudós Medgyessy László tisztelettel temették 1813. augusztus 1-jén.³¹

A mostani temetőben jelenleg fellelhető legrégebbi sírjelek a 19. század végéről származnak. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a temető legkorábban használt részének, a Veresdomb³² délkeleti lejtőjének besüppedt sírhantjaihoz is tartoztak sírjelek.

A TEMETŐ NÖVÉNYZETE ÉS OBJEKTUMAI

Horkay Lajos írásában olvasható: „1908-ban a presbitérium Ivánka Lajos mérnökkel az Ótemetőt felmérte, annak határait kijelölte s a kopár helyekre akácfa csemetét ültetett.” Ugyanebben az évben

²⁸ A három sárkányfog volt egyébként a rozsályi Kun családon kívül az Atyai, a Gacsályi, sőt a fedelmi Báthori család címerében is. Ezt a címet ábrázolták Salánk mezőváros 17–18. századi pecsétjei és ez lett napjainkban is a község felújított címere.

²⁹ Deák 2002: 361.

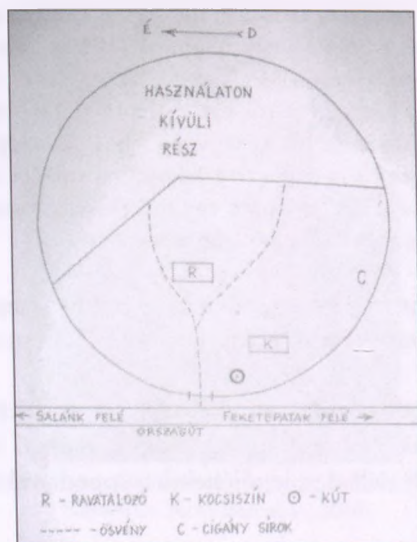
³⁰ Horkay 1936: 41.

³¹ Horkay 1936: 36.

³² Az Előhegy másik neve.

a Bihary Lajos által 1898-ban alakított Hitelszövetkezet 10 éves fennállásának emlékére 200 koronát adott az egyháznak azon céllal, hogy abból egy gyümölcsöskert legyen létesítve az Ótemetőben. E célra ez a terület felrigoloztatott és alma fajokkal beültetett, nagy reményekre jogosította az egyházat, ez a szép telepítés azonban, részint a talaj alkalmatlansága s részint a hanyag kezelés, a gyümölcsöstönkretette és sohasem volt a remélt ezrek helyett, fillérnyi haszna sem belőle.³³

1932-től a temető használaton kívül eső részét szőlővel kezdték betelepíteni, „1935-ben pedig a presbitérium elhatározta, hogy az Előhegyi Ótemetőből még egy olyan darabot felrigoloztat és betelepített szőlővel, mint a régi szőlő”.³⁴

2. kép. A salánki református temető vázlatrajza. Készítette: Kész Barnabás, 2010.

Napjainkban a református temetőt árok és betonágasokra kihúzott drótkerítés veszi körbe. Nyugati oldalán, a közút felől van a bejárata vaskapuval, melyen a közelmúltig az „*Ember, porból lettél – porrá leszel!*” felirat volt olvasható. Ezt néhány éve, a kapu festésekor lemázolták. A kerítést 1973-ban építették. Amíg a régi temetőrészt is használták, a kerítés északkeleti oldalán szintén volt egy bejárat. A kerítés mentén, az árokpártot szomorúfüzfák szegélyezik. Jelenleg a temető flóráját a környező dombok őshonos fái és cserjéi, a régebben ültetett gyümölcsfák és a később telepített fenyők, örökzöldek alkotják. A helyi fajok mellett található közöttük például tuja vagy a tűleveleit lehullató szibériai vörösfenyő is. A sírokra ültetett virágokról a továbbiakban részletesen lesz szó. A temetődomb

³³ Horkay 1936: 60.

³⁴ Horkay 1936: 63.

nyugati lejtőjén a szovjet rendszer éveiben épült téglapépület, az ún. ravatalozó látható. Nevével ellentétben e szűkös helyiség soha nem szolgált ravatalozóként.³⁵ Szerszámokat tárolnak benne, hideg időben pedig sírásók pihennek, melegednek és uzsonnáznak falai között. Az épület falára örökmécsest és olajágat festettek. Itt jegyezzük meg, hogy egyik sem szerepel a lakosság hagyományos jelképei között.

A temető kapujának közelében van egy másik épület, a kocsiszín. Benne áll a református egyház halottaskocsija, melyet jelenleg egy megbízott szekeres gazda üzemeltet saját lovaival, némi fizetség fejében.³⁶ Mellette alakították ki a kéziszivattyús kutat a sírok öntésére. A kút gyakran nem működik, emiatt a sírokat gondozó emberek legtöbbször hazulról cipelik kannákban a vizet (2. kép).

A TEMETŐ SZERKEZETE, TEMETKEZÉSI REND

A salánki református temetőbe szinte kizárólag református vallásúakat temetnek, mivel a görög katolikusok és a zsidók saját temetővel rendelkeznek. Kivételt képeznek a más vallású családtagok a vegyes házasságok esetében, valamint néhány római katolikus család. Mivel a salánki cigány lakosság régebben zömmel református vallású volt, ők is ide temetkeztek, méghozzá a temető szélén, annak déli kerítése mellett. Annak ellenére, hogy hozzátartozóikat hangos zeneszóval búcsúztatják, a cigány lakosság a síremlék állításában és gondozásában a magyar embereket utánozza.

A gyereksírok számára nincs külön rész fenntartva, őket rokoni kapcsolatok alapján helyezik sírba. Az adatközlők visszaemlékezése szerint a járványokban elhunytakat sem különítették el. Az öngyilkosokat régebben a temetőárok mellé temették, de ma már nem követik ezt a szokást. A reformátusoknál korábban sem vették ezt a szabályt olyan szigorúan, mint a katolikusoknál.

Sok más temetőtől eltérően a salánki temetőnél nem a templomi ülésrend szerint temetkeznek, hanem az elhalálozás sorrendjében. Nem különítik el az elhunytak sírjait vagyoni, társadalmi helyzetük alapján sem. Azonban a soros temetkezésnél is a házaspárokat legtöbbször egymás mellé helyezik örök nyugalomra, néha más családtagokkal együtt. A temetőt csak a völgyek vonalát követő ösvények osztják részekre. A sírok általában kelet–nyugati irányúak, és a halottat úgy helyezik el, hogy arccal napkelet felé nézzen. Ez az ősi tájolási forma megegyezik a Balassa Iván által a székelgyőrdi Erdővidéken megfigyelt református és evangélikus temet-

³⁵ A helyi hagyományoknak megfelelően a halottat otthon ravatalozzák fel: a „*halotiasháznál*”.

³⁶ A görög katolikus felekezetnek korszerűbb, gumikerekű halottaskocsija van, ezért gyakran a reformátusok is azt veszik igénybe.

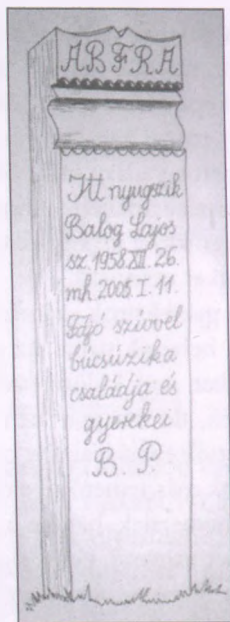
kezési szokással.³⁷ A helyi hatóságok nem szabályozzák a temetkezés rendjét és helyét. A sírhelyért illetéket sem kellett fizetni sem a múltban, sem pedig ma. A régi sírokat általában 25–30 évig nem bolygatják. Mivel manapság általánossá vált a sírok körülbetonozása, ez az időszak még inkább kitolódik, így a temetőben egyre kevesebb a szabad hely, aktuálissá vált a temető bővítése.

SÍRJELEK

Amint azt Novák László,³⁸ korábban Solymossy Sándor és más kutatók is kihangsúlyozták, a református temetők ékessége a fából faragott sírjel. A reformátusok körében régebben a faragott fejfa állítása volt az általános. Kunt Ernő hívta fel a figyelmet arra, hogy a fejfán többféle kódolási mód rétegződött egymásra.

3. kép. Hagyományos salánki fejfa.
Készítette: Kész Barnabás, 2010.

4. kép. A salánki fejfa legjellegzetesebb típusa. Készítette: Kész Barnabás, 2009.

Feltehetően a legrégebbi a térbeli tagolás, a forma és a színezés. Ehhez később kapcsolódtak a síkdíszítmények mint a kultúrák világképének szimbólumai, valamint a

³⁷ Balassa 1992: 70.

³⁸ Novák 1991: 209.

szöveg. Végül a fénykép a legújabb világképhez kötődik. A fejfák formáját kialakító világkép számára nem az egyén, hanem a közösség paramétereinek feltüntetése a fontos. A felirat – már egy másik világképhez igazodva – az egyénre jellemző adatokat adja meg. A fénykép pedig már az egyén közvetlen hasonmását nyújtja, az individuumot jeleníti meg.³⁹

A fejfák általában keményfából, Salánkon elsősorban tölgyfából készültek, hogy hosszabb ideig (legalább 30–40 évig) kibírják az időjárás viszontagságait. A fejfákat vagy valamelyik ügyesebb kezű rokon, vagy pedig (ez volt az általánosabb) valamelyik falubéli asztalos vagy ácsmester készítette, alkalmoszerűen, csekély fizetségért. A salánki fejfakészítőkre tökéletesen illik Kunt Ernő jellemzése:

A fejfafaragók nem művészspecialisták. Olyan férfiak, akik... főoglalkozásuk szükséges kiegészítéseképpen értenek a famunkákhoz, s ezek között a fejfafaragáshoz is. ...A fejfafaragók nem megkülönböztetett, de becsült tagjai a közösségnek. Nem individualista »művészek«, hanem kulcsemberek, akik a hagyományt újrafogalmazva erősítik meg.⁴⁰

Jelenleg Salánkon egy Zsoldos Elemér nevű asztalosmester készít fejfákat (ugyan csak helyben készítik a koporsókat is, bár újabban terjedőben vannak a Nagyszőlősen vásárolt koporsók). Kérdésemre Zsoldos Elemér elárulta, hogy egy Bisi Sándor nevű kerékgyártótól leste el a fejfafaragás mesteriségét. Több évtizede ugyanazokat a hagyományos salánki fejfákat készíti, amelyek már a szomszédos magyar falvak sírjeleitől is különböznek. Soha nem próbált újítani. A fejfákat saját vagy hozott faanyagból, jelképes áron (a munkadíj 35–40 hrivnya, vagyis 1500 Ft körüli), félnapos munkával állítja elő. Ilyenkor minden egyéb munkát félretesz, felkérést még soha nem utasított el. Egy-két véső kivételével ugyanazokat a szerszámokat használja a fejfák faragásánál, mint más famunkáknál.

Megítélésem szerint formailag a salánki fejfák átmenetet képeznek a táblás és a fatönkös típusúak között, mivel egy nézetűek ugyan, de a táblás fejfáknál zártabbak, plasztikusabbak, azoknál vastagabb (80–100 mm-es) deszkából készülnek (3. kép). Díszítésmódjuk alapján részben hasonlítanak a Kunt Ernő által a következőképpen körülírt oszlopos-rovásos fejfákhoz:

Az előlapot párhuzamosan egymás alá rendezett bevágások tagolják, amelyeken rövid, függőleges vésőrovások sorakoznak egymás mellett. ...Feltehető, hogy e típus archaikus évszámjelölési módot tartott volna fenn, amennyiben a vízszintes rovások

³⁹ Kunt 1987: 233.

⁴⁰ Kunt 1987: 136.

évtizedeket, a függőleges rovások pedig az egyes éveket mutatták volna: mennyi időt az elhunyt. A helyi lakosok ...ma már csak dísznek, cífraságnak tekintik.⁴¹

A Salánkon látható fejfák csak főbb vonalaikban hasonlítanak a vidék más településeinek fejfáira, például a Pócs Éva által a *Magyar Néprajzi Lexikon*ban közölt nagyszőlősi fejfákra.⁴² A 8–10 cm vastag, 30 cm széles deszkára rávésik az elhunyt nevét, valamint a születés és az elhalálozás dátumát, s némi díszítéssel is ellátják. Vésett feliratot régebben gyakran kiégették, hogy hosszabb ideig legyen olvasható. Ma ez már nem szokás. A fejfák tetejét srégen (ferdén) levágják, hogy jobban leperegen róla a víz. Néha ugyanebből a célból vaslemezt erősítenek a fejfa tetejére. A fejfákat festéssel tartósítják, leggyakrabban fekete „vaslakkal” festik le. A festést évente egyszer ajánlatos felújítani. Jelenleg a református temetőben csak fekete, ritkábban barna és festetlen fejfák fordulnak elő (4. kép).

Salánkon nem szokás megkülönböztetni a nők és a férfiak fejfáit, a gyerekek sírjelei is csak méretükben különböznek a felnőttekétől. A fejfát a reformátusok a temetés délelőttjén viszik ki a temetőbe, akárcsak másutt, például a P. Lator Ilona által tanulmányozott Visken.⁴³ A 2–2,2 m hosszú fejfát 50–60 cm mélyen ássák le a földbe. Régebben a fejfákat nem cserélték, mire a sírjel elkorhadt, a sír is besüppedt. A fejfák rövid életű sírjelek. Kunt Ernő írja:

Mivel a fejfa közvetlenül ki van téve az időjárás viszontagságainak, és csak kezdetleges módon konzerválják, a többi fából készült tárgyhoz képest hamar pusztul. Nyolctizenöt év múltán olvashatatlaná válik a felirat, harminc–hatvan év után elromlik a lábrész, s újra leásva még húsz–negyven évet bír ki. Végül is, mintegy hatvan–kilencven év múltán kidől, tönkremegy.⁴⁴

Az utóbbi időkben Salánkon szokássá vált, hogy a fejfát csak ideiglenes megoldásnak szánják. A hozzátartozók mihamarabb igyekeznek körülbetonozni a sírt és a fejfát kő, beton, márvány síremlékre kicserélni.

A kommunista rendszer évtizedeiben a hatalom rendeletileg igyekezett fölborítani a lakosság évszázadok alatt kialakult temetkezési szokásait.

1945 után a párttagok és azok hozzátartozói esetében minden alkalommal fűjóbanda, vagyis fűvőzenekar kísérte a temetési menetet. ...Az ötágú csillaggal ékesített vörös fejfa a koporsót szállító gépkocsin, központi helyen volt elhelyezve. A temetés után fél évvel vagy egy évvel azonban a hozzátartozók kicserélték a

⁴¹ Kunt 1990: 92.

⁴² Pócs 1979: II. 105, 106.

⁴³ P. Lator 2005: 193.

⁴⁴ Kunt 1983: 52.

kommunista sírjelet: a görög katolikusok keresztre, a reformátusok hagyományos fejfára.⁴⁵

Az ilyen temetkezési szertartás nem vált szokássá Salánkon, rendszerváltással pedig végleg eltűnt.

SÍRKÖVEK

Már a 20. század első felében megjelentek a fejfánál tartósabb anyagból készült sírjelek. Amint azt Ujváry Zoltán Kocogh Ákost idézve szomorúan megjegyezte, „szép, régi sírjeleinket a temetőinkben egyre inkább felváltja a drága, hazug műmárványos, habarcsos, cementes, betonos – többnyire ízléstelen – síremlékek sokasága”.⁴⁶ Ezek csiszolt betonból (terasolból), ritkábban műkőből, márványból, műmárványból vagy gránitból készültek, de ezek kombinációja sem ritka. Salánkon legelterjedtebbek a beton síremlékek, amelyekre gyakran rögzítenek márványlapra vésett feliratot. Az 1970-es évekig a beton vagy műkő sírjeleket a fejfa helyére tették, de a sírokat nem betonozták körül. Egy esetben a beton sírjel előtt meghagyták a fejfát is (5. kép). Általában a lecserélt fejfákat a sírba temetik, ritkábban a rászorulóknak használták el tüzelőnek, bár ezt a közösség nem nézi jó szemmel. Az utóbbi évtizedektől a sírokat körülbetonozzák. A betonkeretbe a sírjelet párhuzamosan a fej felőli oldallal építik bele, bár 1–2 esetben ferde állású sírjel is látható. Salánkra is érvényes Miklósi-Sikes Csaba a sümegi városi temetőkről tett megállapítása:

Az 1950-es években kezdődött »betonkorszak« inkább ártott, mint használt a temető összképének. Eleinte csak kereteket, fedköveket öntöttek, itt-ott a feliratos márványtáblákat illesztették betonmozaik építménybe. Az 1960-as évekig a beton csak pótolta a terméskövet, megjelenésében igyekezett a háttérben maradni. Igaz, az új eljárásnak nagy előnye volt, hogy csak ritkán dőlt meg, jóval kevesebb gondozást igényelt, mint a terméskő síremlékek. Hátránya, hogy »egyenruhába« öltöztette a sírokat, s ez nagymértékben csökkentette a temető egyéni hangvételt árasztó varázsát.⁴⁷

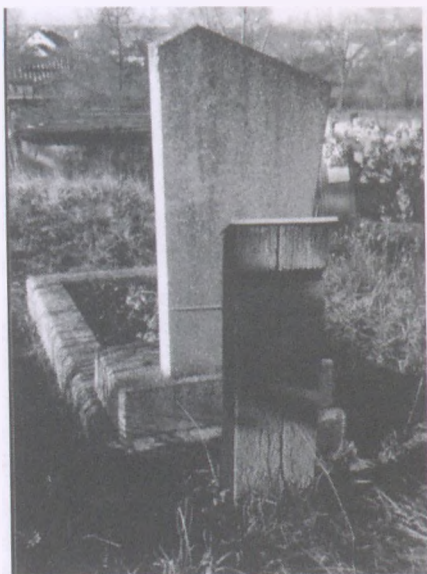
Ráadásul a magas beton síremlékek a körülöttük öntött betonjárdákkal együtt „térfoglalással” fenyegetik a szomszédos sírokat. Ugyanezt figyelte meg Telenkó Bazil Mihály a házsongárdi temetővel kapcsolatban.⁴⁸

⁴⁵ György Horváth–Lajos 1997: 108.

⁴⁶ Ujváry 1995: 323.

⁴⁷ Miklósi-Sikes 2002: 32.

⁴⁸ Telenkó 2004: 24.

5. kép. Ritka eset: a fejfát a beton síremlék felállítását követően sem távolították el, Salánk.
Készítette: Kész Barnabás, 2010.

6. kép. A kehely egyetlen domborított ábrázolása a salánki temetőben, Salánk.
Készítette: Kész Barnabás, 2010.

A 60-as évekig készült régebbi beton sírjelek obeliszk vagy hasáb alakúak (általában szögben végződő felső és lépcsőzetesen kiképzett alsó résszel. Ezt követően a lapos fejfák alakját vették fel sátortető alakú felső szegéllyel. Az utóbbi évtizedek sírjelei leggyakrabban téglalap alakúak, bár előfordul néhány szabálytalan forma is (trapézhoz hasonló stb.). Általános díszje a beton és márvány sírjeleknek a tetejükre erősített hengeralakzat, amelyről az eső könnyen leperreg (akárcsak a fejfák ferdén vágott tetejéről), így kevesebb kárt okoz az anyagban. Ezenkívül a henger jelképként valószínűleg a régi papirusztekercsek vagy pergamenek tokját szimbolizálja. A sírjel mellé gyakran van beton, kő vagy márványváza is erősítve a virágok számára. A körülbetonozott sírok körül, mint már említettem, néha betonjárdát is öntenek. A sírok tetejét nyíló virágok díszítik. Az utóbbi időben egyre több sírt betonoznak be vagy borítanak műkő-, illetve márványlappal, ami megkönnyíti a sírok gondozását. Egy-két sír mellé padot is helyeztek, de Salánkon nem szokás a temetőben hosszasan üldögélni. A beton, műkő, illetve márvány sírjelek felirata kerülhet a külső oldalra is, mint ahogyan a fejfákon szokás, de általánosabb a belső oldalra helyezni a szöveget. A külső oldalra ilyenkor legfeljebb egy díszítő motívum vagy idézet kerül. A betűk és a szimbólumok általában mélyítettek (vésettek), ritkábban domborítottak (mindössze egyetlen domborműves kehely-ábrázolás található – 6. kép). Leggyakrabban fekete alapon fehér felirat olvasható, ritkább esetekben a betűket „aranyfestékkel” (bronzal) húzzák ki. (A betűk fehér vagy arany színnel való

kihúzása a fejfákra is igen ritka). A kő vagy beton sírjeleket csak ritkán festik valamilyen (fehér, fekete vagy szürke) színre. A beton sírmlékeket helyi kőművesekkel készíttetik, legfeljebb a márványtáblákat vésetik másutt. A rendszerváltás után (az 1990-es évektől) megnőtt a sírmlékek választéka, mivel több kőfaragó-vállalkozás is beindult. Nagyszőlősen is gyártanak sírmlékeket, de a hágókon túli megyékből (Lemberg, Csernovic stb.) is szállítanak, amelyeket a helyiek cifra, giccses jelzőkkel illetnek.

A kriptába való temetkezés nem jellemző a salánkiakra, egyetlen ilyen típusú sírmlék sincs a temetőben.

GYEREKEK ÉS KIHÁZASÍTATLAN FIATALOK SÍRJELEI

Mint már említettem, a salánki református temetőben a gyerekek számára nem jelöltek ki külön részt. A keresztleletlen gyerekeknek régebben fejfát sem állítottak. Gyakran temették a gyerekeket szüleik sírjába. Az utóbbi időben megjelentek a gyerek sírmlékek is, amelyek, akárcsak a kiházasítatlan fiatalok sírjelei, legtöbbször fehér, néha fekete márványból készültek, alakjuk a felnőttek sírmlékére hasonlít, és minden esetben fényképpel van ellátva.

SÍRFELIRATOK

A református temető sírfeliratai kizárólag magyar nyelvűek. A fejfákra folyóírással, a sírkövekre pedig nyomtatott alakú nagybetűkkel vannak fölírva. Néha visszatükrözik a helyi nyelvjárás sajátosságait, helyenként nem mentesek a helyesírási hibáktól sem. A sírfeliratok általános formája:

Felül: A.B.F.R.A. (A Boldog Feltámadás Reménye Alatt)

Középen: fő szöveg az elhunyt nevével, életének éveivel stb.

Alul: B.P. (Béke Poraira)

A sírjeleken található feliratokat jellegüknél fogva három csoportba soroltam, követve Molnár Mihály módszerét:⁴⁹ 1. A sírversek, amelyek legtöbbször rímelnek, ha csak kétsorosak is. 2. A sírfeliratok, ezek egy-két mondatos prózai szövegek. 3. A vallásos tárgyú feliratok, idézetek (lehetnek versformájúak is). Ezeket a feliratokat legtöbbször a megrendelők kérésére valamelyik helyi versfaragó alkotta, de lehetett választani a sírjelkészítő gyűjteményéből is. Ezekben az alkotásokban néha

⁴⁹ Molnár 2000: 7.

sántítanak a rímek, de szívből jövőek. A népköltészet eme termékeit Molnár Mihály találóan „sírvirágoknak” nevezte el. A feliratokban gyakran találunk utalást az elhunyt életkörülményeire, életmódjára, a halál okára, a halál helyére, az elhunyt korára, a túlvilági életben való hitre, utalás az állítatókra. Vannak közöttük általánosak, másutt is előfordulóak, de vannak egyediek is. Íme, néhány kiragadott példa:

Életmódra utaló sírfelirat:

Itt nyugszik egy jó édesanya,
Kinek jóságát gyermekei
Nem feledik soha.

A halál okára utaló sírfeliratok:

Fájó szív megszűntél dobogni,
Kiket szerettél nem fognak feledni.

Szenvedve mentél át az élet tengerén
Boldogan pihensz Jézusod kebelén.
Szemünkben könny szívünkben fájdalom
Drága kedvesünket fedi e sírhalom.

A halál helyére utalók:

Összetört életed virága
Duló vihar tört reája
És álomba fektetett
Elrabolta éltedet.

(Utalás a viharos tengeren elsüllyedt
„Nahimov admirális” hajóra)

Az elhunyt korára utalók:

Élted legszebb korában
Szálltál a sír porába
Legyen csendes pihenésed
Főnt a menyben idvességed.

Rövid gyermekkor után
Jött a szenvedés úgy mentél
Át a menyország tengerén.

Rövid volt az életed
Boldogságod kevés
Megkeserítette azt is a szenvedés.
Csendes pihenésed
Legyen a viszontlátásig.
Sohse felejtünk el
Egyetlen kedves gyermekünk.

A túlvilági életben való hitre utalók:

Síron túli életem
Reád bízom istenem.

Sötét sírod felett
Felragyog az örök élet.

Az élet elszáll a por itt marad
De a halál után új élet fakad.

Az állítatókra utalók:

Nagyon fáj hogy itt hagytál,
Elbucsuzni sem tudtál.
Tiéd a nyugalom,

E sírhalom.
Áld meg Isten e sír minden por-
szemét,
Mely takarja szüleink drága testét.

Miénk a fájdalom.
Drága kedvesünket fedi

A név versbefoglalása:

Orbán Lenke volt a nevem
Míg e földön volt életem.
Nem sajnálom e világot.
Megnyertem a menyországot.

Példák a vándor témákra:

Az Úr adta, az Úr elvette,
Legyen áldott az ő szent neve.

Az Úr azt nézi,
Ami a szívben van.

Igy imatkozzatok
Mi Atyánk ki a
Menyegben vagy.

Jézus mondja
„Ne félj csak higgy”.

Vigyázzatok azért mert nem
tudjátok
Mely órában jó el a ti Uratok.

Boldogok a halottak
Akik az Úrban halnak meg.

Találunk példát az élő szájhagyományban Salánkon az ún. nevető fejfákra is, melynek sírfeliratait sohasem írták fel bizonyíthatóan, mégis közszájon forognak a mai napig is:

Lengyel József volt a nevem,
A pálinka ölt meg engem.
Meggyúlt bennem a spiritusz,
B...a meg az Antikrisztus.

A SÍRJELEK SZIMBOLIKÁJA

A református temetőben előforduló szimbólumok vallási témájúak. A leggyakoribb jelkép az áldozati kehely, melynek leggyakrabban vésett, ritkábban festett vagy domborított formában figyelhető meg. A másik leggyakoribb szimbólum a szomorúfűz, amely gyakran a kehellyel együtt szerepel. Molnár Mihály szerint a szomorúfűz általános szimbólum, amely mind a keresztény, mind a zsidó sírjeleken megtalálható.⁵⁰ Balassa Iván szerint viszont a szomorúfűz kimondottan a reformátusság halált ábrázoló szimbóluma, amely a 19. század második negyedében tűnt fel Debrecen környékén, és innen terjedt a magyar nyelvterület szélei felé.⁵¹ Mindkét említett szimbólum magyarázatát megtalálhatjuk Takács Béla

7. kép. Maratott arcképes síremlék, Salánk. Készítette: Kész Barnabás, 2010.

könyvében,⁵² valamint Hoppál Mihály, Jankovics Marcell, Nagy András és Szemadám György *Jelképtárában*, amelyben a szerzők hangsúlyozzák: „A hazai protestáns sírjelek, fejfák, illetve kopjafák szimbólumrendszere az egyik legérdekesebb tárgyi jelnyelv a magyar kultúrában.”⁵³ Főleg a fiatalok síremlékén szerepel a rózsa (kinyílvá vagy rózsabimbó formában, egyesével vagy párban). A rózsabimbó az elhunyt fiatal korára utal, a kettétört rózsaszál pedig a tragikus halált

⁵⁰ Molnár 2000: 6.

⁵¹ Balassa 1992: 76.

⁵² Takács 1986: 106, 136.

⁵³ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2004: 261.

jelképezi). E jelképek magyarázatát L. Juhász Ilona monográfiájában is megtalálhatjuk.⁵⁴ Egy esetben találtam tulipánt (stilizált formában), egy síremléken pedig két szál szegfűt. Elvértve fordul elő a pálmaág és az olajág, főleg a nem törzsgyökerező salánkiak síremlékén, ami idegen hatásra utal.⁵⁵ Ugyanez mondható el 1995-ben elhunyt László Jenő síremlékéről, melyet nyírfá, négy olajág, egy rózsza és két faragott galamb díszít (az élő és a halott galamb az összetartozó lelkeket jelképezi, de ebben az esetben mindkét galamb élő).

Egy halálra égett fiatalember (Taracközi János) síremlékén a kettétört rózsaszál mellett kotta és violinkulcs látható, ami az elhunyt zenész voltára utal. Nem kevésbé érdekes e szempontból Tarackközi Endréné Zán Zsuzsanna márvány síremléke, mely az 1989-ben elsüllyedt „Nahimov admirális” hajót ábrázolja. Ennek fedélzetén lelte tragikus halálát az elhunyt is. Sírjának díszes fedelét nárcisz-csokor díszíti. Végül a szimbólumok között még egyszer megemlítem a sírjelek kőtábláinak tetejére erősített henger alakú díszeket, amelyek talán a papirusztekercek vagy pergamenek tokját jelképezik.

FÉNYKÉPEK

A síremlékeken a felirat mellett gyakran szerepel az elhunyt fényképe, főleg a gyermekek és fiatalok estében. A hagyományos fényképek kisméretűek, ovális formájúak és porcelán alapanyagúak. Az elhunytat utcai viseletben ábrázolják. Arra is van példa, hogy a házaspárok sírján közös fénykép szerepel. Az utóbbi években egy új, ún. maratásos technikával készült, egyre jobb minőségű, nagyméretű fényképek jöttek divatba: az elhunyt arcképét rávetítik a sötét márványfelületre és kimaratják (7. kép). Az eljárás előnye az, hogy a nap nem szívja ki, évtizedek múlva is ugyanolyan marad.

A SÍROK KÖRÜLKERÍTÉSE

A sírok körülkerítése a második világháborút követően jött szokásba, de a salánki református temetőben nem vált szokássá. Csak egy-két sír körül látható alacsony vaskerítés, amelynek eredeti funkciója (a sír megvédése a kóbor állatoktól) a temető körbekerítésével megszűnt.

⁵⁴ L. Juhász 2002: 231.

⁵⁵ Érdekes, hogy *Zsoldos Elemér* helyi fejfakészítő pálmafának mondja a szomorúfűzfá ábrázolását is.

A SÍROK GONDOZÁSA

A sírok gondozása mindig is a legközelebbi hozzátartozók feladata volt. Szégyen volt, ha valaki elhanyagolta szülei, nagyszülei és más hozzátartozói sírját. A faluban meg is szólták az illetet. A 20. század első felében még nem jártak olyan gyakran a temetőbe az emberek, mint jelenleg. Akkoriban a sírok szélét általában gyeppel borította. A sírokra tavasszal virágot ültettek, általában igénytelenebb, élő kiskerti növényeket (pünkösdi rózsza, szegfű, nefelejcs, lilium, őszirózsza, tátogó stb.). Ezeket csak szárazság idején szokták öntözni. A második világháború után vált szokássá a vágott virágok hordása a sírokra. Ezeket a fejfa mögött tartott befőttes üvegekbe, vagy pedig a beton síremlékhez tartozó vázába helyezték. Újabb ültetett virágok terjedtek el, mint például az árvácska, tulipán, nárcisz, bűdöske, petúnia. A hozzátartozók egyre több időt szánnak a sírok gondozására. A sírok körülbetonozásával csak a sírok közepét kellett rendben tartani. Néhány sírt teljesen bebetonoztak, így úgy vélik, hogy kevesebb gond volt vele. Némely sírokra vagy melléjük rózsabokrot, fenyőt vagy tujafát ültettek. Olyan eset is van, hogy az időközben elkorhadt fejfa mellett a sír mellett álló fára szegelték emléktáblát. Egy-két sír mellé padot is helyeztek, hogy legyen hol megpihenni, csendesen elbeszélgetni. Új keletű szokás művirágokkal, műkoszorúkkal díszíteni a sírokat. (Igaz, a természetes koszorúk is csak a 19. században jelentek meg a salánki református temetőben). A sírről virágot vagy koszorút lopni bűn, a hagyományos gondolkodásmód igen szigorúan elítéli. A megtörtént eseteket idegeneknek, cigányoknak tulajdonítják.

A reformátusok hagyományosan nagypénteken szedték rendbe hozzátartozók sírját. Az utóbbi időben ezt a halottak napján is megteszik, akárcsak a görög katolikusok, de ilyenkor általában nem visznek koszorút. A görög katolikusoktól vették át a temető halottak napi kivilágítását is, bár a mécsesek, gyertyák elhelyezése nem vált általánossá. Az 1990-es években vált szokássá a síremlékek védelme a téli időszakban. Ha a márvány és beton sírjeleket nem is, de a mellettük levő vázakat műanyag fóliával kötik be vagy fordítják le, hogy beléjük ne fagyjon a víz. E fokozott gondoskodást az indokolja, hogy a síremlékek egyre drágább anyagból készülnek.

A TEMETŐ GONDOZÁSA

Az egyházi felügyelet alatt álló temető rendben tartásáról mindig a falu gondoskodott. Megbízott személy – a temetőcsősz, gondnok – kötelessége volt a temető rendben tartása. Cserében ő használhatta a gyümölcsfák termését, kaszálta le a fűvet a temető területén. Szükség esetén a református presbíterek mozgósítják

társadalmi munkára az embereket, hogy a legfontosabb feladatokat elvégezzék: kiirtsák az egyre terjedő bozótot, lekaszálják a fűvet és összegyűjtsék a szemetet.

A salánki görög katolikus temető sírjelei

A TEMETŐ FEKVÉSE

A salánki görög katolikusok külön temetővel rendelkeznek, mely a községet keletről övező Helmec-hegy lábánál, a domb nyugati lejtőjének alján terül el (8. kép). Dombot írtam, ugyanis a Helmec, vagy másik nevén Hömlöc erdővel borított, vulkáni eredetű kúpja csak 368 m magas, ennek ellenére a helyiek következetesen hegynek titulálják. Salánk görög katolikus lakossága zömmel a település északi felében, az ún. Felvégen lakik. Ezt elhagyva vezet az országút a Salánk északi határát képező Borzsa-folyó mentén Kis- és Nagykomját ruszín települések felé. Salánk szélső házainál, a kisvasút átjárójánál jobbra fordulva vezet egy ösvény a dombra, ahol a falu házaitól párszáz lépésre elérjük a zsidó, majd a görög katolikus temetőt. Közben elhaladunk az elhagyatott kőbánya mellett, melyet a jelenlegi görög katolikus templom építésekor nyitottak meg a régi temető sarkát képező hegyoldalban az 1870-es években. Az 1928-as születésű Pólin Béla, a görög katolikus egyház korábbi kántora, jelenleg egyik legidősebb férfitagja elmondta, hogy a templom hét-nyolc éven át épült (idő kellett az ülepedésre) Szabó

8. kép. *A görög katolikus temető főbejárata a temetőkapornál, Salánk.*

Készítette: Kész Barnabás, 2010.

Antal lelkipásztorkodása idején. Béla bácsi a nagymamájától hallotta, aki tizen-nyolc éves lányként, 79 munkanapot ledolgozva vett részt a templomépítés köz-

munkálataiban, hogy nagy üstökben, forró vízzel oltották be a meszet, amellyel a kőbányából hozott „jó fekete követ” megkötötték. Az építkezés 1879-ben fejeződött be többé nem használták a kőbányát sem. „Szabó Antal Mihály napra felszentelte az új templomot és másnap gutaütésben meghalt” – summázta a történeteket Béla bácsi. Egyben felvilágosított arról is, hogy tévesen tartják 1906-ot a templomépítés évének.⁵⁶ Az 1906-os évszám a bádogtetőn azt jelzi, hogy ekkor cserélték le a korábbi zsindeletet pléh fedőanyagra. A munkálatokat a Szimku György és Szimku Ferenc építész – testvérpár vezette, akik a templomkertben felállítottak egy faragott feszületet is (jelenleg a temetőben látható). Sajnos a görög katolikus egyház történetét nem örökíti meg olyan részletes leírás, mint Horkay Lajos könyve a református felekezet múltjáról.⁵⁷ Az idős emberek elmondásából viszont tudjuk, hogy a jelenlegi görög katolikus templom helyén, az utcától valamivel távolabb állt a 18. században épült fatemplom. Mivel a salánki görög katolikus egyház viszonylag fiatal, a templomkertben soha nem temetkeztek. Tehát a jelenlegi temető a 18. századtól van használatban. Az idősebbek visszaemlékezéséből tudjuk azt is, hogy a régi temető szélét képező kőbánya területén a játszódozó gyerekek néha csontokat találtak. Egy omlás alkalmával állítólag egy egész csontváz is felszínre került, nyakában egy arany nyakláncsal. A ma fellelhető legrégibb sírjelek a 19. század végéről származnak. Pólin Béla szerint az egyik legrégibb sírjel Szimonyi Ilona kőkeresztje volt a kerítésen kívül, a zsidó temető sarkánál, a kőbánya mellett (napjainkban ezt már nem tudjuk beazonosítani, valószínűleg teljesen benőtte a bozótos). A 25 éves Ilonát Béla bácsi szavaival élve „nagy 125 éve ütötte le a Kalanics Gyula fia”.

A TEMETŐ GONDOZÁSA

A görög katolikus temető gondozása, vízellátása, a szemét tárolása, megsemmisítése vagy elszállítása mindig is a temetőcsősz feladata volt. Az utóbbi időben mindkét egyházban egyre nagyobb gond olyan embert találni, aki elvállalná ezt a munkát. A megkérdezettek szerint a jelenlegi gondnok, Makár Elek nem áll a helyzet magaslatán, így a lelkész személyesen, néhány aktívabb egyháztág segítségével kaszálja, takarítja a temető területét, irtja az egyre terjedő bozótot.

⁵⁶ 2006-ban nagyszabású emlékünnepeket tartottak Salánkon a templom centenáriumának tiszteletére.

⁵⁷ Horkay 1936.

A TEMETŐ OBJEKTUMAI ÉS NÖVÉNYZETE

Régebben a görög katolikus temető területe, a reformátuséhoz hasonlóan, gyümölcsfákkal volt betelepítve. Néhány éve azonban a megmaradt gyümölcsfákat is kiirtották. Jelenleg a temető növényzetét a környező erdő őshonos fái és cserjéi, valamint a betelepített fenyők és örökzöldek alkotják. A helyi flórát képviselő magányos tölgyek között látható néhány nyírfa, luc- és jegenyefenyő, tuja és más növény. Korábban a kerítést árok és sövénykerítés vette körül. A jelenlegi drótkerítést 1981–1982 körül húzták ki, Gál Lajos akkori könyvelő készítette. A kerítés nyugati oldalán van a temető főbejárata a vaskapuval, amelyen soha nem volt a református temetőben láthatóhoz hasonló felirat. A temető délkeleti sarkában is van egy bejárat kiskapuval. A főbejárat közelében, az úttól balra, a régi, jelenleg használaton kívüli, üres temetőrészen látható a kápolnának nevezett téglalapú épület, mely 1992-ben, Sarkadi György lelkipásztorsága idején épült. Az épületet a falu két szélén felállított feszületekkel egyidejűleg szentelte fel György atya és Kozma szerzetes atya. A hatszögletes alaprajzú, csúcsos tetejű, kereszttel díszített, aprócska épület, a nevével ellentétben eleve nem kápolnának, hanem ravatalozónak épült. Ám szűkös méretei és a salánki temetkezési hagyományok (háznál való ravatalozás) miatt kezdettől fogva szerszámoskamrának használták. A református temetőtől eltérően a görög katolikus sírkertben sem kocsiszín, sem kút nem található. A halottaskocsit máshol tartják, a virágok öntözésére pedig a közeli kutakból hordják a vizet.

A TEMETŐI KERESZTEK

A salánki görög katolikus temetőben két feszület látható. A régi temetői kereszt az ösvénytől jobbra, a temető déli részén magaslik. A közel öt méter magas keresztet 24×24 cm vastag négyszögletes tölgyfagerendákból ácsolták. Alsó szarát 2 méteres magasságig faragás díszíti: elől tulipános és leveles indák egy kelyhet és két szőlőfürtöt vesznek körül, a bal oldal és a jobb oldal faragása szegényesebb (egy keresztből és pár leveles indából áll), a hátoldalon nincs faragás. A feszületen pléhkorpusz látható, melyet Harangozó Miklós salánki festőművész festett. A keresztszárakat pléh fedél íveli át. Ezt a feszületet a görög katolikus templom tornyát 1906-ban átfedő ács – testvérpár, Szimku György és Szimku Ferenc állították ugyanabban az évben a templomkertben. Az 1950-es évek végén, Kulcsár Sándor tanácselnök idején vitték át a temetőbe, helyére pedig az addig a Vasút utcában álló, Kassán készített fekete márványfeszületet állították.

Az új kereszt szintén tölgyfából készült, s a temető központi helyén található. Molnár Sándor szőlősgyulai és a Kalanics Béla salánki fafaragó ácsolta 23×20

cm vastag gerendákból, melybe a faragott korpusz körül a következő motívumokat faragták: Krisztus feje fölött az INRI, lábai alatt görög kereszt körül az IC/XC/NI/KA felirat, kétoldalt pedig a Nap és a Hold. A fekete csempével borított, egy méter magas talapzaton álló feszületet zsindelytető védi az időjárás viszontagságaitól. A keresztet 2005. szeptember 14-én, Szent Kereszt Felmagasztalásának ünnepén szentelte fel Levcsenko Róbert helyi lelkész számos vendég jelenlétében. Mindkét temetői kereszt arccal déli irányba fordul.

NEVEZETESEBB SÍROK

Belépve a temető főkapuján, a bal oldali üres, használaton kívüli részleg (a régi temető) közepén, egy nagy tölgyfa árnyékában magányos kereszt magaslik. A 3,5 méter magas, szürke márvány feszületen festett pléhkorpusz látható. Alatta a következő felirat olvasható aranyozott betűkkel kihúzva:

A szeretett atyának
Szabó Antal
gör. kath lelkésznek
1816–1879
ki élete boldogságát Fancsikán 1843-ban
elveszítvén, mint a Salánki gör. kath híveknek
harminczöt éven át lelki pásztora, szent életet élt,
jó magyar és jó hazafi volt.
És most itt nyugszik, a szeretett anya
és legszebb remények közt korán elhunyt
első szülött fia, Bertalan társaságában.
Az Ő és a szeretett nagymama és testvér emlékének
emelte

Szabó Jenő
főrendiházi tag

A kovácsoltvas kerítéssel körbekerített sírhely tehát a görög katolikus templomot építtető Szabó Antal lelkész és családtagjainak végső nyughelye. A síremléket állíttató fia, Szabó Jenő készítette a templom ikonosztázionját is Budapesten. Az alkotás az iparművészeti főiskola növendékeinek diplomamunkája volt. Írásos bizonyíték van arra is, hogy Szabó Jenő főrendiházi tag és maga Ferenc József is ezer-ezer aranyforinttal járultak hozzá a templomépítéshez. A kereszt lábánál, egy Krisztus-szobortöredék mellett állandóan friss virágok találhatunk.

A temető központjában, az új feszület mellett egy másik lelkézsírt láhatunk. Lebetonozott fedelén egy fehér márványkereszt mellett fehér márványlap hirdeti:

Itt nyugszik
Bihun Pál
gör. kath. lelkész
1879–1918

Bihun Pál nemcsak pap, de ismert író is volt, akit munkabírásaért, magyarságtudatáért, lelkiismeretes munkájáért mindenki tisztelt Ugocsa vármegyében és a munkácsi görög katolikus egyházmegyében. A felsőveresmarti születésű Bihun Pál 1906-tól szolgálta a salánki gyülekezetet. Több ruszin nyelvű művet fordított le magyarra. Saját teológiai munkái közül említésre méltóak: *A görög szertartású katolikus anyaszentegyház liturgiájának értelmezése*, *Adatok a felsőveresmarti görög katolikus egyház történetéhez*, stb.⁵⁸ Temetésének leírását a korabeli sajtóból idézem:

Temetése folyó hó 7-én délután 3 órakor volt Salánkon. A szertartást Szabó Eumén főesperes, nagyszőlősi gör. kat. lelkész végezte nagy segédlettel. Ott volt a falu apraja – nagyja, nem látnunk egyetlen embert, akinek szeméből könny ne gyöngyözött volna ki, mert Bihun Pált mindenki szerette, elvesztését mindenki sajnálta. A vármegye képviselőjében dr. Szöllősy Alfréd főispáni titkár utazott ki a temetésre, azonkívül számtalan jó barátja, ismerőse, tisztelője elkísérte utolsó útjára a megboldogultat.⁵⁹

Kissé hátrébb, érdekes módon az öngyilkos Zloczky Ernő községi jegyző szomszédságában, – a magyarázatot a következő pontban olvashatjuk, – sorakoznak a Matécsa papi dinasztia sírjai. Fehér márvány díszíti a tragikus sorsú Matécsa György (1888–1962) és felesége, Slepkovszky Ilona (1896–1968) közös síremlékét. A Kárpátalját megszálló szovjethatalom Matécsa György salánki görög katolikus lelkészt a pravoszláv hitre akarták kényszeríteni. Mivel erre nem volt hajlandó, 1949-ben 25 év munkatáborra, 5 év jogfosztásra és vagyonelkobzásra ítélték. Ábeszben raboskodott, rokkantként tért haza 1956. május 17-én. 1962. szeptember 16-án Iloncán halt meg a lágerben szerzett szívvasztmában.⁶⁰ Fia, ifj. Matécsa György Endre (1916–1988) viszont kényszerből felvette az ortodoxiát, emellett azonban továbbra is magyarul misézett 1988-ban bekövetkezett haláláig.⁶¹ Ő is közös sírban nyugszik feleségével, Jackó Magdolnával (1915–1994). A közelben található fiuk, Matécsa András sírja is, aki jó nevű fényképész volt Nagyszőlősen.

⁵⁸ Bihun 1906: 8–109, 1913.

⁵⁹ Szöllősy 1918.

⁶⁰ Dupka 1993: 60.

⁶¹ György Horváth–Lajos 1998: 42.

A TEMETŐ SZERKEZETE, TEMETKEZÉSI REND

A temetőben szinte kizárólag görög katolikus vallásúak vannak eltemetve, mivel a reformátusok és a zsidók külön temetkeztek. Az egész temetőben mindössze két-három fejfát és egy ortodox (csapott) sírkeresztet találtam. A kivételt a más vallású családtagok alkotják a vegyes házasságok esetében. A római katolikusok sírjait csak a sírkeresztten látható szívmotívumról lehet megismerni, de ez sem törvényszerűség.

9. kép. Az öngyilkos Voloscsuk Szerhij sírja a kerítés mellett, szláv felirattal, Salánk.
Készítette: Kész Barnabás, 2010.

10. kép. Régi fakereszt, Salánk.
Készítette: Kész Barnabás, 2010.

A gyereksírok számára, akárcsak a reformátusoknál, ma már nincs külön rész fenntartva, őket a rokoni kapcsolatok alapján temetik. A kereszteletlen gyermekeket régebben pap nélkül, jeltelenül temették valamelyik hozzátartozó sírjába. Nem földelték el külön a járványokban elhunytakat sem, legalábbis az adatközlők szerint. Az öngyilkosokat korábban a temetőárok mellé temették (egyes adatközlők szerint a kerítésen kívülre), de ma már nem követik ezt a szokást. A korábbi gyakorlattól eltérően ma már pap temeti az öngyilkosokat is. Levcsenko Róbert parochus három ilyen esetre (Voloscsuk Szerhij (9. kép), Sztankó László és Tóth Károly) emlékezett vissza salánki szolgálata idejéből, amikor is a temető szélére igyekezett temetni mindhárom akasztott embert. A lelkész érdekességként megjegyezte, hogy a korábbi öngyilkosok (például Zloczky Ernő községi jegyző) sírjai a temető bővítésével a középpontba kerültek, s most a legelőkelőbb helyen, a lelkész sírjainak szomszédságában találhatók.

Sok más temetőtől eltérően a salánkiak – ez mindkét temetőre vonatkozik – nem a templomi ülésrend szerint temetkeznek, hanem az elhalálozás sorrendjében. Nem különítik el az elhunytak sírjait vagyoni, társadalmi helyzetük alapján sem. Azonban a soros temetkezésnél is a házaspárokat legtöbbször egymás mellé temetik, néha más családtagokkal együtt. A páros sírok mellett előfordul néhány hármas sír is. A temetőt csak egy völgy és az ösvények osztják részekre. A sírok kelet-nyugati irányú, a református temetőben láthatóktól egyenesebb sorokba vannak rendezve, tájolásuk észak-déli irányú (szemben a református sírok kelet-nyugati tájolásával), fejjel dél felé. A helyi hatóságok nem szabályozzák a temetkezés rendjét és helyét. A gondnok által kijelölt sírhelyért illetéket sem kellett fizetni sem a múltban, sem pedig ma. Szemben a reformátusok szokásával, akik a régi sírokat 25–30 évig nem bolygatják, itt az elévülési idő akár száz év is lehet, amíg van élő ember, aki emlékszik rá, hogy arra a helyre temetkeztek. Az idő kitolódásában közrejátszik az is, hogy manapság a sírokat körülbetonozzák. Így a temetőben egyre kevesebb a szabad hely. 2006-ban újabb területet kellett a bozóttól megtisztítani és buldózerrel elegyenlíteni, hogy alkalmas legyen temetkezésre.

SÍRJELEK

FAKERESZTEK

A görög katolikus temető legrégebb, leginkább hagyományos sírjeleinek a fakereszteket tekinthetjük. Kunt Ernő szerint a legarchaikusabbak az egy fatörzsből kifaragott, zárt formájú keresztek.⁶² Ilyen típusú kereszt nem maradt fenn Salánkon. Úgyisintén nincs példa a Kunt Ernő által említett egyszerű, két egymásra gúzsolt faágból alakított, főleg az idegenek sírjaira tűzött kódiskeresztre. A tölggyerdőkkel körülvett, fával bővelkedő településen soha nem okozott gondot a jó minőségű, tartós, gerendákból vagy lécekből összeállított sírjelek készítése.

Az egyszerű ácsolt fakereszt minden dísz nélkülöz. Sokszor azonban nagy gondot fordítanak a merőleges szárak egymásba csapolására. Az illeszkedés rajzának szépségén túl sokszor díszként jelenik meg a kovácsoltvasból készült keresztoszteg, amely – azon kívül, hogy a szerkezetet erősíti – növeli a középpont esztétikai hangsúlyát. Erdélyben és néhány más vidéken a keresztoszteg cifra keresztoszteg-rózsává alakult, amely a helyi kovácsmesterek bravúriját bizonyítja. Sajnos Salánkon egy példát sem találtam erre, a keresztágak néhány egyszerű szeggel vannak összefogva.

⁶² Kunt 1983: 31.

Változatosabb díszítésű viszont a keresztszárak végeinek kiképzése, a szárak plasztikai tagolása. A szárvégek lezárásai általában gömbölyű vagy szögletes alakúak. A kereszttalp, vagyis a keresztszár alsó része nem szélesedik ki. A kereszt előlapjának közepét és szárait alig díszítik, csak a szárvégeken fedeztem fel néha kör alakú, karcolt mintát. Kereszttalp vagy *tábla* híján a vízszintes keresztszárba vésték bele az elhunyt nevét és életének éveit. A legtöbb esetben ez már alig olvasható. A keresztszárakat lécezzel, vaslemezzel átfedő, ún. nyerges, tetejes, kalapos, kávas vagy zsindeyes keresztre a salánki temetőben egy példát sem találtam.

11. kép. Fából készült modern sírjel – a helyi Pólin Elek alkotása, Salánk.

Készítette: Kész Barnabás, 2010.

12. kép. Fából készült modern sírjel – a helyi Pólin Elek alkotása, Salánk.

Készítette: Kész Barnabás, 2010.

A fakeresztek viszonylag nem hosszú életűek (10. kép). A legrégebbi darabok a 19. század második felében készültek. Az új fakereszteket feketére, ritkábban barnára festik, néha később is átfestik őket. Jelenleg Salánkon szinte egyáltalán nem készítenek fakeresztet. Ha valaki ragaszkodik hozzá, valamelyik asztalos-sal készítteti el. A fakereszteket a hozzátartozók igyekeznek tartósabb (vas vagy beton) sírjelre cserélni. A régi vagy gazdátlan fakereszteket elégetik.

A fa sírjelekkel kapcsolatban megjegyzem, hogy a salánki temetőben két modern, ízléses síremléket is láthatunk – Pólin Elek helyi fafaragó alkotásait (11–12. kép). Ő egyébként több köztéri szobor, így például a 2006 őszén Salánkon felavatott Romzsa Tódor mártír püspök emlékművének megalkotója.

VASKERESZTEK

13. kép. Hagyományos vaskereszt, Salánk.
Készítette: Kész Barnabás, 2010.

Kunt Ernő írja, hogy a sírjelekhez fölhasznált anyagok közül a vasnak van a legrövidebb múltja.⁶³ Ennek ellenére a fémből készült keresztek viszonylag korán, már a 19. század végén elterjedtek Salánkon, mára pedig szinte teljesen kiszorították a fakereszteket. Öntöttvas keresztre csak egy példát találtam, az is egy másik vaskereszt mellé van szúrva. A leggyakoribbak az olcsó, csőből, laposvasból, armatúrából hegesztett keresztek, de található néhány kovácsoltvas kereszt is. Ezeket a kereszteket a hozzátartozók a községi kováccsal, vasmunkásokkal készíttetik és napjainkban már csak ideiglenes sírjelnek szánják, amelyet mihamarabb igyekeznek betonra, műkőre cserélni. A hagyományosnak mondható vaskeresztek szárvégeire valamilyen díszítést hegesztettek, esetleg magát a szárvégeket vágták, kovácsolták cifrára: hegyesre, karéjosra, lapítottra vagy elágazóra. A keresztszárak metszéspontjába gyakran erősítettek gyárilag készült, öntöttvas korpuszt, fölé pedig vaslemezről kivágott szívet (13. kép). Az újabb típusú vaskeresztek középpontjában plébából kivágott tábla tartalmazza az elhunyt adatait, a keresztszárak végei különféle módon vannak díszítve. Legtöbbször a vascső végeit elkalapálják, esztergált fadugókat helyeznek beléjük, vagy pedig vékonyabb vasból hegesztenek rájuk cifrákat. Olyan vaskereszt is akad, melynek szárvégeit kisebb keresztalakzatokra fűrészelték be. A vaskeresztek esetében elég gyakran találkozunk fedeles, kávas keresztekkel, melyek fedele vasabroncsból készült. A vaskereszteket fekete festékkel, vaslakkal festik le, csak egy körülkerített gyereksír esetében láttam világoskékre festett keresztet.

Érdekességgként megemlítenék egy eklektikusnak nevezhető vaskeresztet, mely kovácsolással és hegesztéssel készült laposvasból, gépkocsi hágcsójából, kapusarkokból, a felirat pedig egy bolti mérleg ablaküvege mögött olvasható.

⁶³ Kunt 1983: 39.

EGYÉB SÍRJELEK

Salánkon nem volt hagyománya a paraszti készítésű, kőből faragott sírkereszteknek. Az ok egyszerű: faragásra alkalmas kő alig, fa viszont annál több volt a környéken. Ezért a görög katolikus temetőben egyetlen faragott kőkeresztet sem fedeztem fel. Viszont már a 20. század első felében megjelentek itt is a fa és vas sírkereszteknél tartósabb anyagból készült sírjelek. A legkorábbi beton, műkö sírkeresztek a régi faragott kőkeresztek formáját követi, bár Salánkon ezek nem terjedtek el. Alsó részük, a kereszttalp kiszélesedik, néha fordított szívre emlékeztet. Ezen helyezkedik el a felirat vagy a feliratot tartalmazó tábla. A szárvégek általában szögletesek vagy barokkosan hármastagolódásúak. A régebbi síremlékek között nem ritkák az obeliszk vagy hasáb alakúak, általában szögben végződő felső és lépcsőzetesen kiképzett alsó résszel. A fiatalabb síremlékek zöme két részből áll, az egyik fele négyzet vagy téglalap formájú (bár előfordul trapéz vagy más szabálytalan forma is), a másikat pedig kereszt alkotja, amelyen gyakran található korpusz, Krisztus-fej, vagy (és) az elhunyt fényképe. Az utóbbi évek síremlékei egyre gyakrabban készülnek egy lapból.

Az utóbbi évtizedekben a sírokat körülbetonozták, s ebbe építették bele a sírjelet párhuzamosan a fej felőli oldallal. Akárcsak a református temetőben, itt is gyakori dísz a beton és márvány sírjeleknek a tetejükre erősített hengeralakzat. A sírjel mellé gyakran van beton vagy márványváza is erősítve a virágok számára. A sírok tetejét virágok díszítik, de itt is egyre gyakoribb a sírok teljes befedése műkövel. A református sírjelektől eltérően itt a felirat majdnem minden esetben a sírjel külső oldalára kerül, a belső (sír felőli) oldalon legfeljebb valamilyen kiegészítő szimbólum kap helyet. Egy-két esetben a felirat táblája vízszintesen, a sírt lezáró betonfedélen látható. A betűk és a szimbólumok általában mélyítették (véstettek), ritkábban domborítottak, kivéve a korpuszt és a Krisztus-fejet.

GYEREKEK ÉS KIHÁZASÍTATLAN FIATALOK SÍRJELEI

A salánki görög katolikus temetőben a gyerekek számára nem jelöltek ki szigorúan külön részt, legalábbis az utóbbi időkben. A kereszteleetlen gyerekek nem kaptak keresztet, pap nélkül temették őket szüleik vagy hozzátartozóik sírjába. A megkeresztelt gyermek parányi külön sírhantot és aprócska keresztet kapott. Az egyik gyermeksír vaskeresztjét világoskékre festették és ugyanilyen színű vaskerítéssel vették körbe.

SÍRFELIRATOK

A görög katolikus temető sírfeliratai többségükben magyar nyelvűek, de van néhány ukrán és egy orosz nyelvű felirat is. A régebbi fakeresztekre általában folyóírással, a vaskeresztek fémtabláira vegyes, a beton és márvány sírkövekre pedig nyomtatott alakú nagybetűkkel vannak fölírva, gyakran helyesírási hibákkal. Különösen sok a hiba a vegyes nemzetiségű családok sírjelein a szláv nevek helyesírásában, ahol a magyar betűk közé néha cirill betűk keverednek. Íme, néhány kiragadott példa sírfeliratokra:

Életmódra utaló sírfeliratok:

Itt nyugszik egy drága jó Édesanya
Kit szeretetei nem felednek el soha.

A halál okára utalók:

Szenvedve mentek át az élet tengerén.
Boldogan pihennek Jézus szent szívéen
Irgalmas Jézus agy nekik örök nyugodalmat.

Sújtott a sors
Áldozat lettél
De a te néma sebhelyed
Kiáltóbb, égetőbb
Mély fájdalomunk.
Szíven találva
nem te mi vágyunk (?)

Az elhunyt korára utalók:

Életed olyan volt
Mint egy rövid álom
Itt kellett hagyni
Kedves kis családom.

Életed rózsája korán elhervadt
Szüleid bánata örökre
megmaradt
Búcsúzni sem tudtál
Úgy jött a kegyetlen halál
Drága jó gyermekünk
Békében nyugodjál

A túlvilági életben való hitre utalók:

Örök világosság
Fényeskedjen neki.

Nyugodj békébe
Szívünknek virága
Míg meg nem nyillik
Sírja Jézus szavára

Az állítatokra utalók:

Szemünkben könny
Szívünkbe fájdalom
Édes jó anyánkot
Fedi e sírhalom
Férjétől és gyermekeitől

Példák a vándor témákra:

Az igazak lelkei azonban
Isten kezében vannak
S a halál kínja nem éri őket.

Irgalmas Jézus agy neki
Örök nyugalmat.

Mert én tudom
Hogy az én megváltóm el...

Jób 19:25

A SÍRJELEK SZIMBOLIKÁJA

A görög katolikus temetőben előforduló szimbólumok legtöbbször vallási témájúak. Általános jelkép a kereszt, melynek valamilyen formában való ábrázolása nem maradhatott el. Kunt Ernő a következőképpen magyarázza a kereszt jelentését:

A kereszt a hívő katolikus számára a temetőben Krisztus emberi halálára utaló jelkép. Azt a hitbeli tételt jeleníti meg, hogy kereszthalálával az Isten fia megváltotta híveit az örök haláltól. A hívő parasztembereket a temetői sírkeresztek ezen túlmenően nemcsak az élet keresztléneke türelmes hordozására figyelmeztetik, de a feltámadásra is utalnak. Az örök élet reményét is kifejezik tehát a földi élet mulandóságával szemben. A kereszt ilyen jelentéskörét erősíti a temetőben a templomok, kápolnák, kálváriák, feszületek jelenléte. Ugyanakkor a kereszt mágikus jel is, amely a néphitben kivételes hatékonyságú bajelhárító, gonoszűző szereppel bír, s mint ilyen nélkülözhetetlen a temetőkben és a sírokban – a hiedelemtörténetek szerint – előforduló ártó szándékú természetfeletti lények távol tartására.⁶⁴

Sok esetben maga a különféle anyagból készült síremlék kereszt formájú (természetesen görög keresztről van szó, egyetlen ortodox vagy csapott kereszt alakú fejfa található a temetőben, az Oroszországból bekerült Aljohin Viktor síremléke). Máskor a kereszt a síremlék egyik alkotóeleme, előfordul azonban más színű betétként is a sírkövön, leggyakrabban fehér vagy fekete márványból. Rit-

⁶⁴ Kunt 1983: 30.

kábban fémből készült, korpusszal ellátott kis kereszt látható a márvány vagy műkö síremlékeken. Vésett, festett formában is találkozhatunk kereszttel, de sok esetben a mécses üvegén is ott van.

A másik leggyakoribb jelkép a korpusz, Jézus teste. A régebbi, vasból készült keresztekre erősítve gyakran láthatunk öntvény korpuszokat, a temetői keresztek korpuszai pedig festett plébából készültek. A márvány, műmárvány, műkö síremlékek keresztjeit is elég gyakran díszíti fémből vagy betonból öntött korpusz vagy Krisztus-fej. Egy-két esetben maratós eljárással vitték rá Krisztus, egy esetben pedig Szűz Mária portréját a fekete márványlapra.

Gyakorisága szerint harmadik helyen van a szimbólumok között a szív. Némelyik kő vagy beton sírkereszt alsó része van fordított szív alakúra képezve, de sokkal gyakoribb a vaskeresztekre erősített fémszív. Kunt Ernő szerint a barokkos stílusú szív-jelképek elsősorban a jezsuita mozgalom kisugárzási körzeteiben terjedtek el, a motívum főleg az ellenreformáció és a Jézus szíve kultusz elterjedésével vált széles körben kedvelté.⁶⁵ A katolikusoktól vették át ezt a szimbólumot a görög katolikusok is.

Főleg a fiatalok síremlékén szerepel a rózsza. Néha szegfűvel vagy más virágokkal is találkozhatunk a síremlékeken: bazsarózsával, tulipánnal, harangvirággal, fuksziával stb. Az egyik síremlék hátoldalán virágkosár látható két szál rózsával és két szegfűvel. Egy esetben két búzakalász fordul elő, közülük az egyik letörve, amely az egyik házastárs halálát jelképezi. Viszonylag gyakrabban fordul elő kiegészítő motívumként a pálma- és olajág. A pálma a halál felett aratott győzelem attribútuma, az olajág pedig az örök élet, az utolsó kenet, a kegyelem bőségének jelképe.⁶⁶ Néhány esetben mécses vagy gyertya is látható a síremlékeken, mindkettő a szellem fényének, a bölcsességnek és a kegyességnek a szimbóluma.⁶⁷ A református temetőben oly gyakori kehely és szomorúfüz itt csak a vegyes családok síremlékein látható.

FÉNYKÉPEK

A síremlékeken a felirat mellett gyakran szerepel az elhunyt fényképe, főleg a gyermekek és fiatalok esetében. A vas sírkeresztek fémtábláin, üveg alatt elvéve papírfénykép is előfordul, amely kevésbé tartós. Arra is van példa, hogy a házaspárok sírján közös fénykép szerepel. Itt is terjednek a maratós technikával készült, egyre jobb minőségű, nagyméretű fényképek.

⁶⁵ Kunt 1983: 56.

⁶⁶ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2004: 221, 235.

⁶⁷ Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 2004: 186.

A SÍROK KÖRÜLKERÍTÉSE ÉS GONDOZÁSA

A sírok körülkerítése a görög katolikus temetőben sem vált gyakorivá. Csak néhány sír körül látható alacsony vaskerítés. A görög katolikusok hagyományosan november 1-jére (Mindenszentek napja) szedték rendbe hozzátartozóik sírját. Halottak napján koszorút, virágokat visznek a sírokra, mécseseket és gyertyákat gyújtanak. Mint említettük, a temető kivilágítását az utóbbi időben a reformátusok is kezdik átvenni.

Következtetések

Mint láhattuk, Salánk lakossága nemzetiségi összetételének arányai az elmúlt ezer év alatt szinte semmit nem változtak, annak ellenére, hogy a 20. században többször átrajzolták az államhatárokat, vagyis a település hol az egyik, hol a másik országhoz tartozott. A falu megalapítása óta a magyarság a domináns tényező, s bár a migráció folytonosnak mondható és az évszázadok alatt számottevő idegen ajkú lakosság költözött be, ennek túlnyomó része elmagyarosodott. Mint külön nemzetiségről csak a ruszinokról, zsidókról és cigányokról beszélhetünk (ma már a zsidókról sem). Ezek az etnikumok megőrizték a hitüket és részben kultúrájukat is, miközben egyik sem vált feleslegessé a magyarság számára és soha egyiküknek sem vált terhére a többségi magyarság. A településre az etnikai tolerancia, a békés egymás mellett élés állapota jellemző. Vallási téren a település lakossága főleg a református és a görög katolikus hitet vallja, nagyjából fele-fele arányban. A helyi lakosság vallási és etnikai arculata hitelesen tükröződik a település temetőinek sírjeleiben is. A salánki faluközösség, főleg a református lakosság egyik legjellemzőbb tulajdonsága a konzervatizmus: a nyelvéhez, vallásához, hagyományaihoz való ragaszkodás, amit a temetkezési szokások szinte változatlanul fennmaradt több évszázados formái is bizonyítanak. A református temető fejfáinak puritán, zárt formái változatlanul adódtak át nemzedékről-nemzedékre. Ezt a mentalitást vették át a faluba beköltöző, s a magyar közösségben hamarosan elmagyarosodó ruszinok is, akik etnikai származására csak görög katolikus vallásuk és szláv csengésű neveik emlékeztetnek. Ők éppolyan magyarnak tartják magukat, mint a település tősgyökeres lakói, ezért sértésnek veszik, ha valaki „orosz” gyökereikre tesz célzást. Ennek ellenére a görög katolikus temető vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottam, hogy ez a felekezet valamennyire nyitottabb a reformátusoknál az etnikai, vallási és egyéb behatásokra. Ezt a református temetőben tapasztalnál nagyobb számú szláv sírfelirat is bizonyítja. A másik következtetésem az, hogy úgy a református, mint a görög katolikus temetőben egyaránt megfigyelhető, hogy a hagyományos paraszti életforma és értékrend föl-

borulása veszélybe sodorta a hagyományos temetőkulturát. Tovább rontották a helyzetet a kedvezőtlen politikai változások: a 20. században e térség öt államalakulathoz tartozott felváltva. A lakosság több évtizedig ki volt téve a kommunista rendszer tudatos asszimilációs politikájának. Nem kedvezett a hagyományok megőrzésének a külső hatások felerősödése sem (a görög katolikusokkal, illetve ukránokkal való keveredésre gondolok). Napjainkban a beton és a műkö, a giccses és a vidék hagyományaitól idegen, sorozatgyártással készült gyári síremlékek fokozatosan kiszorítják a kézzel faragott hagyományos fejfákat és sírkereszteket. Sajnos ez ellen nem lehet tenni. Az ízlés- és értékváltás előbb-utóbb mindenütt bekövetkezik, még a Salánkhoz hasonló, viszonylag elzárt falvakban is. Ebben a tekintetben a kutatott település még aránylag szerencsésnek mondható. Az itteni faluközösség még nem bomlott fel teljesen. A tradicionális paraszti kultúra megrendült ugyan, de nem szűnt meg, még lehetőség van a kutatására. Ez nemcsak azért fontos, hogy emlékként megőrizzük az utókor számára, hanem azért is, hogy segítségével részt vehessünk egy új, de a hagyományokra épülő és a természettel harmóniában lévő temetkezési kultúra létrehozásában.

Felhasznált irodalom

BALASSA Iván

1992 *A székelyföldi Erdővidék temetői*. Debrecen: Ethnica Kiadás

BIHUN Pál

1906 *A görög szertartású katolikus anyaszentegyház liturgiájának értelmezése*. Ungvár

1913 *Adatok a felsőveresmarti görög katolikus egyház történetéhez. Görög katolikus szemle*, 1913. 31–32.

BOTLIK József – DUPKA György

1993 *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

CSATÁRY György

1993 *Levéltári keletkezések (tanulmányok, szövegközlemények)*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

CSISZÁR Árpád

1998 *A beregi népelet*. Néprajzi tanulmányok. Debrecen: Ethnica Kiadás

DEÁK Ferenc

1999 *Temetők és sírjelek Csernátonban*. In Deáky Zita (szerk.): *Ünnepi kötet Faragó József 80. születésnapjára*. 360–370. Budapest: A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 8.

DUPKA György

1993 *„Sütét napok jöttek...” A koncepciós perek magyar elítélteinek emlékkönyve. 1944–1955*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

DUPKA György – HORVÁTH Sándor – MÓRICZ Kálmán

1990 *Sorsközösség. A kárpátaljai magyarok a 80-as évek végén*. Ungvár: Kárpáti Kiadó

GYÖRGY HORVÁTH László – LAJOS Mihály

1998 *A Hömloc lábánál. Salánk, Feketepataki és Verbóc történetéből. Falumonográfia*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

FÉNYES Elek

- 1998 *Magyarország geographiai szótára (Kárpátalja)*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség

HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György

- 2004 *Jelképtár*. Budapest: Helikon Kiadó

HORKAY Lajos

- 1936 *Beszélő kövek. A salánki református egyház története és Salánk múltja*. Rozsnyó: Kiadta a salánki Református Egyház

KOCSIS Károly

- 1999 Az etnikai térszerkezet átalakulása Kárpátalja mai területén az elmúlt fél évezredben. *Kárpátalja*. 6. 75–84.

KOVÁCS Katalin

- 1998 *Ha a lelkek... Lélekbiedelmek Salánkon*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

KUNT Ernő

- 1983 *Temetők népművészete*. Budapest: Corvina Kiadó
1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest: Gondolat Kiadó
1990 Temető, sír, sírjelek. In Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz*. VII. 88–97. Budapest: Akadémiai Kiadó

L. JUHÁSZ Ilona

- 2002 *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Komárom – Dunaszerdahely: Fórum Társadalomtudományi Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó

MIKLÓSI SIKES Csaba

- 1999 *Kőbe vésett történelem. A sümegi városi temetők története és sírjelei 1950-ig*. Sümeg: Sümegi Fórum Alapítvány

MOLNÁR Mihály

- 1999 *Sírfeliratok a magyarországi Gömörben*. Gömör néprajza LIV. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

NOVÁK László

- 1991 Archaikus fejáinkról. In Ujvári Zoltán (szerk.): *Régió és kultúra. Tanulmányok Gunda Béla tiszteletére*. 209–219. Debrecen: Ethnica Kiadás

P. LATOR Ilona

- 2005 „Kimegy a lelke, marad a test”. A halállal és a temetkezéssel kapcsolatos szokások és biedelmek *Vískén*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

PÓCS Éva

- 1979 Fejfa, fűtül való fa, gombfa, kopjafa In Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajz Lexikon II*. 97–107. Budapest: Akadémiai Kiadó

S. BENEDEK András

- 1993 *A tettenérhető történelem. Kárpátaljai nemzetiség- és kultúrtörténeti vázlat*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó

SZABÓ István

- 1994 Ugocsa megye. Budapest – Beregszász: Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum Könyvkiadó

SZŐLLŐSY Alfréd

- 1918 Bihun Pál. 1879–1918. *Nagyszöllősi Hírlap*. X. 19.

TAKÁCS Béla

- 1986 *Bibliai jelképek a magyar református egyházművészetben*. Budapest: Kiadta a Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya

TELENKÓ Bazil Mihály

- 1998 A házsongárdi temető térszerkezete, Kolozsvár etnikai arculatának XX. százada a „holtak városa” tükrében. *Néprajzi Látóhatár* 2000. 1–2. 9–28.

UJVÁRY Zoltán

1995 Kunt Ernő fejfái. In Ujváry Zoltán (szerk.): *Miscellanea I. Folklor és etnográfia* 89, 321–326.*Barnabás Kész*THE ETHNIC AND RELIGIOUS IMAGE OF SHALANKI'S POPULATION
REFLECTED IN THE CEMETERY CULTURE OF THE SETTLEMENT

Shalanki is a little town of three thousand inhabitants, situated in the north-western part of Vynohradiv Raion, on the border of the Hungarian-speaking language area. During the analysis of the population's ethnic and religious composition, I aimed to find the answer to the question how it had been possible for this community to preserve their Hungarian identity through centuries, while the town has belonged to at least five different countries up until today.

Currently, 97-98 per cent of Shalanki's population is of Hungarian nationality. The descendants of the former migrant Rusyns all consider themselves Hungarian. The largest minority group is that of the Gypsies with 4-500 members. The denominational distribution of the population is half-and-half between the Reformed and the Greek Catholic Churches.

The religious and ethnic image of the local population is reflected authentically in the tomb marks of the cemeteries as well. The most characteristic features of Shalanki's community are conventionalism and traditionalism. This is especially true of member of the Reformed Church. Burial customs truly represent these characteristics, since these have been preserved in their original, almost unaltered forms for hundreds of years. It is observable in both the Reformed and the Greek Catholic cemeteries, however, that the upsetting of the traditional lifestyle and values has put the traditional cemetery culture into danger.

Hagyomány és hatások Huszt járás fatemplomainak architektúrájában

NAGY MÁRTA

Udvari István emlékére

Huszt járás Kárpátalja déli részén, Romániával határos szakaszán fekszik, részét képezi a történeti Máramaros megyének. Máramaros többnemzetiségű vidék volt, éltek itt magyarok, rutének, szászok és románok is.¹ A vizsgálat tárgyát képező templomépületek építői ruszinok, rutének² voltak.

A ruszinok a keleti szlávság legnyugatibb népcsoportja.³ Kárpátalján a tatárjárást követően, a 13. században először IV. Béla király és a halicsi fejedelemség közötti dinasztikus kapcsolatok következtében jelentek meg,⁴ majd szervezett betelepítésük a tatárjárást követően elnéptelenedett területekre egészen a 17. századig folytatódott.⁵ Ez a népcsoport a halics-volhiniai fejedelemségből érkezett.⁶ A szakirodalom szerint⁷ a Kárpátaljára – Nagy Lajos király által a 14. században betelepített⁸ dolisnyánok (síklakók, síkvidékiek)⁹ őshazája a volhiniai Poleszjében és Podóliában volt. Valószínűleg Moldávián és Erdélyen keresztül jutottak el Kárpátaljára. Erdélyben hosszabb időt tölthettek, amire nyelvészeti kutatások engednek következtetni.¹⁰ A moldáviai tartózkodást valószínűsíti, hogy a 18. századig egyházilag Moldáviával állottak kapcsolatban.¹¹ A dolisnyánok kárpátaljai új hazájukban szorosan érintkeztek az itt élő magyarsággal, hozzájuk idomultak.

¹ A tanulmány az OTKA K 68694 támogatásával készült. Deschmann 1990: 18.

² A szó a magyar nyelvben kölcsönzés a ruszin nyelvből. A rutén megnevezés a latin ruthenicus (= ruszin) magyarosított megfelelője. Udvari 1992: 15.

³ Bonkáló é. n.: 57.

⁴ Bonkáló é. n.: 21.

⁵ Hodinka 1923: 19. A szerző leírja, hogy okleveleink a Kárpátalja vonatkozásában először 1254-ben említenek ruténeket. (Hodinka 1923: 14.)

⁶ Hodinka 1923: 19; Bonkáló é. n.: 61.

⁷ Bonkáló é. n.: 61–62.

⁸ Magyar Katolikus Lexikon XI. 2006: 780.

⁹ A ruszinok egyik törzse

¹⁰ Bonkáló é. n.: 61.

¹¹ Bonkáló é. n.: 62.

A ruszin társadalmat a 18. században jórészt földművesek és pásztorok alkották. Saját feudális uralkodó osztálya nem volt, de polgársága sem, sőt hiányzott a világi értelmiség is. Nagyon kisszámú egyházi értelmiséggel rendelkezett, amit kevésbé képzett papok és kántortanítók alkottak.¹² A népi-etnikai összetartó erő, az anyanyelv letéteményese az egyház volt.¹³

A ruszinok 1646-ig az ortodox (korabeli szóhasználattal görögkeleti, skizmatikus) vallást követték. A 13–14. században egyházi szervezetük még nem alakult ki.¹⁴ Papokat régi hazájukból, a mai Galíciából és a przemysli egyházmegyéből hoztak.¹⁵ A 15. század elején megalapítják a csernekhegyi monostort.¹⁶ Az ortodox ruszin papok egy csoportja – a batykók – jobbágysorból való kiszabadulásuk érdekében¹⁷ – lengyelországi ruszin testvéreik 1595-ös breszti uniójának a mintájára – az ungvári vártemplomban 1646-ban letette a katolikus hitvallást, csatlakozott a Római Katolikus Egyházhoz. Az unió feltételeként a görög katolikusná vált ruszinok megtartották keleti rítusukat – az egyesült papság helyzete azonban mit sem változott.¹⁸ Az unió következményeképpen a munkácsi monostorból 1664-ben kitették az ortodox püspököt, helyére a görög katolikus püspök, Partén Péter vonult be.¹⁹

Máramaros népe azonban továbbra is őrizte ősi ortodox hitét. Az utolsó máramarosi ortodox püspök Dositheus 1734-ben halt meg az uglyai monostorban. Ezt követően a Máramaros megyei ruszinok is csatlakoztak az unióhoz.²⁰ (A templomépületek jelenleg ortodox juriszdikció alá tartoznak.)

Ez a röviden fölvázolt történelmi környezet az, amelyben Huszt járás fateplomai a 17–18. században felépültek. Címszavai: legnyugatibb keleti szláv népcsoport, magyar, illetve többnemzetiségű környezet, – magasabb műveltséggel nem rendelkező – alapvetően népi társadalom, keleti és nyugati keresztény vallás. Dolgozatunkban arra keressük a választ, hogy a templomok architektúrájában megnyilvánulnak-e és amennyiben igen, milyen alaprajzi elrendezésben, tömegalakításban, formanyelvben stb. a történelmi helyzet kínálta viszonyok. Fő kérdésünket kissé lírai módon a ruszin történelem kiváló kutatója, Bonkáló Sándor így fogalmazta meg: „Tétova lelkek hazája Kárpátalja alföldi része, mert még

¹² Udvari 1992b: 61–62.

¹³ Udvari 1992b: 62.

¹⁴ Bonkáló é. n.: 109.

¹⁵ Pirigyi 2001: 81.

¹⁶ Pirigyi 2001: 81.

¹⁷ Gyakorlatilag jobbágysorban éltek, a földesurak kényük-kedvük szerint bántak velük és nem volt a jobb a helyzete a csernekhegyi (monostor) igumenjének sem. (Bonkáló é. n.: 109–110.)

¹⁸ Pirigyi 2001: 85.

¹⁹ Bonkáló é. n.: 112.

²⁰ Bonkáló é. n.: 112.

mindig nem tudja, hogy kelethez vagy nyugathoz tartozik-e.”²¹ A jelzett kérdés-kör ennél az alapvető kétirányúságnál azért motiváltabb.

Huszt járásban öt költői szépségű fatemplom áll. Ezek egymástól nem messze, Ósándorfalván (Олександрівка), Szeklencén (Сокирниця), Száldoboson (Стеблівка), Mihálkán (Крайниково) és Husztalsófalván (Данилово) helyezkednek el. A szakirodalom dolisnyan, vagy Tisza menti típusúként említi őket.²²

1. kép. *Szent Paraszkevi-templom, Ósándorfalva.*
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.

2. kép. *Szent Paraszkevi-templom a szentély felől, Ósándorfalva.*

Készítette: Dömötör Mihály, 2012.

Az istenházak építési idejére vonatkozóan a kutatók nem képviselnek egységes álláspontot. Ez utal a templomépületek általános mostoha helyzetére, romlófélben vannak, a tudományos kutatás, de még a műemlékvédelem sem fordít rájuk olyan figyelmet, amelyet megérdemelnének. Az ósándorfalvai Szent Paraszkevi tiszteletére fölszentelt templom alapjait 15. századnak, felépítményét 17. századnak, vagy 1753-as eredetűnek tartják (1–2. kép).²³ A szeklencei Szent Miklós-templomot eredetileg Szászváron emelték a 17. század elején, jelenlegi helyén 1751-ben állították föl (3. kép).²⁴ A száldobosi – a 20. század első felében leégett – Isten Anyja születése-templom megőrződött oltárasztalán az 1643-as évszám olvasható, Deschmann Alajos a templom építési éveként az 1797-es dá-

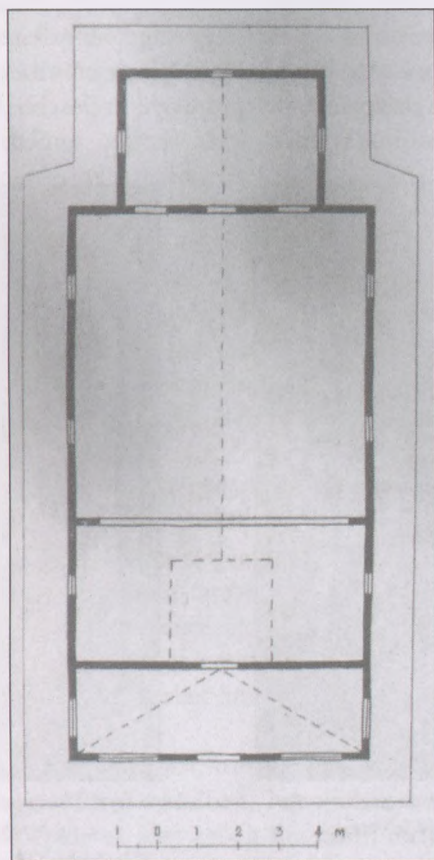
²¹ Bonkáló é. n.: 63.

²² Puskás 2008: 76.

²³ Deschmann 1990: 183.; Сирохман 2000: 514.

²⁴ Deschmann 1990: 181.

tumot jelöli meg.²⁵ Mihálkán a Szent Mihály arkangyal tiszteletére fölszentelt templom építési éve: 1668.²⁶ A husztalsófalvai Szent Miklós-templom tűnik a legifjábbnak, a nyugati kapuja feletti vésett felirat szerint 1779-ben állították föl.²⁷ Jelen témánk szempontjából az tűnik fontosnak, hogy az épületek a máramarosi ruszinok unióra lépése (18. század közepe) előtt épültek, illetve azok, amelyeket ezt követően emeltek, sajátosságaikban a korábbiakhoz igazodnak.

3. kép. A székelsei Szent Miklós-templom alaprajza.

(In МАКУШЕНКО, П. И. – ПЕТРОВА, З. А. Народная архитектура Закарпатья. Государственное Издательство Литературы По Строительству И Архитектуре УССР, Киев, 1956, 14. oldal, 12. ábra)

²⁵ Deschmann 1990: 178. Az átépítés éveként Сирохман 1794-et jelöli meg (Сирохман 2000: 536.).

²⁶ Deschmann 1990: 180.

²⁷ Deschmann 1990: 185.

Az épületek alaprajzilag szinte azonosak. Kelet-nyugati tengelyre fölfűzött hosszanti térfűzésűek, melyek négy szakaszból állnak: legkeletibb téregység az egyenes (Szeklence, Mihálka), vagy sokszögzáródású (Száldobos) szentély (4. kép). Nyugat felé haladva ezt követi a hajó. A hajó téglalap alakú és szélesebb a szentélynél. Nyugati szakasza a pronaosz (helyi szóhasználat: babinec). A pronaosz nyugati oldalához csatlakozik a vele azonos szélességű, de hosszában jóval kisebb (a szakirodalomban tornácnak nevezett) előcsarnok (narthex). Az épületek alaprajzilag gyakorlatilag két – egy nagyobb és egy kisebb – egymáshoz simuló téglalapból állnak. Az alaprajz téglalapjai a külsőben is megnyilvánulnak, hiszen a hajó nagy téglalapjának felépítménye szélesebb és hosszabb, mint a szentélyé.

4. kép. *Isten Anyja születése-templom szentélye, Száldobos – archív felvétel.*

5. kép. *Szent Mihály arkangyal templomának nyitott galériája, Mihálka.*

Készítette: Dömötör Mihály, 2012.

Az alaprajz a belsőben is tagolt: a szentélyt a hajótól ikonosztázion választja el. A hajót a pronaosztól egyetlen középső ajtónyílással, két oldalán egy ablaknyílással ellátott fal, míg a pronaoszt a narthextől egy ajtónyílással átvágott fal rekeszti el. A szentélyt és a hajót rendszerint dongaboltozat, míg a tornácot síkmennyezet fedi le.

A templomok külső tömegtagolása lépcsőzetes. Legmagasabb egység a pronaosz fölött ülő torony, ezt követi lefelé a hajó, majd a szentély. Utal ez a hármas tagozódás a belső három fő egységre.

A hajót és a szentélyt kettős tető fedi, a nagyobb fölső tető meredek nyereg-tető, az alsó, az eresztető a keskenyebb. A tető a nyugati végén oromfalban végződik (Száldobos), vagy alul kissé előreugrik (Szeklence). Az előcsarnok zárt (Mihálka – 5. kép), de lehet nyitott is (Ósándorfalva). Az előcsarnok fölött emeleti nyitott árkád galéria kapott helyett.

A pronaosz fölött ül a négyzetes alaprajzú magas torony. A torony árkádos, nyitott galériáját négyzetes sáttető fedi. A toronysisak – magához a toronyhoz hasonlóan – négyzetes alpból indul és hatszögletűvé (Száldobos), nyolcszögletűvé (Szeklence), vagy kör alapúvá (Mihálka) átalakulva tör a magasba. A tornyokat négy fiatorony díszíti.

A templomépületekhez négyzet alapú, szoknyás, fönt árkád galériás, sáttetővel fedett harangtorony tartozik.

A templomépületek hajója és szentélye tölgyfa boronából készült, a toronytestek favázások. A felső és az alsó tetőt tölgyfazsindely, a toronytestet és a toronysisakot zsindelypikkelyek borítják. A harangtoronyok általában deszkaborításúak, szoknyájukat és tetejüket zsindely borítja (Husztalsófalva), de előfordul, hogy a toronytestet zsindelypikkely fedi (Szeklence).

Ezek után lássuk, hogy a templomépületek főntebb följazolt alkotóelemei, díszítményei stb. milyen hagyományba illeszkednek, illetve milyen hatásokra jöttek létre?

A hosszanti térfűzésű, kettős téglalap alaprajzú épületek kettős gyökerűek. Ezen alaprajzú templomok az ún. „háztípusú” istenházak, melyek a hagyományos fából épített ruszin lakóházak alaprajzi elrendezését követik.²⁸ A ruszinok első istentiszteleteiket lakóházakban tartották. Ez érthető, okleveleink tanúsága szerint ugyanis csak a 14. század eleje óta épültek ruszin templomok,²⁹ hiszen egyházszervezetük is csak a következő évszázadban alakult ki. A szögletes záródású négyszög alaprajzra épülő tereket liturgikus térként a ruszinok tehát könnyen el tudták fogadni.

Hasonló háztípusú templomokat, torony nélkül, kőből fölhúzza építettek a környező vidéken, Nagyszőlős övezetében, Tiszabökényben (13. század), Csepén (1480) stb.³⁰ Ezek a kőépületek alapvetően hosszanti térfűzésüket tekintve nyugat-európai építőművészeti stílus, a romanika, sokszögű szentélyzáródásukat illetően inkább a gótika hatását tükrözik. A máramarosi ruszin fatemplomok ezen sajátosságai esetében a világi hagyomány és a nyugati művészeti korstílus összeérnek. A lakóházakat követő négyszögzáródású alaprajzot nem csak azért vették át, mert ezt ismerték a profán építészetből, és ezt látták a környező nyugati keresztény magyar közegben, hanem azért is mert ez az alaprajzi elrendezés jól

²⁸ Макушенко–Петрова 1956: 18–19.

²⁹ Pirigy 2001: 81.

³⁰ Deschmann 1990: 151.

megfelelt a faépítészet technikai sajátosságainak. A sokszögzáródású gótikus minta nyomán épített szentély technikailag jobban kivitelezhető volt a fa építőanyaggal, mint a romanika félköríves szentélyzáródású megoldása.³¹

A szakirodalom a lakóházípusú templomok alaprajzát tekintve a népművészet elveinek az átvételéről szól.³² A hagyomány nem is lehetett más, csak népi. Ugyanis, mint fentebb említettük a ruszin társadalom jórészt népi társadalom volt, pásztorok, földművesek alkották. Művészetük népművészet volt, mint saját hagyományra, csak erre támaszkodhattak templomaik építésekor.

Az alaprajz két téglalap alakú négyszöge a belsőben még külön – architekturálisan is kiképzett – téregységekre tagolódik. Ez az osztódás a bizánci templomok hagyományos térrendezését követi. A bizánci liturgikus tér négy egysége (előtér/narthex, pronaosz/babinec, hajó, szentély) az üdvtörténet összefoglalása, azt sugallja, hogy – haladván a legszentebb téregység, a szentély felé – életünk célja az isteniben való részesedés.³³

A legkeletibb téregységet, a keletre néző szentélyt a hajótól ikonokkal díszített – a keleti hagyománynak megfelelően – nagyon ősi típus szerint két, gyakrabban három ajtónyílással átvágott képfal, ikonosztázion választja el. A szentélynek a tere – szintén a bizánci hagyománynak megfelelően egy lépcsőfokkal magasabb, mint a hajó padlószintje.

A hajó kettős tagozódása, a keleti nagyobb egységre és a nyugati kisebbre (pronaosz vagy babinec), szintén bizánci hagyomány. Az első téregység a férfiak, míg a második a nők tartózkodási helye az istentisztelet alatt. A két téregység fallal történő elválasztása – a nők számára mindössze ablaknyílást hagyván az oltár irányába történő tekintésre – elsősorban a 17. századi moldvai templomokban terjedt el.³⁴ Hozhatták a mintát a máramarosi ruszinok moldvai tartózkodásuk idejéből. De az ajtónyílás melletti egy-egy ablaknyílás (прочит) – Mihálkán, Ósándorfalván – a középkorban az orosz fejedelemségekben elterjedt volt,³⁵ ami utalhat egy archaikusabb megoldás őrzésére, amit a moldvai tartózkodás fölerősített.

A tornácnak nevezett előtér, a narthex a bizánci liturgiában a meg nem kereszteltek helye. Az esetek többségében ez zárt (Például Szeklence), de lehet nyitott is, azaz exonarthex (Ósándorfalva). A nyitott előtér főképpen balkáni hagyomány.³⁶ A liturgikus tér tehát alapvetően a bizánci hagyományokat követi. A belső tér bizánci mintára történő kialakítása nem tört meg azzal, hogy a templom az unió előtt (Mihálka 1668), vagy azt követően (Husztalsófalva 1779 – 6. kép)

³¹ Domanovszky 1936: 38.

³² Макушенко–Петрова 1956: 19.

³³ Cselényi 1994: 105.

³⁴ Somogyi 1960: 80.

³⁵ Сирохман 2000: 514, 524.

³⁶ Főképpen szerb (Nagy 2008: 137.), de megjelenik már a konstantinápolyi Hagia Szophiánál (6. század eleje) is (Tompos 1984: 97.).

épült föl. Hű építészeti tükörképe annak, hogy az ortodox ruszinok uniálásukat követően a bizánci hagyománynak megfelelően megtarthatták keleti liturgiájukat.

6. kép. *Szent Miklós-templom tornácának nyílásai, Husztalsófalva.*
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.

A bizánci liturgikus térnek azonban nem minden eleme lelhető föl a máramarosi ruszin fateplomokban. Hiányzik a szentély terének hármasság tagozódása, az északi oldalon az architektúráisan kiképzett prothesisz (előkészületi oltár helye) és a déli oldalon a diakonikon (a szent edények, liturgikus eszközök, a papi öltözetek helye). Hiányzik a belső terek padlószintjeinek különbözősége, ami a különböző téregységeket még inkább elkülöníti egymástól. Ilyenfajta tagolás csak a szentély tere és a hajó padlószintje között van. A téregységek elkülönítése azonban megtörténik a válaszfalakkal. Nincsen a férfi részbe vezető déli ajtónyílás, így módon a férfiak és a nők – a bizánci hagyománnyal ellentétben azonos ajtón léphetnek be a templomba. Mindezek ellenére a belső tér alkalmas a bizánci liturgia megtartására.

A falak mentén ritkán látni – a bizánci templomok tartozékát – sztaszidionokat, könyöklőszékeket. Helyettük inkább a római katolikus templomokban szokásos – ugyan nem egybefüggő háttámlás padsorokat – támla nélküli padokat helyeztek el. Megjelenik az ikonfal előtt – a katolikus templomok oltárainak típusos eleme – a predella (Mihálka).³⁷ A pronaosz fölött húzódó karzat bizánci³⁸ és

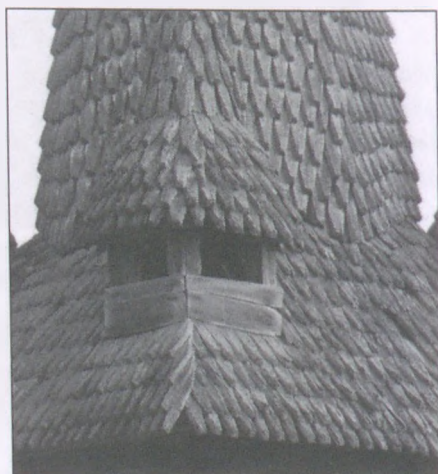
³⁷ Magyar Katolikus Lexikon XI. 2006: 249.

³⁸ Emeleti galériák kialakításra kerültek a Hagia Szophiánál (6. század eleje) is. (Tompos 1984: 97.)

nyugati keresztény (főképpen barokk) hagyomány egymásra felelése. A belső térben föllehető keleti liturgikus objektumok az ortodoxiából hozottak, míg a nyugati liturgikus elemek nagy része az unióval „érkezett”. Hű kifejezője tehát mindez a nyugati keresztény egyházhoz csatlakozó ortodoxok helyzetének liturgikus térben elbeszélve.

7. kép. *Szent Miklós-templom, Szeklence.*
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.

8. kép. *Szent Miklós-templom tornyának szindelypikkely borítása, Szeklence.*
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.

Huszt járás fatemplomainak hajója és szentélye rendszerint – a szakirodalomban megfogalmazott szerint³⁹ dongaboltozattal fedett, míg a narthex síkmenyezetes (Ósándorfalva, Mihálka). Valójában nem is a szó klasszikus értelmében vett dongaboltozatról, hanem a templomok egy részénél inkább alacsony ívű teknőboltozatról (Szeklence – 7. kép) beszélhetünk. A síkmennyezet nyugati hatás, míg a dongaboltozat ismert a középkori nyugati és keleti keresztény világban egyaránt. A teknőboltozat a dongaboltozatnak a fa építőanyaghoz igazított változata.

³⁹ Deschmann 1990: 184, 180.

A templomépületek külső tömegalakítását jellemző lépcsőzetességben (az alkotóelemek magassága a szentélytől a tetőn át a toronyig nő) föl lehet fedezni a korai keleti szláv templomépítészet egyik sajátosságát. Szép példája a 11. század elején bizánci mintára épült kijevi Szent Szófia-székesegyház.⁴⁰ A lépcsőzetes külső tömegtagolás a keleti szláv fa templomépítészetnek is sajátossága. Erre utalnak Kizsi 18. századi fatemplomai, amelyek korai keresztény és pogány kori profán faépítészeti hagyományokat követnek. A máramarosi ruszin fatemplomok lépcsőzetes felépítése és a kijevi példa áthallás mindössze, az egymásra találás gyökerében valószínűleg az rejlik, hogy a lépcsőzetesség a faépítészet technikájának, az épület statikájának jól megfelel.

A lépcsőzetes tömegtagolásba illeszkedik a templomok jellegzetes eleme a konzolokkal alátámasztott опасання⁴¹ (eresztető)⁴², alsó tető, mely nemcsak a hajó-, hanem a szentélytesten is körbefut. Az eresztető a kárpáti régió középkori építészetének eleme,⁴³ a 17–18. századi máramarosi templomépítészetben archaikus és helyinek tekinthető hagyomány.

A tornác (narthex) fölött a nyitott, árkádos galéria (Mihálka, Száldobos) a reneszánsz hatására enged következtetni.⁴⁴

Az építmények legmagasabb egysége a babinec (pronaosz) fölött ülő torony. A toronytest négyszög alapú, a toronysisak alatt árkádos galériával. Ez az árkádos erkély szintén a reneszánsz építészet hatását mutatja. De ezek a reneszánsz elemek nem dominánsak az uralkodó stílusnak, a gótikának vannak alárendelve.⁴⁵ A sátoztető négy sarkán négy fiatorony ül. A tetőből kiinduló toronysisak nagyon karcsú, rendszerint kúp alakot öltve tör a magasba. Ez utóbbiak a gótika hatását mutatják. Hasonló fiatornyos gótikus templomok – az idők során átépített formában – számos máramarosi helységben föllelhetők, melyek mintaképpen szolgálhattak a fatemplomok építői számára.

Az épületek külső alakításában tetten érhető nyugati korstílusok, mint a gótika, vagy a reneszánsz jóval a korstílusok történeti megnyilatkozását követően jelentkeznek. Sőt, a történeti korstílusok átvétele nem is feltétlenül azok történeti sorrendjében történt meg. A népművészetnek nincsen időbelisége – jegyzi meg találóan Domanovszky György.⁴⁶

A máramarosi templomok leginkább a gótika hatását tükrözik: alaprajzi megoldásban és a külső tömegtagolásban egyaránt. Domanovszky szépen megfogalmazza ezt a jelenséget: „a faépítészet szerkezetének és anyagából folyó szel-

⁴⁰ Tompos 1984: 283.

⁴¹ Макушенко–Петрова 1956: 31.

⁴² Puskás 2008: 28.

⁴³ Puskás 2008: 28.

⁴⁴ Domanovszky 1936: 41.

⁴⁵ Domanovszky 1936: 41.

⁴⁶ Domanovszky 1936: 36.

lemének” leginkább a gótika felelt meg.⁴⁷ Vagyis a faépítészet technikai sajátosságai összeértek a gótika formaalakítási elveivel. Az egyenes záródású terek kialakítása fából sokkal könnyebb volt, mint a félköríves tér fölépítése, a meredek tetőről a csapadék könnyebben lezúdult, mint a laposabb dőlésszögűről stb. Mindezekben rejlik az oka annak, hogy a gótikus stílus jóval a 13. századi megjelenése után, még a 17–18. században is formaalakítási tényezője Huszt járás ruszin istenházainak. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a 17–18. századi fatemplomoknál a gótikus külső nem idegen stílus átvétele, hanem a saját korábbi hagyományokhoz való kötődés. Hiszen a fiatornyos, gótikus templomtípus már a korábbi évszázadokban is megjelent a ruszinok körében, például Alsóapsán (1561).

A templomépületek boronafalazásúak, a gerendákat jórészt a vidék tipikus fafajtájából, tölgyből készítették. Tetejüket zsindeley, a toronytestet rendszerint zsindeleypikkely fedi (8. kép). Mindez a profán népi építészetből átvett technika. A zsindeley távolabbi őse a keleti szláv fatemplomok zsindeleyborítása. Maga a fa építőanyag is a népi (középkori) építészet hagyománya. A fa építőanyag által a templomépületek egyrészt belesimultak a tájba, a fával borított hegyoldalba. A tájon nem uralkodni vágyó, hanem annak részévé váló templom bizánci hagyomány. Másrészt a domboldalakon magasba törő tornyaik által a templomépületek kiemelkedtek a környezetükből, ami a nyugati keresztény istenházak sajátosságai.

A fa építőanyag általános alkalmazása a ruszinoknál földrajzi helyzetükből következett. Rendszerint erdővel borított, fás vidéken éltek, tehát építőanyagként a fa volt „kéznél”. Másrészt, ismeretes, hogy az épületeket először a fa kivágása helyén állították össze. Majd szétszedték és végleges helyükön ismét összeszerelték. Ez az építési technika tehát különösen alkalmas volt a vándorlásra kényszerült népcsoport számára, hiszen a fából készült istenházakat könnyen tudták egyik helyről a másikra átszállítani.

Az épületek architektúráját tehát alapvetően a keleti keresztény hagyományok és a nyugati hatások – melyek a 17–18. században már saját hagyományként jelennek meg – határozzák meg. A ruszinok mindkettőt, a keleti és a nyugati elemeket magukénak érezték. A nyugati formaalakítási hatások átvétele független a Római Egyházhoz történt csatlakozástól. Ezek korábban érték el őket, de minden bizonnyal megkönnyítették a nyugati egyházba történő beintegrálódást. A nyugati elemek föloldódtak a templomokat meghatározó hatások harmadik csoportjában, a népművészetben, a népi faépítészetben. Ezért gyakori a gótika alkalmazása, mert ennek alaprajzi elrendezése, formaalakítási elvei összhangban voltak a népi építészet elveivel.

⁴⁷ Domanovszky 1936: 38.

A faépítészet alapvető sajátosságának tekinthető, hogy a szerkezet, a faépítészet technikájából adódó sajátosságok adják az épület díszítését. Az épületeken nincsenek önmagukért való díszítmények, csak olyanok, amelyek a szerkezetből erednek, csak olyanok, amelyeknek funkciójuk is van (például a eresztető, vagy az eresztetőt tartó konzolok stb.). Maga a szerkezet válik díszítménnyé. Jellegzetessége ez a máramarosi fiatornyos templomoknak is.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy Huszt járás 17. századi fiatornyos ruszin fatemplomainak architektúrája számos gyökérből táplálkozott: a bizánci liturgikus gyakorlat téralakítási elvei, továbbá a saját hagyománnyá nemesedett nyugati (magyarországi gótika) építőművészeti tömegalakítási gyakorlat egyesült a népi faépítészet téralakítási (háztípusú templom) elveivel és technikájával. A sokféle hagyománnyá nemesedett hatás a népművészet sajátosságainak olvasztótégelyében fölolvadt és sajátos templomtípust eredményezett. A dolgozatunk elején Bonkáló Sándortól idézett kérdésre – mely szerint „tétova lelkek hazája Kárpátalja alföldi része, mert még mindig nem tudja, hogy kelethez vagy nyugathoz tartozik-e”, az építészet nyelvén a megszólítottak azt felelik, hogy a keletet és a nyugatot egyformán a magukénak érzik, hiszen istenházaikban ezek sajátosságai elegységge szervültek.

Felhasznált irodalom

BONKÁLÓ Sándor

é. n. *A rutének (ruszinok).* Második, bővített kiadás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem

CSELÉNYI István Gábor

1994 Bizánci nyomok a magyarországi görög katolikus rítusban. In Nagy Márta (szerk.): *Posztbizánci Közlemények (Studia Postbizantina Hungarica) I.* 103–111. Debrecen: KLTE Művészettörténeti Tanszék

DESCHMANN Alajos

1990 *Kárpátalja műemlékei.* Budapest: Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület

DOMANOVSKY György

1944 *Magyarország egyházi faépítésze. Bereg megye.* Budapest, 1936. Hasonmás kiadás, Nyíregyháza–Sóstófürdő: Múzeumfalu Baráti Köre

HODINKA Antal

1923 *A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és multjuk.* Budapest: Apostol-Nyomda RT. Nyomása

MAGYAR KATOLIKUS LEXIKON XI.

2006 Szerkesztette: Diós István. Budapest: Szent István Társulat

МАКУШЕНКО, П. И. – ПЕТРОВА, З. А.

1956 *Народная архитектура Закарпатья.* Государственное Издательство Литературы По Строительству И Архитектуре УССР, Киев

MANGO, Cyril

1989 *Architectura Bizantina.* Milano: Electa

NAGY Márta

- 2008 National Self-Preservation in 18th Century Serbian Church Architecture in Hungary. *Centropa*, Vol. 8, N. 2, 134–147. New York

PIRIGYI István

- 2001 *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján. A debreceni Görög Katolikus Egyházköz-ség kiadványa.* Debrecen

PUSKÁS Bernadett

- 2008 *A Görög katolikus Egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagomány és megújulás.* Nyíregyháza–Budapest: Szent Atanáz Görög katolikus Hittudományi Főiskola

SOMOGYI Árpád

- 1960 Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 1–2. 61–94.

СИРОМАН, Михайло

- 2000 *Церкви України Закарпаття.* Львів

TOMPOS Erzsébet

- 1984 *A bizánci és az iszlám építészet.* Budapest: Tankönyvkiadó

UDVARI István

- 1992a A ruszinok népeveiről, mai helyzetükről. In Udvari István: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* 15–36. Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság Füzetek 9.
- 1992b Egyházi és vallási viszonyok a ruszinok körében a XVIII. században. In Udvari István: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* 61–64. Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság Füzetek 9.

Márta Nagy

TRADITION AND INFLUENCES IN THE ARCHITECTURE OF WOODEN CHURCHES IN KHUST RAION

Khust Raion has got five wooden churches of picturesque beauty: in Oleksandrivka (Олександрівка), Sokymytysa (Сокирниця), Steblovka (Стеблівка), Krajnikovo (Крайниково) and Danilovo (Данилово). Most of them were built in the 17th century, but there is an 18th century church as well. The ichnographic layout and external arrangement of masses is very similar in the case of all the churches. Their ichnography consists of two rectangles (sanctum and nave) adjusted closely side by side along an East–West longitudinal axis. The latter is divided within into a naos and a pronaos, and the lobby area (narthex) is adjoined to this from the west. The buildings are covered with a dual roof that is lower in the sanctum. The pronaos is topped by a galleried steeple with turrets. Above the lobby area, one can find an open gallery.

The architecture of these churches draws form three sources: elements of the eastern (liturgical area), the western (Gothic shaping) and folk timber architecture (ichnography, timber and roof). The western elements in the 17–18th century churches appeared as an own, earlier tradition. The combined use of eastern and western elements subordinated to the traits of folk timber architecture in the structure of the turreted Gothic wooden churches of Khust Raion resulted in the creation of a unique Rusyn wooden church type.

Az emberélet utolsó fordulójához kapcsolódó hiedelmek és szokások egy kárpátaljai református faluban

GAJDOS NIKOLETTA

A kárpátaljai református lakosság egyértelműen magyar ajkú.¹ Azokon a településeken, ahol még többségben élnek református felekezetűek, ott a magyar anyanyelv a mai napig folyamatosan őrzi és tartja elődleges helyét mind az intézmények részéről, mind az emberek nyelvhasználatában. Helyben sem az egyházhoz való tartozás, sem a magyar nyelven való kommunikáció nem ütközik ellenvetésbe. A kultúra generációkról generációkra történő hagyományozódását idegen etnikumok és azokkal együtt járó más vallási felekezetek közvetlenül nem bolygatják fel, a megszokott dolgok gyakorlását nem zavarják meg. Ám a civilizáció hatását természetesen ezekben a homogén falusi társadalmakban sem lehet kivédeni. A társadalmi változások törvényszerűségeinek éppúgy vannak itt is következményei, mint vegyes etnikumú és vallású falusi közösségeknél.

Az ember földi életének utolsó szakaszához, a halálhoz fűződő hiedelmeket és a temetkezési szokásokat Csonkapapi (Popovo) nevű faluban tártuk fel és rögzítettük. Csonkapapi a Barabás–Mezőkaszonyi magyar–ukrán határátkelőhöz közel fekvő község. Közigazgatásilag a Beregszászi járáshoz tartozik, földrajzilag a Tóhát régióhoz. Két kisteleppel – Hetyennel és Kispapival – együtt lakosainak száma nem éri el az ezret. Tekintélyes nagyságú református templomát 1795 és 1800 között építették.² A falu fennállásának 750. évfordulóját 2011-ben ünnepelte. Ebből az alkalomból a földművelésből élő csonkapapi lakosság tombolasorsolást rendezett, melyen foglalkozásukhoz illően haszonállatokat – malacokat, bárányt – ajánlottak fel a szerencsés nyertesnek.

Minden nehézségek közepette, az elmúlt 50–70 év gazdasági, politikai és társadalmi változások alatt a csonkapapiak hűségesen megmaradtak a paraszti élet-

¹ A tanulmány az OTKA K 68694 támogatásával készült.

² Botlik–Dupka 1993: 86, 103.

formában. Végzik a szántóföld gondos művelését, az önellátáshoz igazodó, de e mellett űz hasznót is hozó, racionális állattartással járó feladatokat.

A tradicionális falusi életmód keretében a hagyományhoz fűződő kapcsolatok milyenségét bizonyítják a halállal összefüggő szokásaik és hitbeli gondolataik.³ Ez utóbbiakról meglepően változatos formában és sokféle képzeletről beszéltek a bibliai tanításokat ésszerűen követő református csonkapapi idősebb asszonyok és férfiak egyaránt.

A halál előjelei

HALÁLMADÁR

Csonkapapiban a halál eljöveteletét hiszik akkor, ha a ház közelében halálmadarat észlelnek,⁴ pl. rárepül a házra vagy a kerítésre, esetleg nekirepül az ablaknak. Ezt a hiedelemképet általánosan ismerik a településen. Szinte minden falubeli – legyen szó akár idősebbről, akár fiatalabbról – elsőként említi meg a halálmadarat a halál előjelei közül.

A madár, az a kuvik vagy bagoly vagy mi, az éccaka jár oszt vérnyékol. Úgy mondák régen, meg hát még most is, ha rászáll egy kerítésre vagy máshova, ott halott lesz. Miko Máli nénéd, aki ott a fodbálpája utcába lakott, beteg vót ez a madár mindég ott vérnyékolt a ház körül. Megéntelen a kéményen ült mindég. Mondtuk is ott a szomszédsgba, hogy hamar eljön érte a halál. Oszt úgy is vót két vagy három hét múlva meg is halt. Igaz öreg vót ű mán.⁵

A baglyot mongyák halálmadárnak, az éccaka jár, oszt a hangjárú ösmerik meg, ahon beteg van, ott nekirepül az ablaknak. Innen lehet tudni, hogy az má nem marad meg. Itt a szomszédba Róka Karcsi is úgy halt meg, miko ott repdesett a ház körül, meg le-szállt az ablaktőcre, oszt reggel úgy tanálták, meg vót má halva. Ű is sokat vót beteg oszt gondoltuk, hogy nem él sokig. Má miko besetétedett, akko hallottuk, hogy itt rikácsol valamerre a halálmadár, mondtam is, hogy Karcsi fog meghalni. Megéntelen az ű sürgönyfájára szállott állandóan, oszt igazam is lett.⁶

Hát jányom, a halálmadárna mongyák, hogy megérzi a bajt, de nem tudom, hogy néz ki, me éccaka jár csak az érdekes visétó, rikácsoló hangjárú lehet megösmerni. Fekete vagy szürke madár olyan, mint a bagoly. Ha rárepül a házra, azt mongyák, halott lesz az utcába vagy a rokonságba.⁷

³ Juhász 2002: 30–31; Kunt 1987: 103–108.

⁴ Vö. Juhász 2002: 30–31; Kunt 1987: 103–108.

⁵ M. T. ref.

⁶ B. B. ref.

⁷ K. K. ref.

KUTYA

A helybeliek szerint a kutya rendkívüli viselkedése is a halál közeledtét jelzi. Ebben viszont a fiatalok már kételkednek, ők nem látnak abban vészjelet, ha a kutya „vonyít, meg kaparja a földet”. Az idősek azonban még mindig megrendülnek akkor, ha váratlanul a kutya rendkívüli hangszinten kezd vonyítani, mert sajnos ez egy családtag közeledő halálát vetíti elő: „A kutya is megérzi a halált, akko mindég vonyít meg kaparja a földet.”⁸

Mondják a kutyára is, hogy hát az is érzi miko hal meg valaki. De há én nem nagyon hiszem me, itt a szomszédba a Szakmári Józsiéké állandóan vonyít, de hát az azé me meg van kötve, oszt szabadulna elfele. Igaz tavaly meghalt ott a vén Endre, rá két hétre meg a fia is, de hát a kutya az azóta is vonyít minden áldott nap. Úgyhogy akko gondolom, nem azé vájta a lyukat a kutya, hogy tudta, hogy halott lesz a házba. Szegény család vót bajba akko nyáron.⁹

KAKAS

A magyar területen nem igazán figyelnek oda a kakasok viselkedésére, és nem következtetnek a végzetes bajra. Csonkapapiban azonban erre is van példa:

A tyúk is, de tán jobban a kokas érzi meg a bajt. Akko nap, miko édesapám leesett a szekerrű, na akko a kokas átugort az elülső udvarra, ott oszt szaladgált kiabálva a konyha előtt. Úgy megvolt riadva, nem tudtuk anyámma, hogy mi lelte. Hajkurásztuk mi, de hát nem ért az semmit. Attú féltem anyámnak lesz valami baja, me úgy tartották még mamámék is, hogy ha a tyúk vagy a kokas így viselkedik, aki a ház asszonyának lesz valami baja. De oszt őt a Karcsi, aki itt az ucca végén lakik, hogy most jön a mezőrű, hát meglelte apámot a földön feküdve a szekér mellett. Mondtam én anyámnak, hogy valami baj lesz, de ű csak nem hitte... Hál Istennek nem lett komolyabb baja apámnak, csak a lábát törte e.¹⁰

MACSKA

Már csak az idősebbek beszélnek arról, hogy: „A macska, ha mindég az ágy előtt ül, az rosszat jelent, vagy ha a küszöbön, akko a házba halott lesz, legalább is így tartották régen.”¹¹

A fiatalok nem osztják ezt a véleményt. Sőt megmosolyogják.

⁸ K. K. ref.

⁹ A. J. ref.

¹⁰ L. M. ref.

¹¹ M. L. ref.

RENDKÍVÜLI JELENSÉGEK

Váratlan halálesetre következtetnek, ha egy váza, tükör vagy kép leesik a helyéről, illetve magától eltörik. Az emberek rögtön arra gondolnak, hogy a szerencsétlenség vagy a haláleset nem sokáig várat magára. Ám vannak olyanok is, akik elveszített hozzátartozójuk üzenetét vélik felfedezni e jelenség kapcsán: „A váza ha ledül, az rosszat jelent.”¹²

Vót má olyan, hogy összetört magátú a nagytükör a konyhába. Anyám vót benn magába, nagyon megijedt, de oszt ótán mondta, hogy biztos apám jelzett neki, aki azelőtt vagy nyolc héttel halt meg.¹³

ÁLMOK – ÁLOMFEJTÉSE

A közelgő halált jelző álmokat az egyszerű gondolkodású emberek a halál legbiztosabb jeleként értelmezik. Halált jósló álmokról és azok értelmezéséről inkább csak az idősek beszélnek. A fiatalabbak nem foglalkoznak vele, nem igazán hisznek az efféle mesékben, és az álmoknak sem tulajdonítanak nagyobb jelentőséget. Minél korosabbak lesznek az emberek, annál jobban odafigyelnek és fejtegetik álmaikat.¹⁴

Egyesek szerint az a személy, aki álmában meghal, sokáig fog élni. Mások úgy vélik, hogy akit álmában elhunyt hozzátartozója hív magához, néhány napon belül meghal, esetleg valamilyen szerencsétlenség éri: „Úgy tartsák nálunk, hogy aki azt álmodja, hogy meghal, az sokig fog élni.”¹⁵ „Esőt jelent halotta álmodni.”¹⁶ „Olyan embert hamar elvisz a halál, aki azt álmodja, hogy egy halott hozzátartozója szolongassa, az híja magához.”¹⁷

Néhányan a halál előjeleként értelmezik, ha valaki álmában fészülködik vagy tükörben látja saját arcképét.

Anyámtu hallottam mindég, hogy aki fészülködik álmába, vagy lássa magát a tükörbe, avva valami baj fog történni, meg fog halni. Nem tudom, hogy igaz-e, de az öregektű, anyutű, meg déditű is hallottam régen egy jó párszor, hogy ez nem jót jelent. Én még nem álmodtam ilyet sose, meszelni má meszeltem álmomba, az is azt

¹² T. I. ref.

¹³ B. B. ref.

¹⁴ Juhász 2002: 38–41.

¹⁵ L. M. ref.

¹⁶ T. I. ref.

¹⁷ A. J. ref.

jelenti, úgy tudom, de én nem nagyon hiszek az ilyesmibe, aminek meg e ke jönni, az úgy is e jön.¹⁸

Az álomban megjelenő fehérruha a csonkapapiak szerint félreérthetetlenül valakinek a halálát vetíti elő. Az emberek elmondásából viszont az is kitűnik, hogy néhányan nem bizonyosak abban, hogy kire nézve jelent rosszat a menyasszonyi ruha, illetve a lakodalom álombéli megjelenése.

Mondják, hogy mennyasszonyi ruhába álmodni halált jelent, de hát én nem tudom, me nem ecce vót, hogy láttam magam fehér ruhába álomba oszt még eddig nem vűt velem semmi rossz hála Istennek.¹⁹

Aki templomba van menyasszonyi ruhába, a rosszat jelent neki. Így tartották régen, meg máig is van, aki hisz benne. De lehet, van is benne valami, ki tudja.²⁰

Lakadalom jelent szerencsétlenséget. Mamám mindig mondogatta, hogy látta álmába a nővérét menyasszonynak, utána meg az egész násznépet, hogy mennek a templomba fele. De most nem tudom, hogy annak, rossz-e aki ezt álmodja, vagy aki az álomba megy férjhe, Nem tudom, hogy van e bennük valami. Van, akinek beigazolódik, valakinek nem.²¹

Számos falubeli elmondta a vélekedését a meszeléssel és egyéb tevékenységgel kapcsolatos álmról. Ezek az álmképek egyértelműen rosszat sejtetnek, egyesek viszont úgy vélik, hogy el lehet kerülni beteljesülésüket azáltal, hogy nem mondják el ezeket az álmaikat senkinek.

Meszeléssel megéntelen tapasztással álmodni halált jelent. Meg ha valakinek kidűl a házának a fala, má álmába, az is azt jelenti. Szegény testvérem az is rosszat álmodott, el akarta mondani, de én mondtam, hogy ne mondja e, hogy ha rosszat jelent, me úgy tartsák, hogy ha nem mondja, nem fog bekövetkezni. De ű elmesélte, rá vagy fél évre megbetegedett. Szegény sokáig vót beteg, nagyon sokat szenvedett, míg oszt elment szegény. Mondta is, hogy ű ezt így tudta. Ezek az álmok azt mondják nem Istentű vagynak.²²

Az öregek szerint a fájdalom és a foghúzás egyértelműen a közeledő halál előjele. Szerintük az álom azt sejteti, hogy egy közeli családtag távozik majd az élők soraiból.

Fájdalomma, vagy foghúzása álmodni az az jelenti, hogy közeli családtag fog elmenni. Nagy fájdalom lesz a családban.²³

¹⁸ A. J. ref.

¹⁹ A. J. ref.

²⁰ K. K. ref.

²¹ B. B. ref.

²² M. T. ref.

²³ L. M. ref.

Hússal meg vérrel álmodni az is rosszat jelent. Mamám mindig emlegette, ha hús vagy vér vűt az álmába, mondta, hogy valami rossz jön. Meg a disznó is rosszat jelent álomba.²⁴

Viszonylag keveseknek volt véleménye arról, ha valaki álmában mosott. Nem is emlékeztek a pontos jelentésére. Valószínűleg azért, mert még a közös emlékezetből is feledése került. Azért volt olyan személy, aki azt mondta, hogy: „Rosszat jelent, miko valaki álmába ruhát mos.”²⁵ „Úgy tartsák, hogy mosni nem jó álomba, me valaki meg fog halni a családbú.”²⁶

CSILLAG

Sokan úgy vélik, hogy mindenkinek megvan a maga csillaga, amely fenn ragyog az égen, s amikor egy csillag lehull az égről, véget ér egy élet. Ez az előjel a csonkapapiak szerint egy ismeretlen személy halálát sejteti, nem pedig egy közeli rokonét vagy ismerősét. Viszont mégis akad, aki úgy gondolja, hogy saját hozzátartozója csillagát látta lefutni.

Egy csillag, egy élet úgy mondják. Ha egy leesik az égről, meghal valaki.²⁷

Miko mentem setétedés után hazafele a mezőről. Olyan szép fényes csillagot láttam a templom felett lehullni. Oszt másnap tudtam meg, hogy dédi má azelőtt vagy öt órával halt meg.²⁸

Vannak, akik összefüggést látnak a lakodalom és a temetés között.

Ha egy nap van temetés meg lakadalom, az nem jót jelent. Azt mondják az ifjú pár olyan nemű tagja fog meghalni hamarabb, amilyen nemű az a halott volt. Szóval, ha nőt temetnek, akko a nő, ha férfit, akko a férfi fog hamarabb meghalni. Sebestyén Ilonka nénéd halt meg akko, miko Tóth Erzsikének vót a lakadalma. Mondtuk is hogy hamarabb fog meghalni, mint az ura.²⁹

Egyesek szerint „... szilveszter éccakáján nem szabad mosott ruhát kiakasztva hagyni az udvaron, me az azt jelenti, hogy az újesztendőbe valaki felakassza magát a családbú.”³⁰

²⁴ K. K. ref.

²⁵ B. B. ref.

²⁶ M. L. ref.

²⁷ L. M. ref.

²⁸ K. K. ref.

²⁹ A. J. ref.

³⁰ T. I. ref.

Haldoklás

A haldokló megkülönböztetett helyzetbe kerül mind a társadalmi értékrend, mind a jogállás, mind a hozzá fűződő érzelmek és neki tulajdonított emberfeletti képességek tekintetében. Körülötte már kezdetét veszi a temetés rítusa.³¹

A *csonkapapiak* a közelgő halál jeleként értelmezik, ha a nagybeteg félrebeszél, elhunyt családtagjaival beszélget. Esetleg egyik ágyról a másikra vágyik, vagy váratlanul jobban lesz. A haldoklás jelei abban térnek el az általános halálra vonatkozó előjelektől, hogy míg az utóbbit akár egészséges emberre is vonatkoztatják, addig a haldoklás előjelei mindig bizonyos kísérő jelenségekkel együtt jelentkeznek.³²

Előfordulhat, hogy a „*haldoklási folyamat elhúzódik*”.³³ Ennek több oka is lehet: a haldokló általában nem tud addig megnyugodni, míg el nem köszönt szerteitől. Ezért egy távoli családtag távolléte késleltetheti a nagybeteg halálát. Ilyenkor hazahívják ezt a hozzátartozót, hogy a haldokló elkészönhessen tőle és megnyugodva távozhasson az élők soraiból.

Ilust elvitte a jánya magánál, hogy ott gondoza. De má nagyon beteg vót, nyolcvanhat éves, nem is a betegség, hanem az öregség dűtötte ágynak. Hiába híjták hozzá az orvast, má nem akarta bevenni a szervezete bevenni az injekciót se. Egy kis levest evett minden nap, de má az se nagyon kellett neki. Várta az unokáit, utójára látni akarta őket, utána miko elment az onokája, meg a dédonokája megnézni, nem-sokára meghalt. Nagyon szerette őket, ű nevelte fel mindkét onokáját. Miko beteg lett, rögtön mondta, hogy meg fog halni, ű má érezte, meg is íratta a végrendeletét, meg meghagyta, hogy az ura mellé temessék e.³⁴

Azt mondják, hogy azé nem hal megfele valaki, me valami közeli szerettét várja, hogy utójára lássa. Miko má egy beteg elköszön mindenkitű, akit szeret, azután meg fog halni.³⁵

A haldokló addig sem tud örök nyugalomra térni, amíg ki nem békül haragosával. Csonkapapival szomszédos településeken – Kaszonyban, Somban és Hetenyben – a halálát közeledni érző kérésére elhívják „haragosát”, hogy utójára megbékélhessenek egymással. Csonkapapiban ez másként történik. A békülést nem a haldokló kezdeményezi, hanem maga az úgynevezett „haragosa”.

³¹ Kunt 1987: 109–119.

³² Virt 1987: 18.

³³ P. Lator 2005a: 59. A halotti megemlékezésekről lásd még P. Lator 2005b: 110–116.

³⁴ B. B. ref.

³⁵ T. I. ref.

Nálunk nem szokták híjni a haragost, az magátú ke, hogy mennyen. Általában, ha beteg lesz súlyosan valaki, a haragosa, akive nem vót jóba addig, hívás nekú elmegy, hogy kibéküljenek. Én nem nagyon halottam még, hogy híjtak vón valakit.³⁶

Nem híjják, hanem annak magátú illik, hogy elmenjen. Mondjuk nem mindenkinek van rá esze, hogy elmenjen kibékülni. Van, aki azt mongya, hogy én nem ártottam neki, nincs okom rá, hogy kibéküljek vele. De azé általába el szoktak menni, olyanko féreteszik a haragot. Úgy tartásák az öregek, meg mán mi is, hogy lakadalomko meg temetésko fére ke tenni a haragot.³⁷

A csonkapapi nép tehát természetyszerűen ítéli el azt a személyt, aki megke-ményíti a szívét örökre, és nem hajlandó békülésre, még nagy baj esetén sem.

A kisebb-nagyobb cselekvésekkel párhuzamosan imával is próbálnak köny-nyíteni a beteg állapotán:

Szokás imádkozni, a szoltár végén vannak olyan imák, amiknek a szövegében a felépülésrű van szó. De vannak olyanok is, amik azt kéri, hogy a Jóisten fogadja be a lelket, ha meghal a test.³⁸

Szegény dédi, miko má nagyon beteg vót, mindig azé imádkozott, hogy Isten ne hagyja tovább szenvedni, aszt akarta, hogy elvegye út. Azt mondta, hogy ahova megy, ott jobb helye lesz má, élt má eleget, meg mindig mondta, örül, hogy felne-velhette a dédunokájait. Azt mondta, mosmá csak meg akar nyugodni.³⁹

Úgy vélekednek, hogy „talus párnán nem tud a beteg meghalni”, ezért kive-szik a menthetetlen beteg feje alól a párnát. „Úgy könnyítenek a szenvedésin, hogy kiveszik a feje alul a talus párnát, úgy mondták mindig, hogy úgy könnyeb-ben meghal.”⁴⁰

A haldokló utolsó szavait, mozdulatait illik pontosan megfigyelni, sokáig emlékezetben tartani. A haldokló mellett nem szabad hangosan sírni, „ordítani”, mert ez megakadályozza, vagy legalábbis késlelteti a lélek távozását. Ha „vissza-sírják” még jobban fog szenvedni, mint azelőtt.⁴¹

Nem szabad sírni a haldokló mellett, me visszasírják oszt utána sokáig fog szenved-ni.⁴²

Nagyon ordítani, nagyon sírni nem szabad a haldokló mellett. Vót má, hogy vissza-sírtak valakit, oszt utána még több mint egy napig szenvedett. Nem szabad, aki el

³⁶ M. L. ref.

³⁷ A. J. ref.

³⁸ L. M. ref.

³⁹ M. T. ref.

⁴⁰ A. J. ref.

⁴¹ Kunt 1987: 115–116.

⁴² B. B. ref.

akar menni, hadd menjen, má eljött az ideje. Ez az élet rendje. Ha Isten így rendelte neki, így kell lenni, mi ebbe csak bele nyugodhatunk.⁴³

A különös magatartású személyeket⁴⁴ Csonkapapiban „ördögösöknek” nevezik. Köztudott róluk, hogy addig nem halhatnak meg, amíg át nem adták az ördögöség tudományát jelképező seprűt valaki másnak. De nemcsak az „ördögösnek” vélt személy szenved legtöbbet a halálos ágyán, hanem az az ember is, aki sok rosszat tett életében.

Aki nehezen hal meg arra azt mondják, hogy rossz ember vót életébe, oszt most bűnhődik. Megbünteti a Jóisten azé, me rossz vót életébe.⁴⁵

Szegény Ilonka nénémre is azt mondják, hogy biztos azé hal megfele olyan nehezen azé szenved olyan sokáig, me igen sok pulyát vétetett e fiatal korába. Ezt azé gondolták me azt monta a betegágyán, hogy állandóan csak kispulyákat lát maga előtt.⁴⁶ P. Irén haldoklott sokáig, nem tudták, hogy mi van vele. Elment hozzá a haragosa, ki is békültek, ótan minden közeli rokona meglátogatta, mindenkitű elbúcsúzott. Má a feje alul is kivették a talus párnát, de még mindig szenvedett. Azt mondják utána halt meg, miután az onokájáva behozatta a seprűt, azt mondják így adta át a borszorkányságot az onokájának. Me azt mondták, hogy ördögös vót és addig nem mehetett el, amíg valakinek át nem adta a tudományát. Ótan meghalt rögtön.⁴⁷

A falubeliek szerint a lélek:

...kiszakad a halál pillanatába, elhagyja a testet oszt felmegy a mennybe, hogy ott megmérje a Jóisten. Nincs a léleknek alakja meg hát még nem is látta senki. Nem tudni, hogy milyen.⁴⁸

...Láthatatlan, de ott van a test mellett egy rövid ideig, utána felmegy a Mennybe.⁴⁹

A halál beálltát követő események

A halálról illetve az ember lelkének eltávozásáról a következőképp vélekedik egyik csonkapapi néni: „A halál az élet rendje, megszületünk, élünk, meghalunk, ezt rendelte nekünk a Jóisten. A halál ellen nem lehet tenni semmit. Nagyon fáj,

⁴³ L. M. ref.

⁴⁴ P. Lator 2005a: 84.

⁴⁵ T. I. ref.

⁴⁶ K. K. ref.

⁴⁷ M. L. ref.

⁴⁸ A. J. ref.

⁴⁹ B. B. ref.

hogya elveszítünk valakit a szeretteink közül, de hát itt tartani nem tud az ember senkit.”⁵⁰

A halál beálltakor azonnal lefoglalják az elhunyt szemét, gondosan bezárják az ajtókat és az ablakokat, letakarják a tükröt, megállítják az óra mutatóját, s előkészítik a szobát és magát a halottat a ravatalozáshoz.

Először is lefoglalják a szemét, meg felkötik az állát, utána meg letakargatnak minden üveges szekrényt a házba, meg a tükröt, hogy a lélek ne lássa meg magát. Olyankor behúzzák a kíséző függönyt vagy a redőnyt. Az ablakokat csak akko nyissák ki, amiko má eltemették a halottat.⁵¹ Először is, ha fennakadt a szeme, akko le ke fogni, utána meg fel ke kötni az állát, muszáj me hogyha nem kötik fe leesik az ajaka. Amive felkötötték beteszik a koporsóba.⁵²

Ezt követően szólnak a harangozónak, hogy húzza meg a lélekharangot. Ezáltal értesülnek a falusiak arról, hogy valaki meghalt. Ha az elhunyt személy férfi, akkor háromszor, ha nő, akkor kétszer húzatják meg a családtagok a harangot. Ám „*napszálat*” után már nem harangoznak senkinek.

A családtagok közül valaki szól a tiszteletesnek, és megbeszélik a temetés időpontját. Azut szólnak a harangozónak, hogy húzza meg a lélekharangot. Ilyenkor fizetik ki az egyházadót, ha még addig nem vót kifizetve, és a harangozó meghúzza a lélekharangot, kétszer nőnek háromszó férfinak. Regge, délbe, meg olyan négy óra fele szoktak harangozni. De má ha valaki napszálat után hal meg, annak má csak másnap regge harangoznak. Még annak is meg szokták húzatni, aki papi születésű vót oszt más faluba ment férhe, vagy kiment magyarba. Ilyenkor a hozzátartozói meghúzassák neki ott is, ahon született, meg ott is, ahon temetik. Gyereknek is ugyanúgy harangoznak.⁵³

Ezt követően a családtagok közül valaki megrendeli a fejfát, és megvásárolja a koporsót, elmegy a ravatalozó asztalért, valamint elkéri a halálesetet bizonyító dokumentumot a körzeti orvostól.

Még ugyanaznap szólnak a faluba annak, aki fejfát csinál, Kertész Bélának ugyi, me ű foglalkozik ilyesmivel. Koporsót meg egy házná csinál egy ember Kaszonba, onét szoktak hozni, me ott mindig van készen. Ezt is egy közeli rokon szokta megcsinálni. Meg vesznek szemfedőt meg minden, emennek a halálesetért az orvoshoz.⁵⁴

⁵⁰ L. M. ref.

⁵¹ K. K. ref.

⁵² M. L. ref.

⁵³ A. J. ref.

⁵⁴ T. I. ref.

A halott felkészítése a halott „*mosdatásával*” veszi kezdetét, amelyet napjainkban az elhunyt egyik közeli hozzátartozója végez. Idősebb emberek emlékeznek még rá, hogy régen ezt a feladatot a *mosdató asszony* végezte.

Régen híjtak mosdató asszonyt, mosmá ez nem szokás, mindig a családbú végzi valaki, meg a borotválást is férfiakká.⁵⁵ Régen híjtak mosdató asszonyt, most már ez nem szokás, mindig a családbú végzi ezt valaki, meg a borotválást is férfiakká. Utána meg felöltöztetik, ezt is a családbú végzi valaki.⁵⁶

A halott mosdatása a helyi hagyomány szerint a megtisztulás szimbóluma: „A mosdás az utolsó megtisztulás jelképe. Anélkül nem temetnek el senkit, vizes rongya szokták megtűrölgetni a halott orcáját, kezit meg hát minden fele. Őtán meg felöltöztetik abba a ruhába, amibe el fogják temetni.”⁵⁷ Az emberek úgy vélik, hogy a halott mosdatásához használt vizet olyan helyre lehet kiönteni, ahol nem járnak az emberek, mert ha véletlenül valaki belelép, nagy baj fogja érni.

A vizet, amibe megmosdatták, azt rögtön kiöntik vagy a ganéra, vagy olyan helyre ahon nem járkál senki, me úgy tarc sák, hogy aki oda belelép, meghal, vagy valami baj lesz vele.⁵⁸ Úgy tudom, hogy ki kel önteni a mosdató vizet, mi a kert alá vittük, oszt oda öntöttük, ott úgyse jár senki. Valaki gödröt ás, oszt abba önti, de mindegy az, csak ne lépjen bele senki.⁵⁹

A halott öltöztetését napjainkban ugyanaz a személy végzi, mint aki a mosdatást. Az idősök szerint régen is a mosdató asszony látta el ez a feladatot.

Régen vót mosdató asszony, má nem emlékszek rá, hogy ki, még én kicsi voltam, miko meghalt, de tán az Ivókut utcába lakott, na oszt útet híjták mosdatni, meg már ő is öltöztette fel. Má most nincs ilyen, szomszéd vagy rokon, vagy a családnak egy jó embere csinálja mind a kettőt.⁶⁰

Hallottam rúlla, hogy vót régen mosdató asszony. Ű mosdatta meg öltöztette fel a halottat. De már most mindent a családtagok csinálnak, vagy ha a szomszéd elvállalja, akkor az, már most ez így van.⁶¹

A halottat korosztálytól függően öltöztetik, az idős férfiakat és nőket sötét, leginkább fekete színű ruhába, a húsz-harminc év közötti fiúkat és leányokat általában menyasszonynak illetve vőlegénynek.

⁵⁵ B. B. ref.

⁵⁶ L. M. ref.

⁵⁷ F. I. ref.

⁵⁸ S. I. ref.

⁵⁹ K. K. ref.

⁶⁰ S. I. ref.

⁶¹ M. L. ref.

Nem egyformába öltöztetik, attú függ, hogy ki hány éves. Az öregeket feketébe, a fiatal megént másba. Ha fiatal lány hal meg, olyan huszon felüli, még menyasszonynak, a fiukot meg vőlegénynek öltöztetik. A lányt rendesen fehér ruhába, fátylat a fejére, vagy koszorút, van még, aki csokrot is tesz mellé. A fiukot meg öltönybe, fehér ingbe, arra meg sötét zakó, meg virágot tesznek a zsebibe. Kalapot mán nem szokás. Azért tán ez az ünneplős öltöztetés, me azt mondják, hogy ha míg élt nem vót menyasszony, legalább utójára adasson meg neki a földön. A kicsiket, a gyereket, ha még nagyon csepp, akko pójába, ha mán nagyobbacska, akko meg valami fehérbe, de azt nem tudom, hogy minek, régi szokás ez.⁶²

Az idősök általában előre elkészítik azt a ruhát, amiben majd eltemetik őket: „Mamámnak vót elkészítve, megvett előre mindent, oszt monta, hogy majd ezt aggyuk rá. Vett fehérneműt, fekete harisnyát, szoknyát, kendőt meg szvettet. Miko meghalt, hát csak azt adtuk rá, azé vette, meg ezt akarta úgyhogy úgy csináltuk ahogyan szeretete vón.”⁶³

A halottat felöltöztetése után azonnal behelyezik a koporsóba. Sokak szerint azonban régen ez nem így történt, ugyanis az elhunyt személyt közvetlenül a virasztás előtt tették be a koporsóba. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy abban az időben még nem lehetett előre elkészített koporsót kapni.

Felöltöztetik, oszt rögtön, aki öltöztette berakja a koporsóba. Régen másképp vót, csak akko tudtuk betenni, amiko vérasztottunk, me idő kellett, míg megcsinálták a koporsót.⁶⁴

Azután szokták betenni, hogy felöltöztetik. Tesznek a koporsóba forgácsot, vagy van, aki homokot tesz bele oszt úgy teszik bele a halottat. Még miko apámat temetük, vérasztás előtt vagy két órával hoztuk el a koporsót, de má délelőtt megmosdatuk, felöltöztettük, úgyhogy má délre rendbe vót, de csak olyan öt óra fele hozták a koporsót, úgy tudtuk betenni, de akko nyár vót oszt akko ugyi később van a virrasztó.

Csonkapapiban ma már senki sem foglalkozik koporsókészítéssel, ezért a település lakói a községgel szomszédos Mezőkaszonyban rendelhetik meg a koporsót. A koporsó színe függ a halott életkorától, ugyanis az idős személyeket fekete, míg a fiatalokat világosszürke koporsóban temetik el. A koporsó fedelére felírják az elhunyt nevét és életkorát.

⁶² F. I. ref.

⁶³ K. K. ref.

⁶⁴ K. K. ref.

A virrasztás

A koporsóba helyezés után a halott kezébe pénzt vagy zsebkendőt, feje alá pedig hímzett párnát helyeznek, majd összekulcsolják kezeit. Szokás melléhelyezni személyes tárgyait is, amelyekre a falubeliek szerint az elhunytnak halála után is szüksége lehet. Ilyen tárgy például a szemüveg, műfogsor, bot, esetleg imakönyv.

Összekulcsolják a kezét, úgy mintha imádkozna, de előtte tesznek bele pénzt, nem tudom, hogy máshon ez szokásban van-e, de Papiba egy vagy két rubelt szoktak a kezébe tenni, meg valaki zsebkendőt is tesz bele. Mellé rakják a fogát meg a szemüvegét is. Mamám mellé mi is oda tettük a szemüveget, oszt miko má eltemettük, akko vettük észre, hogy a fogsora meg ott maradt. De má akko úgyse tudtunk mit csinálni.⁶⁵

Vagy két rubelt tesznek a kezébe, meg szép fehér zsebkendőt. Oszt imára kulcsolják a kezét. Meg mellé teszik, amit nagyon szeretett, na meg a szemüveget, botot meg ilyeneket. Én mán olyat is hallottam, hogy ruhát is tesznek mellé, aszt mongyák, hadd vigye magáva, úgyis az övé vót, kidobni meg sajnálják.⁶⁶

A ravatalozás leginkább a ház első szobájában történik, abban a helyiségben, amelynek ablaka az utcára néz. A koporsót a ravatalozó asztalon helyezik el, amelyet főhelyen, a szoba közepére állítanak fel. Az asztalt fehér terítővel borítják le, amelyet idősebb falubeliek „*halottas asztalra való abrosz*”-nak neveznek.

Mindig az első szobába terítik ki a halottat, úgy, hogy a lába az ajtó fele legyen. Az asztalra teszik a halottas asztalra való abroszt, arra meg a koporsót, oszt mán kész is minden a virrasztáshoz.⁶⁷

Az első szobába terítik ki a halottat. Kihordnak minden felesleges butrot, oszt közepre megy az asztal, rá a terítő, arra meg a koporsó.⁶⁸

Néhányan emlékeznek még rá, hogy ravatalozóasztal helyett évekkel ezelőtt csak egy egyszerű kihúzó asztalt állítottak be:

Elhozzák az asztalt a parókiárú. Oszt arra terítik. Me ugyi az az egyházé. Oszt mindig onnét kel elhozni, ha halott van. Régen kihúzó asztal vót, meg még tán most is van valahon, nálunk mán nem, nálunk erre a templomtú elhozott asztalra terítik ki a halottat.⁶⁹

⁶⁵ T. I. ref.

⁶⁶ M. T. ref.

⁶⁷ L. M. ref.

⁶⁸ A. J. ref.

⁶⁹ T. I. ref.

Előfordulhat, hogy valaki fél a halottól. Ebben az esetben a néphit szerint a félelmet úgy lehet megszüntetni, hogy levágnak az elhunyt hajából egy hajtincset és megfüstölik vele azt, aki fél.⁷⁰

Aki fél a halottú, azt megszokták füstölni, levágnak a halott hajából egy tincset, oszt megfüstölik. Ez amolyan régi babona, de lehet, hogy van benne valami. Az öregek hittek benne, mi meg mán megint hiszünk, me ha régen bevált, akko most is beválhat.⁷¹

P. Lator Ilona szerint a virrasztás az otthon ravatalozott elhunyt éjszakai őrzése, egyfajta végtisztességtétel, búcsúzás a halottól.⁷² A falusiak abban egységes véleményen vannak, hogy ez a hagyománnyá vált esemény az elhunyt iránti tisztelet kifejezésére szolgál és a halottól való végső búcsúvétel egyfajta szimbóluma a temetési szertartás előtti nap estéjén.

... ez a szokás má nagyon régi, ekko vesznek búcsút a halottú, aki ismerte az elhunytat az elmegy vérasztani vagy a temetésre vagy mind a kettőre. Ez is ilyen tiszteletadás a halottnak meg a hozzátartozóinak.⁷³

Mán régi szokás ez, de mán nem a régi formájában van jelen, mer anyámék idejébe hajnalig is tartott, most mán ugyi csak vagy két óra hosszáig tart. De hát sok minden megváltozott azóta, nincs min csodálkozni, hogy ez is.⁷⁴

Csonkapapiban nem szokás hívogatni virrasztásra. Ez egyfajta kötelesség, amely által a keresztény hívő ember kifejezi az elhunyt embertársa iránt érzett tiszteletet. A Csonkapapitól 3 km-re fekvő Beregsomban azonban még napjainkban is él a virrasztásra való hívogatás szokása.

Nem hívogatnak Papiba vérasztásra senkit, nálunk ez az ember kötelessége. Aki kereszténynek vallja magát, az megy magátú...⁷⁵

... nálunk nem szokás, Somba mán hallottam, hogy ott hívogatnak a vérasztóba is, meg a temetésre is. De nálunk nem, nálunk mindenki megy, aki megakarja adni a családnak azt a tiszteletet.⁷⁶

A virrasztás, évszaktól függetlenül „setétedéskor” kezdődik és körülbelül tíz óráig tart. A falubeliek azonban emlékeznek még rá, hogy régen hajnalig, illetve éjfélig virrasztottak a halott mellett.

⁷⁰ P. Lator 2005a: 234.

⁷¹ K. K. ref.

⁷² P. Lator 2005a: 133; Vö. Kunt 1987: 142–145.

⁷³ T. I. ref.

⁷⁴ A. J. ref.

⁷⁵ B. B. ref.

⁷⁶ M. L. ref.

Télen ugyl hamarabb setétedik, olyan öt óra fele, akko mán szoktak menegetni oszt olyan két óra hosszáig, vagy ki meddig marad. De tíz óráig lehet menni bármiko. Nyáron meg olyan nyóc óra fele, oszt megint vagy tizig. Régen hajnalig tartott, nem hagyták magukra a családtagokat. Az öregek közül van, aki délután megy halottnézőbe, me ugyl az mán nem nagyon bír később.⁷⁷

A halottas szobában a koporsó mellett az elhunyt közelebbi nőrokonai foglalnak helyet, illetve néhány közeli férfi hozzátartozó. A férfiak az udvaron vagy az egyik szobában tartózkodnak: „A koporsó mellett a székeken ülnek a közeli nőrokonok. Kint meg a férfiak, vagy esetleg a másik szobába vagy folyosón vannak kint.”⁷⁸

A virrasztáson a lelkész nem vesz részt, az egyház énekkara azonban igen, ők együtt énekelnek a halott mellett ülő asszonyokkal. A virrasztáson résztvevők énekléssel töltik el az estét. A régi diktálás utáni éneklés szokása azonban mára már megszűnt. Napjainkban mindenki énekes könyvből énekel.

A pap nincs ott, az csak a temetésen van jelen. Az énekkar jön, oszt azok énekelnek. Roják Éva, Baksa Kató, Ködöböc Sanyi, ezek vannak benne, meg még nem tudom, hogy ki. Na oszt ők szoktak a benn ülő asszonyokkal énekelni, a férfiak meg kinn ülnek. A zsótárbú szoktak olyat énekelni, ami temetésre, meg ilyenkorra való ének, meg a Miatyánkot szokta mindenki magába halkan imádkozni.⁷⁹

Régen úgy vót, hogy vót egy diktáló asszony, aki olvasta az éneket oszt az asszonyok, akik a halott mellett ültek, mán rokonok, szomszédok meg hozzátartozók, azok a diktálás után énekeltek. Most meg mán a templom énekkara énekel az asszonyokkal.⁸⁰

Régen diktáló asszony diktált a halott mellett ülő asszonyokkal, férfi a férfiaknak. Mára mán zsótárbú énekelnek.⁸¹

Csakúgy, mint régen, napjainkban is él a virrasztáson résztvevők megvendégelésének szokása. Ez alatt azt értik, hogy a férfiakat pálinkával kínálják meg, ám a nőket nem illik megvendégetni. Régebben nem használtak poharat sem, mindenki üvegből ivott.

Pálinkával kínálgatnak, meg ásványvizzel, de inkább csak a férfiakat, nőket nem nagyon szokás.⁸²

A halottas szobába nem nagyon szokás kínálgatni meg a nőket, akik ott ülnek, nem is nagyon szokták.⁸³

⁷⁷ S. I. ref.

⁷⁸ S. I. ref.

⁷⁹ S. I. ref.

⁸⁰ T. I. ref.

⁸¹ A. J. ref.

⁸² S. I. ref.

⁸³ M. L. ref.

Pájkánká vá kínálgatnak, meg víz vót régen is, meg most is. Csak most mán nem adják körbe az üveget, hanem pohárbú kínálgatnak minden férfit.⁸⁴

Sírásás

A sírásásban való munka a végtisztességtételhez, amely leginkább az elhunyt családtagjai felé irányul.⁸⁵ A sírásással kapcsolatos teendőket többnyire a virrasztás után beszélük meg. A sír elkészítése a távolabbi rokonok, szomszédok és főleg ismerősök önként vállalt feladata.

Virrasztó után ott maradnak a szomszédok, barátok, rokonok meg jó ismerősök, oszt akko beszélük meg a temetési teendőket. Ilyenkor jelentkezik, aki akar sírásónak. Távolabbi rokon vállalhassa, de a közelebbi nem, az ugvi gyászol. Általába négyen vagy hatan mennek, váltani is szokták egymást.⁸⁶

Papiba jelentkeznak a szomszédok, a jó ismerősök sírt ásni. Kaszonyba házszám szerint megy. Megkezdik az egyes házszámú, oszt úgy mennek az utolsóig. Az idősek meg, má mivel nem bírnak, fogadnak valakit magok helyett oszt megyen el.⁸⁷

A sírgödört általában két méter mélyre ássák: „... kétméternyi szokott lenni, nem mindig találják el a pontos méretet, de olyan két méterforma...”⁸⁸ A sírgödör ásásához a temetés napján, még a reggeli órákban hozzákezdenek, s többnyire délig be is fejezik.

Reggel vagy hét fele mennek ki sírt ásni, oszt olyan délig tart, míg meg lesz a teljes sír. Nálunk mindig egy óra fele van a temetés, addigra amúgy is meg kell csinálni...⁸⁹

Olyan hét fele kimennek vagy négyen, oszt egy órára ki ke vájni, me mán akko kezdődik a temetés, de ha később kezdődik, akko is délre megszokás csinálni.⁹⁰

A sírásókat illik megvendégetni: „Dél előtt visznek ki a sírásóknak szendvicset, sült húst, kolbászt meg ilyen száraz beharapnivalót, zákuszkát, meg pájkínát, kólát meg kávét.”⁹¹ „Zákuszkát szoktak vinni, szendvicsfélét a sírásóknak. Kávét meg pálinkát, sört meg ki mit iszik. Ezt valamék családtag kiviszi a temetőbe...”⁹²

⁸⁴ K. K. ref.

⁸⁵ P. Lator 2005a: 150; Vö. Juhász 2002: 76–80.

⁸⁶ T. I. ref.

⁸⁷ S. I. ref.

⁸⁸ T. I. ref.

⁸⁹ S. I. ref.

⁹⁰ K. K. ref.

⁹¹ B. B. ref.

⁹² M. L. ref.

A temetés után a halotti torba is meghívják a sírásókat: „...miko vége van a temetésnek, visszahívják a sírásókat a torba, ott is illik űköt megkínálni. Főznek tőött káposztát, húslevest meg tört krumplit.”⁹³

Temetés

Csonkapapiban a temetési szertartás délután egy órakor veszi kezdetét. Ez az időpont csak abban az esetben változik, ha több temetésre kerül sor ugyanazon a napon. A temetés napján négyszer harangoznak: reggel, délben, közvetlenül a temetési szertartás kezdete előtt egy néhány perccel, illetve akkor, amikor az elhunytat *„utolsó útjára kísérik, vagyis ki a temetőbe...”*.

Nécce szoktak harangozni akko, amikor temetés van. Regge nyolc óra után, tizenegy fele meg a temetés kezdete előtt egy fél óráva, akko, amikor az udvarrú viszik lefele, amikor viszik ki a temetőbe.⁹⁴

Hát ugyi minálunk mindig egy óra fele van a temetés, na mán miko csak egy van a faluba, ha kettő van, akko délbe is kezdődhet, de az ritka, hogy kettőt temessenek ugyanaznap. Na oszt akko, van reggel harangszó, van olyan dél fele, a temetés előtt ugyi az azt jelzi a temetés kezdetét, még akko, miko utolsó útjára kísérik, vagyis ki a temetőbe.⁹⁵

Néhány Csonkapapi szomszédságában található településen szokássá vált napjainkban a temetés kezdete előtti fényképezés az elhunytól. Ám a faluban még kevesen vélekednek erről a mára már szokássá vált eseményről pozitívan.

...vót ilyen, most meg, hogy mán fejlett a technika most meg pláne. Hetyenbe szokás, ott tudom, hogy szoktak ilyet csinálni. De mi idősök nem látunk sok jót benne, régen nem nagyon csináltgattuk, meg hát úgy ke emlékezni valakire, amilyen életébe vót, nem mán akko, amikor, miko meghalt. Én meg irtózok az ilyen halottas képektől amúgy is.⁹⁶

...nem mondom, hogy rossz dolog ez a fényképezés, de hát én nem szeretek ilyen képeket készíteni, meg tartani otthon. Anyám hozott haza valamiko Gutrú, de mán most elégettük, hát minek itthon ilyesmit tartani...⁹⁷

A temetési szertartás énekléssel veszi kezdetét, ez alatt kerül sor a szemfedél kivágására, illetve a koporsó leszögezésére, amelyet egy távolabbi rokon végez.

⁹³ S. I. ref.

⁹⁴ S. I. ref.

⁹⁵ T. I. ref.

⁹⁶ S. I. ref.

⁹⁷ T. I. ref.

Benn a halottas szobába ülnek a rokonok, családtagok, meg az énekkarbú valaki, oszt énekelnek, majd kivágják a szemfedelet, oszt szépen elhelyezik a halotton a levágott darabokat, ezeket mellé teszik a koporsóba. Ezután ráteszik a koporsóra a fedelét, oszt egy családtag, persze távolabbi leszegezi. A tetejére is vernek szeget, oszt arra akasztják majd a virágokat, koszorúkat meg minden egyebet. Na oszt ekko viszik ki az udvarra...⁹⁸

A koporsó házból való kivitele szintén távolabbi rokonok illetve ismerősök feladata, amelyet rendszerint négyen látnak el. A koporsót az udvar közepén a ravatalozó asztalra helyezik, lábbal az utcakapu felé.⁹⁹ A néphit szerint azért fontos a koporsót így elhelyezni, mert ez által megakadályozható az elhunyt lelkének visszajárása. A koporsó mögé egy asztalt és egy széket tesznek a lelkész számára. Az asztalt fehér abrosszal takarják le, s egy vázában virágot helyeznek rá. A ravatalozó asztal mellé, pedig lócákat tesznek az idősebbek számára. A közeli hozzátartozók többnyire a szertartás végéig a koporsó mellett állnak.

...miko mán le van szegezve a koporsó, akko vagy négyen kiviszik az udvarra, kettő ki viszi a ravatalozó asztalt, oszt arra teszik rá, úgy, hogy a lába lefele legyen a kapu fele. Ezt mán régtű így csinálják. Így a halott nem fog visszajárni, me ez szimbolizálja azt, hogy lemegy az udvarrú, nem pedig, hogy felfele jön. Miko kihozzák, mán kirakják a koszorúkat, vagy még nem rögtön, hanem akko, miko viszik lefele, igen akko, addig a koszorúk a kerítésen vannak. A koporsó hátáná van egy asztal, meg egy szék a papnak, de az ugyi általába ülni szokott, állva magyarázza az igét. Az asztalra fehér terítőt tesznek, arra meg virágot, mindegy, hogy élő virág, vagy művirág, csak virág legyen. Az udvaron meg végig lócák vannak, de nálunk állnak a koporsó mellett, nem nagyon szoktak leülni.¹⁰⁰

A lelkész prédikációja után elbúcsúztatja a hozzátartozókat a halottól. A *búcsúztatót* a közeli családtagok fogalmazzák meg írásban, ezt olvassa a lelkész. Egyes helyeken már nem szokás név szerint búcsúztatni, ebben az esetben csak és kizárólag az elhunyttól búcsúzó rokonsági fokát jelölik meg. Csonkapapi azonban azon települések közé tartozik, ahol még mai napig él a névszerinti búcsúztatás szokása.

Miko a pap mán megmagyarázza az igét, énekeltek, akko olvassák fel a búcsúztatót. Nálunk ezt a közeli rokonok írják meg. Leírják benne, hogy név szerint ki búcsúzik a halottú. Na nem egy litániát írnak. De szokás így valahogy: Bucsuzik tőle felesége Julianna és két gyermeke, mit tudom én Elemér és József. Fájó szívvel búcsúzik testvére Irén és családja. Meg szokták az onokák nevét is valamiko. A távolabbi

⁹⁸ A. J. ref.

⁹⁹ P. Lator 2005a: 157.

¹⁰⁰ A. J. ref.

rokonokat mán nem nevezik meg csak, hogy búcsúzik tülle onokatestvére, vagy szomszédai. Valahogy így...¹⁰¹

A fiatalok temetése nagyobb szertartással történik, mint az idősöké. Ha fiatal hal meg, az ismerős lányok fehér ruhába öltözve viszik a koporsó előtt a koszorúkat. A koporsót nem gyász kocsin viszik ki a temetőbe, hanem az elhunyt fiú ismerősei kézben.¹⁰²

Különbséget tesznek ugri mán az ötözetbe is, me a fiatal halottat menyasszonynak, vagy vőlegénynek ötöztetik, Hát a temetés is másképp van. A koporsó színe is fehér nem fekete. Meg sok a fiatal a temetésén is. A jányok a koporsó előtt viszik a virágokat, meg a fiatal fiuk viszik kézbe a temetőig a koporsóját...¹⁰³

A keresztleetlen gyermeket régen egyházi szertartás nélkül temették el. Ma már a temetés hagyományos módon zajlik. „A pap nem temette el az olyan gyereket, aki nem vót megkeresztelve. Ma mán el szokták temetni az illet is szertartásosan. Igaz nem minden pap vállalja el, de ma mán nem nagyon vonakodnak ettől.”¹⁰⁴ Régen az öngyilkosokat sem megszokott módon temették el, nyugvó helyet csak a temető mellett kaptak. Ma már a legtöbb esetben nem tesznek különbséget, ám a falubeliek a mai napig megvetik az olyan elhunytat, aki saját életének vetett véget. Úgy vélik, hogy „... az életet Isten adta, ezért az embernek nincs joga azt kioltani...”

Az öngyilkosokat? Azokat se temette el a pap régen, vagy nem mind, vót amék elvállalta, mert szégyellt nemet mondani. Na de az ilyennek a temető mellett vájnak egy gödröt, egy sírt oszt oda, nem viszik be a temetőbe. Én nem tudom, hogy mi visz rá valakit, hogy illet tegyen, hát az életet Isten adta, ezért az embernek nincs joga azt kioltani...¹⁰⁵

A temetési szertartás befejezése után megkezdődik a kivonulás az udvarból és feláll a temetési menet.¹⁰⁶ A felállási rend szintén a rokonsági foktól függ, illetve archaikus eredetű szokásra épül, ugyanis kiviszik a koporsót az udvarból és felteszik a gyász kocsi, a férfiak a lelkésszel a gyász kocsi előtt haladnak, a közeli hozzátartozók a kocsi után, a sort pedig a szomszédok, barátok, távolabbi rokonok, illetve ismerősök zárják.

¹⁰¹ K. K. ref.

¹⁰² P. Lator 2005a: 174.

¹⁰³ T. I. ref.

¹⁰⁴ M. L. ref.

¹⁰⁵ T. I. ref.

¹⁰⁶ P. Lator 2005a: 180; Vö. Juhász 2002: 92–96.

Miko mán az viszik lefele, elkezdenek harangozni, ez az utolsó harangszó aznap. A pap lemegy, utána meg leviszik a koporsót, oszt ráteszik a gyászkocsira, meg a koszorúkot virágokat is, oszt felsorakoznak a férfiak is a kocsi előtt. A közeli nő és férfitársak a gyászkocsi után, utánuk meg megyen a szomszédság, meg a távolabbi hozzátartozók...¹⁰⁷

Míg az elhunytat utolsó útjára kísérik, a halottas háznál néhány idősebb rokon felkészül a halotti torra. A halottas szobát kisöpri, kinyitják az ablakokat, kiszellőztetnek. A falubeliek szerint ekkor már a lélek a testtel együtt elhagyta a szobát, ezért megengedett az ablakok és ajtók kinyitása.

„Úgy tartsák, hogy a lélek ott van a test mellett még egy ideig, ezé nem szokás csak akko kinyitni az ablakot, miko kivitték a temetőbe. Kiszellőztetnek, kissepregetnek, összerakják a ravatalozó asztalt, oszt rendbe teszik azt a szobát.”¹⁰⁸

Azt is megjegyzik, hogy a temetést követő hetekben fontos a halottas szobát kimeszelni. A meszelés a megtisztulás szimbóluma. Azt hivatott jelképezni, hogy az élet akkor is megy tovább, ha elveszítettünk egy számunkra nagyon fontos embert.

„Én úgy tudom, hogy kimeszelik azt a szobát, ahon feküdt a halott. Ezt azért szokták, mert ez olyan jelképe annak, hogy az élet megy tovább, akármennyire is fáj, hogy elveszítettünk valakit. Meg a tisztaság, hát ez is ehhez kapcsolódik.”¹⁰⁹

Miután a temetési menet megérkezett a kijelölt sírhelyhez, a koporsót két rúdon a sír fölé helyezik, s a lelkész elmondja búcsúbeszédét. Ezt követően a gyászolók elimádkozzák az Apostoli Hitvallást, s amíg a gyülekezet énekkara elénekli a „*Jer, temessük el a testet...*” kezdetű zsoltárt, addig négy férfi kötéllel leengedi a koporsót a sírgödörbe. Ezután a sírásók „*behúzzák a gödört és elegyengetik a tetejét*”. Valamint behelyezik a sírhantba a fejfát és ráarakják a koszorúkat, illetve a virágcsokrokat. Ezután a családtagok visszamennek a halottas házhoz és felkészülnek a torra.

Miko megérkezik a menet a temetőbe a négy ember, aki kihozta a koporsót az udvarrú, leveszi a szekerről, mán a gyászkocsiról, oszt rúdon ráteszik a sírra, oszt az addig ott van, ameddig a pap ígét olvas meg e búcsúznak a halottú. Majd elimádkozzák a Hiszekeggyet és akko eléneklik a Jer, temessük el a testet kezdetű zsoltárt, me általába ezt szokták énekelni, na és ezalatt leengedik a koporsót meg befedik a sírt. Jaj, de az olyan szörnyű, miko kupog az a föld a koporsó tetején, keserves pláne a hozzátartozóknak. Rossz, rossz, miko húzzák befele. Én láttam mán olyat is, hogy a legközelebbi családtag lökött be a sírba egy olyan maréknyi földet, oszt ezután kezdték a sírásók behánni, behúzzák a gödört és elegyengetik a tetejét. Belerakják a fejfát, miko meg mán elkészült a sír formája, akko ráarakják a koszorúkat is. A csa-

¹⁰⁷ S. I. ref.

¹⁰⁸ B. B. ref.

¹⁰⁹ K. K. ref.

láttagok a legutoljára indulnak vissza a házhoz, oszt fogadják azokat, akik visszamentek, akiket visszahívtak.¹¹⁰

A temető

A község temetője a település északnyugati részén, a falubeliek által Almásnak nevezett gyümölcsös mellett található. Az 1990-es évektől Csonkapapinak két temetője van: az úgynevezett Régi és Új temető. Erre azért van a településnek szüksége, mert a *Régi temető* azon személyek sírhelyéül szolgál, akik előre lefoglalták az elhunyt hozzátartozójuk mellett a temetkezési helyet. Az Új temetőben pedig olyan személyek nyugszanak, akik még fiatalon hunytak el, s nem volt előre lefoglalt sírhelyük, illetve halott párjuk, aki mellé temethették volna. Ilyen esetben is meghagyják az elhunyt párjának a helyet, ha az kívánja.

Temetéskor fejfát tesznek a sírra, amely többnyire a szegények fájából, akácból készül, ezt később némelyek műkőre cserélik. A sírkő az elhunyt nevét, születésének és elhalálozásának dátumát, illetve életkorát tartalmazza. Az újonnan készített sírkövekre ma már sírverseket is vésetnek a hozzátartozók. A településen napjainkban Kertész Béla foglakozik sírkőfaragással. A temető gondozása a temető gondnokának a feladata.

Halotti tor

„A halotti tor az a temetés után rendezett kis megvendéglés, amit a halott hozzátartozói rendeznek a távolabbi rokonoknak, ismerősöknek...” – mondja az egyik református adatközlő.

A torra az elhunyt közeli családtagjai hívják meg a rokonokat, barátokat. Az egybegyűltek beszélgetéssel töltik az időt.

... a temetőből kifele menet egy közeli családtag hívogat. Sebestyén Ilonkát miko temettük annak az onokája hívogatott, me ugyi ő lakott vele, meg ő vót mán szegénynek a legközelebbi. Nem mindenki megy vissza, van, aki azt mondja, hogy nem lakadalom az, nem kell dinom-dánomolni. Ezt mán inkább csak szokásbú, meg a sirások miatt rendezik, me azoknak úgyis kell főzni.¹¹¹

Még a temetőbe meghívják az egyik közeli családtag, azokat, akiket a család vendégül akar látni. Oszt van, aki visszamegy, valaki nem. Vissza lehet utasítani.

¹¹⁰ S. I. ref.

¹¹¹ K. K. ref.

A régi időkben pálinkával és szendviccsel kínálták a *torozókat*, ma már szokás töltött káposztát és húslevest is felszolgálni:

...ha jó idő van, kint az udvaron terítenek meg, ha rossz, akko bent a házba. Régen pájinka vót meg szendvics sonkával, meg kolbásszal, most mán ugyi tötött káposzta, meg több a szeszes ital, tesznek az asztalra bort, pájinkát, valaki sört is szokott. A torozók általában beszélgetni szoktak...¹¹²

A visszajáró halott

A temetés után az emberek képzeletét mélyen áthatják azok a különös jelenségek, amelyből arra következtetnek, hogy a gyász ideje alatt, sokszor később is, valamiért visszajár az elhunyt lelke.¹¹³

A lélek visszajárásának okai a következők lehetnek: visszajárhat akkor, ha valamit nem megfelelően intéztek körülötte, nem úgy teljesítettek valamit, ahogyan azt az elhunyt még életében meghagyta. Visszajárhat azon személyes tárgyai miatt is, amelyeket szeretett volna magával vinni, de a hozzátartozók valami oknál fogva nem helyezték be a koporsóba e tárgyat.

A halott hozzátartozói, hogy a lélek visszajárását megakadályozzák, igyekeznek megszüntetni, azokat az okokat, amelyek miatt hazajárhat a halott lelke.

Amint azt az előző fejezetekben láthattuk, a halott felkészítése, s a temetés összes mozzanata ilyen megelőző, a lélek visszajárását megakadályozni próbáló eljárássorozat. Az adatközlők többnyire olyan történeteket közölnek, melyekben a halott lelke álmaikban jelenik meg.

Egy éve mán, hogy Sanyim meghalt. A halála reggelén elmentem a bótba, amiko mentem elfele, mondtam neki, hogy pihenjen, ne keljen fel, míg haza nem jövök. Miko hazamegyek, akko látom, hogy a földön fekszik eszméletlenül. Azt hittem, hogy csak elájult, de miko láttam, hogy nem... Úgy hidd el, hogy nekem attú a pillanatú büntudatom vót. Mert úgy érezte, hogyha otthon lettem vón, nem történt vón meg a baj. Na de egyszer azt álmodtam, hogy Sanyim az ágyon feküdt, fel akart kelni, oszt én meg mondtam neki, hogy pihenjen még, még korán van. Erre felállt oszt össze esett, én meg hiába próbáltam neki segíteni, meghalt. Szívrohamot kapott, mint az életbe. Na oszt evve megmutatta nekem, visszajött, oszt megmutatta, hogy nem én vagyok a hibás. Me akko is meghalt vóna, ha ott vagyok mellette.¹¹⁴

Előfordulhat azonban, hogy nemcsak álom formájában jelenik meg a lélek.

¹¹² B. B. ref.

¹¹³ Virt 1989: 43.

¹¹⁴ A. J. ref.

Biztos van benne valami, me akko miko meghalt Sándor, utána a nyári konyha ablakának a sarkába az ő arcképe rajzolódott ki. Azt így nem lehet elmagyarázni. Azt látni kellett. De az olyan élethű vót, mutattam a szomszédoknak is, hát nem tudták mire vélni. Mondom, szabályszerűen ott vót az arcképe. Na de oszt egy idő után eltűnt, nem tudjuk megmagyarázni. Lehet, hogy figyelte, hogy úgy csinálunk-e mindent, ahogy meghagyta...¹¹⁵

Vót olyan különös eset, hogy benn vótam az egyik szobába osztán hallottam, hogy csapódik az ajtó, de senki se vót benn. Azt megint hallottam, hogy zörög valami és leesik a tájkép a falról. Én úgy azóta is mindig érzem, hogy anyu itt van velem, meg én szeretném is, hogy lássa mit csinálok...¹¹⁶

Valaki csak babonaságnak titulálja az ilyen és ehhez hasonló eseteket és álmokat. „Nem igaz az. Hát nem logikus, hogy valaki avval álmodok, akit ezelőtt temetett el. Azon jár az esze állandóan. Azt is mondják, hogy halotta álmodni esőt jelent. Én ezt babonaságnak tartom.”¹¹⁷

Gyász

A halottak hozzátartozói a halálesetet követő hetekben, hónapokban meggyászolják a halottat, ami annyit jelent, hogy a gyász alatt bizonyos megkötésekhez tartják magukat.¹¹⁸ A gyászolókra hagyományosan kirótt feladatok – Kunt Ernő szerint – az elhunythoz kapcsolódó rokonsági fokoknak megfelelően oszlanak meg, vagyis az elhunyt hozzátartozói a fekete színű gyászruha viselete mellett magatartásformáikkal is jelzik gyászukat (nem vesznek részt például táncos mulatságon, esküvőn).

Közei hozzátartozót, szülőt, testvért, feleséget, férjet egy évig gyászolnak. Nagyszülőt félévig, távolabbi hozzátartozót pedig három, illetve egy hónapig. „Hát ugyi a nagyon közei rokont, anyát, apát, gyereket egy évig gyászolnak, de nem szokás rögtön egy év után levenni a gyászruhát. A nagyszülőt mán csak egy félévig, onokatestvért, másodonokatestvért...”¹¹⁹ A közösség tagjai elítélik, illetve *megszólják* azt a személyt, aki nem a gyászhoz kapcsolódó szabályoknak megfelelően cselekszik.

Ott vót a M. Irmus lánya, szerda fele temették a mamáját, oszt pénteken mán diszkóba vót. Hát mindenki a szívébe gyászol, de akko se illik bálba menni. Meg az se

¹¹⁵ S. I. ref.

¹¹⁶ K. K. ref.

¹¹⁷ B. B. ref.

¹¹⁸ Vért 1989: 43; Vö. Juhász 2002: 137–138.

¹¹⁹ S. I. ref.

szép, ha lejár a gyász rögtön rikitóba ötözik. Fokozatosan kell rátérni a színesre, fekete után valami szürke és úgy rátérni a világos színekre.¹²⁰

A halott emlékének őrzése más formában is megnyilvánul, ugyanis a temetést követő napokon a hozzátartozók kimennek a sírhoz. A sírok rendszeres ápolása a halott iránti tisztelet újabb megnyilvánulási formája. Évfordulókra és halottak napjára rendbe teszik a sírt, virágokat ültetnek rá, és azt folyamatosan gondozzák. November 1-jén a távolabbi falvakban élő rokonok is tiszteletüket teszik az elhunyt sírja mellett. Virágot visznek, és gyertyát gyújtanak az emlékezés szimbólumaként. A gyertyagyújtás nem volt szokás. Még csak néhány éve vált azzá a reformátusoknál. Máshol a katolikusoknál látták, és ők is illőnek, elfogadható, szép emberi gesztusnak vélik a sír megvilágítását halottak napján.

Az adatközlők névsora

Albók Sándorné Sebestyén Julianna, 1964, református
 Bíró Andrásné Kódöböcz Berta, 1922, református
 Fejes Ferencné Szatmári Ilona, 1925, református
 Komári Ferencné Gajdos Katalin, 1942, református
 László Károlyné Sebestyén Márta, 1949, református
 Máté Lajos, 1935, református
 Sütő Gáborné Sebestyén Irén, 1959, református
 Turóczi Zoltánné Tóth Irén, 1950, református

Felhasznált irodalom

- BALÁZS Lajos
 1995 *Menj ki lelkem a testből... Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson. Csíkszereda*
 BOTLIK József – DUPKA György
 1993 *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest*
 CSÁKY Károly
 1999 „Nem halt meg, csak alszik.” *A halottkultusz, a halállal és a temetkezéssel kapcsolatos szokások, hiedelmek a Középső-Ipohyméntén. Dunaszerdahely*
 DÖMÖTÖR Tekla
 1981 *A magyar nép hiedelmvilága. Budapest: Corvina Kiadó*
 ELIAS Norbert
 2000 *A baldokelők magányossága. Budapest: Helikon Kiadó*

¹²⁰ A. J. ref.

HUTTERER Éva

1994 Halottas szokások a kárpátaljai Ráton. *Honismeret*, XXII. 6. 58–65.

JUHÁSZ Ilona

2002 *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Komárom–Dunaszerdahely: Fórum Társadalomtudományi Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó

KÁLMÁN Ferenc

1992 Halottvirrasztói játékok Kárpátalján. *Acta Hungarica* II. 116–220. Ungvár

KOVÁCS Katalin

2002 *Ha a lelke... Lélekbielmek Salánkon*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó

KUNT Ernő

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Budapest: Gondolat Kiadó

P. LATOR Ilona

2005a *Kimegy a lelke, marad a test. A halállal és temetkezéssel kapcsolatos szokások, bielmek Viskén*. Ungvár–Budapest

2005b *Halotti megemlékezések a viski görög katolikusoknál*. In Gesztü Zsófia – Pákay Viktória – G. Tar Imola (szerk.): *Kultúrakutatás Kárpátalján: Néprajzi, kulturális antropológiai konferencia tanulmánykötete*. 110–116. Budapest–Ungvár

LEHOCZKY Tivadar

1996 *Bereg vármegye*. Budapest–Beregszász: Mandátum Kiadó

MOLNÁR V. József

2001 *Az emberélet szentsége*. Debrecen

VIRT István

1989 Halállal kapcsolatos szokások és bielmek Zoboralján. *Új Minden Gyűjtemény* 8. 11–48. Bratislava

Nikoletta Gajdos

BELIEFS AND CUSTOMS RELATING TO THE LAST TURN OF HUMAN LIFE
IN A SUBCARPATHIAN VILLAGE OF REFORMED RELIGION

Empirical ethnographic research for this study was carried out in Popovo, Ukraine. The people here earn their living by traditional small-scale farming. Their conceptions about death all tell about portents of death – the screech-owl, a curious howl of dogs, strange behaviour of roosters and cats, incidental shattering of mirrors, dreams and star showers.

This study gives a detailed description about the villagers' burial customs, the watching for the salvation of the deceased soul, the proceedings of a burial feast, and ideas connected to unladen ghosts. The final part discusses the proper way of mourning.

The main aim of this paper is to publish data. Together with data collected in the neighbouring village, Zapson, this essay could provide enough knowledge for a thematic monograph summarizing Reformed rite customs.

Ideológiai pluralizmus

*Multikultúra – multiideológia.
Emlék művek Husztalsófalva főterén.
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.*

*Multikultúra – multiideológia.
Emlék művek Szeklence főterén.
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.*

*Multikultúra – multiideológia.
Emlékművek Szárdobos főterén.
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.*

*Multikultúra – multiideológia. Emlékművek
Ósándorfalva főterén.
Készítette: Dömötör Mihály, 2012.*

Szokások és helyi költészet

Kész Barnabás
Zán Gál Adél
Szilágyi Bernadett

Egy parasztköltő a hadifogságban – Zán Béla fogolytábori jegyzetfüzete

KÉSZ BARNABÁS

Dolgozatomban egy tipikusnak nem mondható „áldozatnarratívát” kívánok bemutatni: a kárpátaljai Zán Béla nyugati hadifogságban írt jegyzetfüzetének megmaradt lapjait.¹ Amíg a szovjet hadifogságot megjárt magyar katonák sorsát számos visszaemlékezés is bemutatja, a nyugati hadifoglyokról jóval kevesebbet tudunk. Amellett, hogy ők az összes hadifoglyokhoz képest kisebbséget alkottak, szabadulásuk után évtizedekig nem beszélhettek életük e tragikus élményéről, mivel a szocialista rendszer gyanúval szemlélte a „kapitalistáktól” hazatérőket úgy Magyarországon, mint a Szovjetunióhoz került Kárpátalján. A rendszerváltás után sorra jelentek meg mindkét országban a témával kapcsolatos írások, elsősorban a hadifogolytáborokat és a sztálini lágereket megjárt túlélők visszaemlékezései, például: Forgon Pál: *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai református lelkész a Gulágokon*,² Nagy Jenő: *Megaláztatásban*,³ Dupka György: *Élő történelem. Válogatás a (meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1946))*,⁴ Mészáros Sándorné: *Elrabolt éveim a GULAG-on*,⁵ Szoboszlai Mónika: *Mementó. A kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében*⁶ stb. Azonban, talán az egyetlen könyv alakban megjelent nyugati hadifogoly-visszaemlékezés Károly István: *Francia hadifogoly voltam* c. munkája, legalábbis a témát kutató Vasvári Zoltán szerint.⁷ Ezért is tartottam érdekesnek Zán Béla nagybátyám jegyzetfüzetének bemutatását.

Zán Béla 1923. július 10-én született az egykori Ugocsa vármegyei Salánkon református családban, földműves szülők gyermekeként. 1944-ben tartalékosként vonult be a magyar hadseregbe. A visszavonuló németek magukkal hurcolták

¹ A tanulmány az OTKA K 68694 támogatásával készült.

² Forgon 1992.

³ Nagy 1992.

⁴ Dupka 1993.

⁵ Mészáros 2000.

⁶ Szoboszlai 2000.

⁷ Vasvári 2000: 547.

nyugatra, ahol amerikai hadifogságba esett. Több franciaországi és németországi fogolytábort is megjárt. 1946 tavaszán szabadult. Hazatérése után egész életében szülőfalujában dolgozott gazdálkodóként, valamint megbecsült asztalos- és ácsmesterként. 1994-ben hunyt el.

A hadifogságból vaskos jegyzetfüzetet hozott haza, melyben főleg a fogságban írt „költeményei” kaptak helyet. A többi lágernaplótól eltérően itt szinte alig vannak prózai bejegyzések. A személyes élményeket, fontosabb eseményeket legtöbbször rímekbe szedve, valamilyen versebe ágyazva írta le. Zán Béla nem íróember, nem is értelmiségi. A képzettség, iskolázatlanság hiánya (mindössze a kötelező néhány elemi végezte el) érződik a helyesírási hibákban, a földrajzi nevek hibás írásában, a tájszavakban és a sántító rímekben. (Ezek elemzése nyelvész feladata lenne, aki megvizsgálná az írások szerkezetét, motívumkincsét, toposzait, nyelvi jellegzetességeit. Én erre nem vállalkozhattam, ezért csak változatlan formában leközölöm a szövegeket.) De „költői vénája”, rímfaragó kedve nemcsak a füzet megírására készítette, hanem további életét is befolyásolta. Hazatérése után a falu legismertebb násznagya, afféle „parasztköltő” lett, akinek vőfélyversei ma is megvannak kézírásos füzetekben, de ezek elemzése külön dolgozat témája lehetne. A fogolytábori jegyzeteit egy német jegyzetfüzet lapjaira írta, melyből mára csak 16 lap maradt meg. A többi, amelyeken néhány vázlatrajz is volt a raboskodása helyszíneiről, a családja beadta a hatóságoknak a fogolyévek bizonyítására (Németországból kapott valamennyi kárpótlást márkában), így nem maradtak meg. A hiányzó láncszemeket özvegye, gyermekei és unokái elmondásából, valamint személyes emlékeimből (gyermekkoromban gyakran mesélt a háborús és lágerélményeiről) pótoltam, de igyekeztem semmit nem belemagyarázni a narratívába. Zán Béla füzete nem tipikus lágernapló, ráadásul nagy része hiányzik. Ezért nem lehet benne kimutatni sem a visszaemlékezésekben általában fellelhető elemeket (a fogságba esés, a napirend, a mindennapok eseményeinek, a hazatérés stb. leírása), kivéve az étrend ismertetését és a foglyok érzelmi életének, szabadságvágyának és honvágyának bemutatását. Talán azért nem találta fontosnak ezeknek a dolgoknak a leírását, mivel jegyzeteit nem másoknak, hanem saját magának készítette.

A napló bejegyzései az 1945. március 29. és július 25. közötti időszakot ölelik fel. Időrendben mutatom be őket, bár lehetett volna csoportosítani az írásokat témák szerint is (köszöntők, imádságok, személyes megjegyzések stb.). Íme az első bejegyzés:

Névnapi köszöntő

Egy virágos kertbe sétáltam álmomba
Egyről másról való gondolkodásomba

Sok féle muzsika szót halok azonban
 Csak hamar meg látom a kilenc muzsákot
 Meg meg anyi számu Isten aszonykákot
 Kik lantot pengetet ama citerákban
 Vervén énekelnek gyönyörű nótákat
 Kérdem amugy félve mi öröm mi leszen
 Azt mondják hogy holnap Béla napja leszen
 Ekor az álmomból én is fel ébretem
 És a naptárt rögtön a kezembe vetem
 És én aba mikor bele tekintetem
 Mint az ér vágástól oly ájultá letem
 Hogy hát meg mutasam én is hűségemet
 Béla iránt való kötelességemet
 És ara fordítottam nyelvemet
 Főbus tündöklő sugára
 Ki ragyog neved napjára
 Most Bélának légy javára
 Mert nagy kívánságod várja
 Ahány fűszál a mezőben
 És levél az ágon
 Anyi áldás érjen téged
 Ezen a világon
 Hogy ha sár házadnak falai bomlanak
 Azon épületek akkor össze is omlanak
 Akor legyen tiéd az a menyei jus
 Amelyet számodra készítet a Jézus
 Szivemből kívánom

(Jegyeztem 1945 Márc 29 én Hanoverbe)

Nem tudhatjuk, volt-e a fogolytársak között Béla nevezetű, akinek ez a köszöntő szólt. Az is elképzelhető, hogy saját magának, egyben a többiek szórakoztatására írta e sorokat. A névnap, születésnap köszöntők írását később sem hagyta abba, odahaza pedig szinte művészi tökélyre fejlesztette.

Húsvéti Köszöntő

Mély gyászba borult az egész természet
 Nap hold minden csillagokal
 Mikor idvezitőnk a keresztfán szenvedet
 A lehangosab harangok is meg némultak

A templom kárpitja széjel hasadtak
 De jámbor tanítványa zokogva siraták
 Mint hű nemzedíkek a jó édes anyát
 De harmadnap mulva megnyílt a sir szája
 Kilépet belőle az élet királya
 Ezel meg mutata hogy lesz feltámadás
 Lesz a siron tul is örök jutalmazás
 Áldasék kegyesség
 Nálatok ilatozék
 Szívetekben házatokban
 Isten sátorozék
 Majd ha egykor eljutotok éltetek végére
 Lakó helyetek legyen az egek ege
 Az egek egéből szép dicsőségben
 Jutason az Úr isten szép örök életbe
 Szívemből kívánom
 (Jegyeztem 1945 III hó 29 én Hanoverbe)

Húsvéti Köszöntő

Szenvedések közé sorolt Isten háza
 Kinek feje Jézus tövis koronája
 Orcája pediglen bé borult bánatba
 Oldalából csepent a vér a föld porába
 El lankadot teste anak a keresztfán
 Melyet Girénéneus simon vit a válan
 Fen szóval kiáltja Atyához így szólván
 Eh Eh Eh így szól a keresztfán
 Véres pongyolákal el egyenletitet
 Iszik szomju szája halálára mérget
 Ez a Jézus feküdt hát a koporsóba
 Ez volt harmad napig a földnek gyomrába
 Ez ki fel támadot szép fehér ruhába
 Ez is ment fel menyben fényes uraságban
 Őkrisztus tied az érdem
 Meg haltál a keresztfán értem
 Kereszteden én is ot leszek
 És örvendezvel hirdetem
 Bár a golgotán huljon ki vérünk
 Csak hogy még egyszer Húsvétot értünk

Jertek örvendjünk mindnyájan
 Kivánom hogy ne fáraszon bura
 Az erős Isten uraknak ura
 Jó nő veled együtt vigadhason
 Az Úr téged meg láthason
 Láthasátok soká egymás képét
 Hogy ha az ember házat épít
 Elég részt birjatok a vagyonból
 Hogy izráél kijöt egyiptomból
 Mindenekbe legyetek gazdagok
 Az oly emberek nyilván boldogok
 Legyen azoknak mindene
 Ó seregeknek Istene
 Sok éveket birj élni
 Ékes dolog dicsérni
 Ha meg halni kel vigyen fel inen
 Hogyha fel indul az Isten
 Im ezt kíványa szívesen
 Az én lelkem szép csendeszen

Szívemből kívánom

(Jegyeztem 1945 Márc 29 én Hanoverbe)

Különösen elkésérítő lehetett a foglyok sorsa az ünnepek (húsvét, karácsony, újév stb.) idején, mert ezeket szeretteiktől, otthonuktól távol kellett eltölteniük. Ilyenkor volt a legnehezebb elviselni a fogság bezártságát, a tehetetlen távollétet. Természetesen a fogolytáborban is igyekeztek megtartani ezeket az ünnepeket, már amennyire a körülmények megengedték. Ilyenkor jöttek kapóra Zán Béla köszöntő versei, amelyeket a hazulról hozott, emlékezetében megőrzött rigmusok átköltésével, vagy azok stílusában költött a fogolytársak felvidítésára.

Zán Béla 1945 IV hó 18 án

A fogságba Minden percbe gondolok
 Othol hagyot szüleimre Testvéremre
 Sógoromra Eszter nénémre Szeretőmrre
 És az egész rokonságra Szomszédokra
 Mesziről a nagyvilágból Bizok a jó
 Istenbe hogy haza segít nemsokára
 Adja Isten hogy úgy legyen

(Jegyeztem Bielefelden)

E néhány sorból kitűnik a hadifogoly mardosó honvágya, szeretete és vágyakozása a családjá, a kedvese, az otthoni közösség iránt. Hasonló bejegyzés még többször olvasható a jegyzetfüzetben, csak a megmaradt lapokon ezt olvashatjuk április 23-i, május 12-i keltezéssel. A felsorolásból látszik, hogy a család számára nemcsak a szűkebb értelemben vett családot jelenti, hanem azt a nagycsaládot, amely Salánkon és más hagyománytisztelő, konzervatív szellemű településeken a legutóbbi időkig fennmaradt. E nagycsalád összetartó ereje nemcsak a gazdasági feladatok megoldásában segítette annak tagjait, de erkölcsi szabályozó ereje volt. Még ma sem képzelhető el disznóvágás, szövés, szüret, lekvárfőzés, karácsony vagy húsvét anélkül, hogy össze ne jönnének a testvérek, komák, jó szomszédok, hogy a közösen elvégzett munka mellett kivegyék részüket a közös szórakozásból (beszélgetés, nótázás, tréfálkozás stb.) is. Zán Béla ezen alkalmakkor mindig központi szerepet játszott: disznótorokon hentes, lakodalmakban násznagy, általában pedig nótafa, mesemondó és rigmusköltő volt.

1945 IV hó 23 án Béla napján

Az Amerikaiak Eni adtak 3 szem aszalt szilva Egy kanál Paradicsom konzerv Egy kanál hus konzerv Egy kanál lekvár Két kana cukor Négy drab kekszet 24 órába egyszer

(Zán Béla Ugocsa VM Salánk)
(Jegyeztem a Táborba Reinbergbe)

Mint azt Vasvári Zoltán is megjegyzi, az éhezés, az éhező ember megetetése rendszeresen visszatérő toposz a hadifoglyok naplóiban, visszaemlékezéseiben:

Az amerikai táborokban a legyengült foglyok feljavítása érdekében csokoládét osztottak. Sokan azonban cigarettáért elcserélték a fontos fehérje és kalóriaforrást jelentő édességet. Ezért a foglyoknak mindennap fel kellett sorakozni, és egy hatalmas, kétméteres néger katoná minden fogoly szájába beletette a csokoládészeletet, amelyet előtte meg kellett enni.⁸

Zán Béla felsorolása nem tartalmazza a csokoládét. Ennek ellenére, a fejadag összetételét tanulmányozva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyugati hadifoglyokat változatosabb módon étkeztették, mint a szovjet lágerek lakóit, akiknek legtöbbször korpakenyérrel, répalevessel, fagyott krumplival, kinyomozhatatlan összetételű „kásával” és fenyőtű-teával kellett megelégedniük. De a mennyiséget figyelembe véve azt is láthatjuk, hogy a foglyok, a közhiedelemmel ellentétben, cseppet sem voltak elkényeztetve, lényegében éheztek.

⁸ Vasvári 2000: 552.

Minden est fű és minden szépsége mint mező virága meg
 Száradt a fű elhult a virág ha az Urnak szele fuvalt reá
 Bizony fű a nép Megszáradt a fű elhult a virág de Isten
 Beszéde mindörökre megmaradt

(Esaías könyve 40 rész 6 – 8 vers)

Majdnem minden lap felső részén olvashatunk egy-egy rövid, a fentihez hasonló bibliai idézetet, amelyet a dolgozat terjedelme miatt nem közölhetek. A Szentírás volt az egyedüli könyv, amelyet a foglyoktól nem koboztak el ellenőrzéskor, költözéskor, motozáskor. A Bibliát olvasgatva a hadifoglyok eltöltötték az időt, erőt merítettek fogságuk viseléséhez, emellett – hasonlóan ahhoz, hogy a szegény falusi emberek a Bibliát használták a legfontosabb családi események rögzítésére – gyakran a Bibliába írták be jegyzeteiket.

(1945 IV hó 23 án Béla napján
 Német országba a fogságba Rrneinbergbe)
 Esik az eső hegyen völgyön
 Magam vagyok mesze földön
 Nincs kenyerem aki szeljen
 Ki a poharamat tölcse
 Le ülök a föld bunkere
 Ugy gondolok mesze földre a Hazámra
 Nincsen nekem szabad élet
 Rab vagyok az idegenbe
 De bizok a jó Istenbe
 Hogy még egyszer leszek szabad
 Szüleimel az én szülő falumba
 Nem kívánok ajó Istentől egyebet
 Egészséget és a haza Menetet
 Le szakad majd a rab lánc a szívemről
 Szeretõmet fel keresem egyedül
 Most rab vagyok de majd szabad
 Bizok a jó Istenbe haza segít az én kedves
 Szüleimhez szeretõmhöz Rokonokhoz
 Testvéremhez boldog leszek adig is imátkozok
 Istenek Adja Isten hogy ugy legyen

(Fogságba 1945 IV hó 23 án a fogoly táborba

Zán Béla Ugocsa VM Salánk)

E sorokat áthatja a magány, a keserűség érzete, ugyanakkor az Istenbe vetett hit és a hazatérés reménye. Mind az orosz, mind a nyugati hadifogságot megjárta visszaemlékezései azt bizonyítják, hogy amíg az addig büszke és kemény német katonák a fogságban hirtelen elvesztették minden tartásukat és tömegesen pusztultak el, addig a magyar hadifoglyok többsége megőrizte akaraterejét, emberségét és hitét a hazatérésben. Különösen igaz ez azokra, akiket vallásos hitük is segített.⁹ Azt is mondhatjuk, hogy a hit volt a hadifoglyok legfontosabb „túlélési stratégiája”, mely közösségi normává, a fogolymentalitás alapjává vált.

(Zán Béla 1945 IV hó 25-én)

Megy a gőzös lefele
Szál a bodor füstje felfele
Szembe jönnek a muszkák
Száljatok ki Magyar katonák
Ki is szálnak Magyar fiuk elől álnak
Két sorba Rá gondolok Hazámra felnevelő
Öreg édes anyámra

II

Már mi nálunk soroznak
Nem sokára be is vonulnak
Szólnak az ágyuk ropognak
Magyar fiuk csak előre vonulnak
Piros vérem a földre fojik ugy megyek a csatába
Megvédem a Hazámat
Felnevelő öreg édes anyámat
(Ugocsa VM Salánk A fogoly táborba)

A fogság idején és egész életén át őrzött vallásosságához hasonlóan Zán Béla, fogolytársainak többségéhez hasonlóan, megőrizte egyfajta katona- és nemzeti büszkeségét is. Abban az időszakban született és nevelkedett, amikor Kárpátalja Csehszlovákiához tartozott, és kitörő örömmel fogadta a vidék visszacsatolását Magyarországhoz. Valószínűleg jelen volt, amikor az 1944 őszén Salánkra bevonuló magyar bakákat egy hozzá hasonló falubeli parasztköltő, Bartha András a következő, ez alkalomra írt versével köszöntötte:

Éljen a hős magyar nemzeti hadsereg,
mely e kis falunkat mostan váltotta meg.

⁹ Vasvári 2000: 550.

Magyarnak vallani nekünk most már szabad,
elment az ellenség, a gyűlölt, rabló had.

.....
Isten hozott tehát csendes községünkbe,
nemzeti hadsereg, népünk reménysége.
Előre, s a hadak ura vezéreljen,
Minden lépésekben áldásunk kísérljen.¹⁰

Amikor besorozták a magyar hadseregbe, büszkén vonult be, hogy megvédje hazáját s az azzal párhuzamba állított „felnevelő öreg édesanyját”.

Május 1. én a Csehszlovákokat és felvidékieket külön lágerbe terelték egy napra kaptunk 10 drb kekszet 2 kanál Konzerv hust 1 kanál káposzta 1 kanál Paradicsom 1 kanál Spenót 3 szem aszalt Szilvát 1 kanál szárított cukor répát 2 kanál Kristály cukrot 2 kanál Tejport 1 kanál tojásport fél kanál citrom port 2 kanál borsot 1 kanál kávé fél kanál mazsolát 1 kanál grizt 1 kanál levesport

Ez egy újabb példája a jegyzetfüzetben oly ritkán olvasható prózai bejegyzéseknek, amely a foglyok áthelyezése mellett a valamelyest javuló étkeztetést tükrözi.

(P / Fogságom ideje alatt 1945 Május)

Egy szomoru napon vetem egy levelet
Melybe bele írom a sok szenvedésemet
Melyet át kel élni minden katonának
Még pedig Rheinbergbe Amerikai fogságba
Nagy it a szenvedés éhség és a bánat
Enek a sok Magyar ártatlan bakának
Erőszakal hoztak ki Német országba
Meg adjuk az árát a nehéz fogságba
Jönek a rossz idők esők és a szelek
Szomoru a Láger nincsen meleg helyök
Sokat ázunk fáznak a szabad ég alatt
Jó Atyám Istenem szabadics meg engem
Ti pedig cimborák akik othon vagytok
Kik ilyen szomorúságot még nem tróáltatok
Imádkozatok hogy ide ne jusatok
Mert aki ide jut azt csak az tudja meg
Hogy igazán mit tesz az hogy fogoly élet

¹⁰ György Horváth–Lajos 1998: 18.

Imádkozok én is hogy haza kerüljek
 Szüleimnek mosolyt örömet szerezek
 Kedves jó Testvérem sokat gondolok rád
 Oda haza vagy e vagy te is rab vagy talán

Amit nem közöl prózában, azt rímekbe faragva mondja el. A fenti sorokból megtudhatjuk, hogy a németek erőszakkal vitték ki a magyar katonákat a nyugati frontra, s egyben a fogolytábor rideg körülményeire is utal.

Május 11 én

Nemzeti ünap Berlinbe a Háboru befejezésére az összes Angol és Amerikai repülők az ünepély alatt Berlin felet repketek

Jegyeztem Rhreinbergbe a fogoly lágerbe 1945 V hó 12 én Délelőt 1/29 óra-
 kor Zán Béla Ugocsa VM Salánk

A jelentős eseményről Zán Béla pár szóval tudósít. Érthető, hiszen a hadifoglyok élete ettől nem sokat változott meg, a szabadulás még váratott magára.

(Jegyezte Zán Béla 1945 Május 19 én Rhreinbergbe a Fogságba)

Meg ásák a vadász sirját az Uzsoki völgybe
 Környes körül rá hajlik a fenyves erdő zölgye
 Ágyugolyó trombitaszó a bucsuztatója
 Hóval hintet gyász lepedő gyászos takarója

II

Isten veled szülő földem ahol én születtem
 Szüleimtől testvéremtől hejde mesze estem
 Nem ültethet édes anyám rózsát a siromra
 Éjelenként a párnáját könyeivel ontja

III

Tikteket is jó pajtások álgyon meg az Isten
 Akik velem szenvedtetek a Német alföldbe
 Mondjátok meg jó Anyámnak ne várja a fiát
 Német ország hegyajába alusza mély álmát

IV

Holdvilágos nyári este mikor hozád jártam
 Muskátlis kis ablakodnál sokat meg meg áltam
 Alugy édes szép csendesen nem zavarom álmod
 Álmod azt hogy kit szeretél többé sose látod

V

Nem lehet it Édesanyám Templomba se járni
 Nem lehet a te nevedet Imádságba zárni
 Nem halatszik a harangszó Templomba se járnak
 Szegény fiad azt se tudja mikor van Vasárnap

VI

Nem dörögnek már az ágyuk csendesek a tájak
 Nem halatszik fenyveserdő szomorú zugása
 Csak egy kislány barna kislány sirdogál magába
 Mert meg halt a szeretője az Angol fogságba

Zán Béla több népdalt, katonanótát, műdalt és balladát átköltött „lágermin-tára”. A fenti írásból nemcsak arra következtethetünk, hogy hegyivadászként szolgált fogságba esése előtt, hanem azt is látjuk, mennyire hiányolja ez a vallásos nevelést kapott fiatalember a vallás gyakorlását, az istentiszteleteket, a templomba járást a fogolytáborban.

(Jegyeztem 1945 Május 20 án Pünkösöd első napján)
 Estéli Imádság

Óh édes Istenem
 Hálát rebeg lelkem
 Hogy egész napon át
 Ugy szeretél engem
 Bánom sok vétkemet Szent fiadnak vére
 Mossa meg kegyesen
 Szívemet fehérre
 Viraszon feletem
 Gondviselő szemed
 Kérlek óvd ez éjél
 Testemet lelkemet
 Gondviselő jó Istenem
 Csak te legyél velem
 Ha te rám vigyázol
 Nyugot lesz éjelem
 Segics haza jó atyám
 Az én szüleimhez
 Velök együt imádkhatjuk
 Jóságos nagy neved
 Imádkozom hozzád
 Teljesisd be kérésem Ámen

A rendszeres imádkozásról, mint azt a fenti sorok is bizonyítják, semmilyen körülmények között nem mondott le.

(Zán Béla 1945 Május 28 án a Vagonba)

Kis ablakok nyílnak egymás után sorba
Muskáti integet kint a tusó sorba
Nem nyílik töb virág a vén akácosról
Még is más a világ hiányzik valaki
Eből az imából

(Zán Béla 1945 Május 28 án)

Harangoznak a mi kis falunkba
Édes anyám menjen a templomba
Imádkozon a jó Istent kérje
Hogy a fiát semi baj ne érje
Valahol a Mesze idegenbe

II

Nem kel nekem a világon semi
Csak még egyszer tudnék haza menni
Csak még egyszer mehetnék tenálad
Párnám lene a te selyem Válad
Csak még egyszer haza tudnék menni

Salánk ál a Borzsának mentébe
Szülőföldem látlak e még téged
Könyben ázik két szemem pilája
Valahányszor gondolok Anyámra

II

Bár maratam volna othol végig
De az embert sorsai vezérlik
Sorsaimnak sójom szárnya támad
Oda hagytam Szeretőm Anyámat

III

Kis falumba ösmerősök menek
Jó...

(Jegyeztem a fogságba 1945 Május 28 ám Krefelden a Személy vonatba)

A jegyzetfüzetben vannak befejezetlen írások is, mint például Petőfi: *Távolból* c. versének eme átköltött változata. Ezek befejezését valamilyen zavaró tényező, jelen esetben az utazás akadályozta meg. Azonban e pár sorból is látjuk, mennyire vágyódik a fogoly szülőfaluja, a Borzsa – folyó partján elterülő Salánk után.

Névnapi Köszöntő

Hogy köszöncselek kedves Bajtárs így gondolám
 Magamba elgondolám és mondám
 Bár nincsen ugyan remek költői művem
 Egy szép dolgot hoz elő az én szívem
 Mert hozzád volt mindég szeretetem
 Én ifjuságomtól fogval engem
 Mi egymás barátságáért hevültünk
 Hogy a Babiloni vizeknél ültünk
 Most is a képen érzek iten
 Itélj meg engemet Ur Isten
 Veled együt it van neved napján
 Aki nem jár hitlenek tanácsán
 Ki részt vesz névnapod vendégségébe
 Ó mily boldog az oly ember éltébe
 Mert nincsenek it semi hiányok
 Miért zugolódnak a pogányok
 Van it bőven ital és eleség
 Ime mily jó és mily nagy gyönyörűség
 Énis rég készitem gyomrom éhségre
 Úr Isten én idveségem
 Hogy hát legyen italom ételem
 Szívemet hozzád emelem
 Lesznek ot töb ily karok
 Mostan ti hatalmasok
 Így csilapul szomjunk éhségünk
 Az Isten a mi reménységünk
 Tudom hogy nem vágytál ily tisztelőre
 Ne boszankodjál a gonosztevőre
 Azt is gondold tán mögötök
 Öröködbe Uram pogányok jötek
 Azt mond a soknak kik pohárt forgatnak
 Ó mily sokan vannak akik háborgotnak
 Én nem gondolok felölök rossz végel

Az Istenben bizom jövő reménységgel
 Mert kipótolja idővel
 Az Úr bir az egész földel
 Aki ily vig napra talál
 Boldog az ember nyilván
 Vagyunk it ugyan valahányan...

A fenti névnap i köszöntőt Zán Béla valószínűleg nem egy egyszerű lágertársának, hanem ifjúkori jó barátjának írta, akivel együtt katonáskodott és a fogolytáborban is egy helyre kerültek. Ez nagy szerencsének számított, mert egy barát jelenléte nagyban enyhítette a hadifoglyok magányát, a kiszolgáltatottság érzetét. S végül az utolsó megmaradt bejegyzés a jegyzetfüzetben:

Zöldül a zöldül a Búza virág
 Nálamnál szeb szeretőre nem találsz
 Száj ide száj oda Gelice madár
 Mongyad a rózsámnak mér csabodár

(Jegyeztem 1945 Julius 25 én)

A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy Zán Béla jegyzetfüzete a „lágertárs-lór” egyik érdekes példája, amely minden hiányossága ellenére alkalmas a lágerelet hangulatának érzékeltetésére és egyes tévhitek (például a nyugati hadifogolytáborok idealizálása) eloszlatására. Igaz, hogy e költemények művészi színvonala nem éri el a hagyományos népköltészet művészi színvonalát, sőt még a lágerversek között is találunk számos színvonalasabb alkotást. Ezt Zán Béla is érzi, hisz egyik köszöntőjében így ír: „Bár nincsen ugyan remek költői művem, Egy szép dolgot hoz elő az én szívem...” A lényeg azonban itt nem is az anyag esztétikai értékén van, hanem történeti és etikai fontosságán, a néprajzkutató számára pedig abban, hogy „élő” folklórananyagot tanulmányozhat. Vasvári Zoltánt idézem, aki Küllős Imolára hivatkozva leszögezi:

...a hadifogoly- és lágertárs-költészet mind esztétikai minőségét, mind funkcióját, mind pedig terjedési módját tekintve közösségi költészet, modern folklór, amelyet nem művészi színvonala, hanem közösséget teremtő és közös identitást kifejező ereje miatt kell megismernünk, becsülnünk és vizsgálnunk. Olyan kor- és mentalitástörténeti dokumentumok ezek, amelyek szinte semmilyen más módon meg nem vizsgálható képet adnak közelmúltunk egy tragikus szeletéről.¹¹

¹¹ Vasvári 2000: 548.

Véleményem szerint éppen ezért rendkívül fontos nemcsak a volt hadifoglyok visszaemlékezéseinek, szóbeli és írásos narratíváinak, de a közelmúltunk többi eseményéhez kapcsolódó visszaemlékező narratívák, orál history-típusú vagy írott szövegek kutatása és elemzése úgy a néprajzkutatók, mint a történészek által.

Felhasznált irodalom

- DUPKA György
1993 „*Élő történelem*” Válogatás a megburcolt magyarok visszaemlékezéseiből (1944–1992). Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- FORGON Pál
1992 *Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai református lelkész a Gulágokon.* Budapest: Kálvin János Kiadó
- GYÖRGY HORVÁTH László – LAJOS Mihály
1998 *A Hömléc lábánál. Salánke, Feketepatak és Verbóc történetéből.* Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- KÁROLY István
1998 *Francia hadifogoly voltam.* Miskolc: Felsőmagyarországi Kiadó
- MÉSZÁROS Sándorné
2000 *Elrabolt éveim a GULAG-on. Emlékirat.* Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- NAGY Jenő
1992 *Megaláztatásban. (A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén).* Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó
- PETŐFI Sándor
1986 *Petőfi Sándor összes költeményei I–II.* Gondozta: Kiss József. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- SZOBOSZLAY Mónika
2000 *Memento. A kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében.* Técső: Magánkiadás
- VASVÁRI Zoltán
2000 „Erőt a jó Istenbe vetett hitünkől merítettünk” A hadifogolyemlékek néprajzi kutatásáról (Nyugati hadifoglyok visszaemlékezései alapján). *Néprajzi Látóhatár.* IX. 3–4. 545–556.

Barnabás Kész

A PEASANT POET IN CAPTIVITY
(BÉLA ZÁN'S NOTEBOOK FROM THE PRISONER-OF-WAR CAMP)

This essay portrays a "victim-narrative" that is not by any means typical: the surviving sheets of the Subcarpathian Béla Zán's notebook from his captivity in the west are studied here. He wrote his notes about the prisoner-of-war camp on the sheets of a German notebook, of which 16 pages survived. This peasant boy from Ugocsa comitat fell into captivity as a Hungarian soldier, and was set free in the spring of 1946. He brought with him a thick notebook chiefly containing the "poems" he wrote as a prisoner of war.

Unlike in other camp diaries, here one hardly can find any entry in prose. Personal experiences and major events are related in rhyme, shaped into poems. Béla Zán was not a writer, not even an intellectual. Despite this fact, his notebook is a fascinating example of "camp folklore", which notwithstanding its shortcomings, is very much suitable for the depiction of camp atmosphere and for the dispelling of certain misconceptions (like the idealization of western prisoner-of-war camps).

It is a fact that these poems cannot compete with traditional folk poetry on the artistic level; however, it is not their aesthetic value that counts here, but their historical and moral importance. An additional value for the ethnographer is the opportunity to study "living" folklore material. This notebook is a source providing a unique picture about a tragic occurrence of the near past, one that could not be obtained in any other way.

Barta Róza, salánki népi verselő

ZÁN GÁL ADÉL

A népi költők, verselők ismerete fontos a népi kultúra tekintetéből.¹ A parasztköltők, verselők közel állnak az irodalomhoz. A kéziratos szövegek, könyvek a parasztság szellemi életének forrásául szolgálnak, hozzásegítenek kultúrájának megértéséhez. A kéziratos könyveknek egy csoportját képezik azok a könyvek, füzetek, ahová a népi verselők saját verseiket írták.² Eötvös Károly szerint:

Falusi paraszt költők egész serege sorba szed s megénekel évenként minden nagy és kis esetet, ami a faluban és környékén történik. A költeményeket egymásnak elszavalják, házról házra viszik; – ha megtetszik, sokan maguknak leírják vagy leíratják, a szép részeket pedig emlékezetükben megőrzik, firól-fira szállítják. Száz meg száz készül évenként. Átkok és áldások, köszönések, üdvözlések, felköszönések, szóbeli képek és elmésségek, vidám beszólások ezer változatban. Csak össze kellene gyűjteni valahára.³

Szinte minden falunak megvolt a maga „vercsinálója”.⁴

A verseket író falusi emberekre a szakirodalom többféle terminológiát alkalmaz: népi költő, parasztköltő, népi verselő, versfaragó.⁵ A népi verselő, a parasztköltő egy egyszerű származású verselgető, aki kis közösségének írja közérthető, rendszerint alkalmi költeményeit. Nagyobb részük amatőr.⁶

A népi verselők széles skálán helyezkednek el: előadók, előénekesek, nótafák, vőfélykedő és rigmusmondó emberek, históriások és hírversírók. Mindezekről általában elmondható, hogy nagyobb fokú irodalmi műveltséggel, nagyobb költői hivatástudattal rendelkeznek, mint az átlag kortársak. Ám mégsem nevezhetők műköltőknek, mert számukra nem adatott meg az a lehetőség, hogy verseik nyomtatásban is megjelenjenek, és nagyobb körben váljanak ismertté.⁷

¹ A tanulmány az OTKA K 68694 támogatásával készült.

² Ujváry 1980.

³ Kacska 1994.

⁴ Ujváry 1980.

⁵ Jakab 1999.

⁶ Ujváry 1960.

⁷ Ujváry 1980: 529.

Többségük fejben alkot, s csak aztán veti papírra verseit, s majd egy-egy ünnepi, családi, vagy baráti körben felolvassa azokat. Ezek a költők nem rendelkeznek nagy hírévvel, nevük ismerete legfeljebb szülőföldjük, településük határáig terjed. Ők már nem népköltészeti, de még nem is irodalmi alkotók. Már a 18. században felbukkannak, s számuk egyre gyarapodik. Mondhatni, hogy minden faluban akad egy-két, néhol több parasztköltő is, akik néhol tudatosan terjesztik saját verseiket.

A népi verselők általában iskolázott emberek. Egyaránt vannak köztük nők és férfiak is. Egyesek gyakorlottabb, mások pedig csak próbálkoznak alkalmi versek írásával. Szinte törvényszerű, hogy saját gondolataikat, érzéseiket öntik versbe, továbbá a helyi eseményeket jegyzi le. A tehetségesebbeknél a modern költők hatása is jelentkezik. A többség elé azonban súlyos akadályokat, korlátokat emelt az élet, s nem tudtak kellőképpen kibontakozni.

Az alábbi munkámban egy 20. századi salánki parasztasszony írott szövegeit igyekszem bemutatni. Próbálom megvilágítani, hogy az egyes szövegek milyen helyet foglalnak el a narratíva életében, azoknak milyen jelentősége van, továbbá igyekszem rámutatni a szövegek közötti hasonlóságokra is.

Munkám céljának eleget téve, amellet, hogy lejegyeztem egy népi költő verseit, s ezzel megóvtam a feledésbe merüléstől, betekintettem egy olyan egyén életébe, aki bár nem sokszor hagyta el szülőfaluját, mégis több ország állampolgára volt. Szenvedő alanya volt ideológiák és politikai hatalmak virágzásának és bukásának, átélte a rendszerváltást. Mindez gyökereiben változtatta meg a Kárpátalján élő hagyományos paraszti életmódot és gondolkodást. A lejegyzett versekből következtetni tudtam azokra a mély konfliktusokra, témakörökre, amelyek nemcsak az adott egyént érintették, hanem a régió vidéken élő magyar nemzetiségű lakosságot is, de mindig előtérbe helyezve az egyén szubjektív értékeit.

Salánk magyarlakta település. Kárpátalján, a Nagyszőlősi kerület északkeleti részében, 18 kilométernyire Nagyszőlőstől, a Borzsa folyótól nem messze terül el. A történelmi írások először 1332-ben említik Salánk néven a falut.⁸

A község igen szép és kedvező fekvésű, tipikus alföldi falu. A Nagyalföld a falu északi határát képező Borzsa folyónál ér véget. A síkságot délről és nyugatról erdő koszorúzza, keleten pedig szőlővel és gyümölcsfákkal beültetett Előhegydomb és az erdővel borított Helmec-hegy határolja.⁹

Kutatásom előnye volt, hogy helyi lakos vagyok, akárcsak Barta Róza. Ez segített abban, hogy a beszélgetés során a narrátor ne érezze magát feszélyezve. Így könnyebb volt elmondania a személyesebb dolgokat is, és beszélgetésünk is kötetlenebb volt.

⁸ György Horváth–Lajos 1998.

⁹ Botlik–Dupka 1993.

Az adatgyűjtésre kötetlen beszélgetések alkalmával került sor. Falusiak lévén, ismeretségben álltunk egymással, így Róza néni szívélyesen fogadott, és bátran mondta el nekem a verseihez fűződő élményeit, gondolatait. Láttam azt, hogy olyan emberrel kell mindezeket megosztania, aki értékeli és elismeri munkáját. Az irányított beszélgetés alkalmával sok olyan részletre kitért, amely nem is igazán a témához tartozott, viszont egy olyan időről szólt, melynek szokásai megváltoztak, lassanként eltűnnek a társadalomból. De egy idős asszony szívesen emlékezik vissza azokra.

1. kép. Barta Róza férjével, Salánk. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Barta Róza 1933-ban született Salánkon, református parasztcsaládban (1. kép). Édesanyja Nagy Róza (1910–1989). Édesapja, Barta Árpád (1907–1989) szintén tehetséges verselgető parasztember volt. Rózi néninek tehát volt kitől örökölni versíró kedvét és hajlamát.

Már korán megízlelte a kétkezi munka nehézségeit. Gyermekkorától kezdve, iskolaévei alatt, majd pedig nyugdíjasan is keményen dolgozott a földeken. Ifjúságának nagy részét a kolhozban töltötte. A munka mellett azért pihenésre, szórakozásra is maradt ideje. Az akkori szokásokhoz híven fiatal lányokkal együtt a fonóba járt. Hétféteken, azaz a vásárnapokon pedig rótába mentek a lányok, s szórakozással töltötték az időt. Persze a templomba járásról sem feledkeztek meg.

Iskoláztatására nem volt sok lehetősége szüleinek, ami akkoriban nem volt túl meglepő. A négy elemi osztályt szülőfalujában, Salánkon végezte el, majd Nagyszőlősen tanult egy évet. Ezután pedig ismét a salánki iskolában folytatta tanulmányait, s így fejezett be hét osztályt.

Róza néni igen vallásos családban nevelkedett, nőtt fel. Kisiskolás korától kezdve hitoktatáson vett részt. Majd később, a konfirmáció alkalmával tett vallást hitéről. Ez a mély hit mindmáig magmaradt benne. Gyermekait is ilyen szellemben nevelte. Vallásossága pedig nagy hatással volt később született verseire, munkáira. Hiszen minden költeményében a református hit, a Krisztusba vetett bizalom érzékelhető.

Róza néni nemcsak vallásos volt, de mélyen élt s még ma is él benne a magyarságtudat. Azáltal, hogy verseit leírja, a magyar ünnepeknek, szokásoknak állít benne emléket. A település lakossága nagy részben magyar. Igaz, ma már nem magyar ajkúak is laknak a faluban. A régi szokásokat pedig mondhatni, hogy már csak az idősebbek őrzik. Ezek közé az idők közé tartozik Róza néni is, aki még ma is rengeteget tud mesélni a közösen töltött alkalmakról, ünnepekről, szokásokról, melyeket a magyar ember értékesnek vall.

Róza néni soha nem tanulta a versírás művészetét. Igazán csak akkor kezdett el verselgetni, mikor fiai oda nőttek, hogy elinduljanak húsvétkor tojástartó szedni, vagy karácsonykor kántálni. Ekkor születtek ezekhez az alkalmakhoz kötődő versei. Ehhez hasonlóan a versek között található újévi, valamint anyák napi köszöntő, temetési ének, búcsúztató, leánykérő vers stb.

Minden időt kihasználta a versírásra. Szabadidejében, sőt munka közben is született néhány verse. „A főlíában ültem, paradicsomot kötöztem. Eszembe jutott néhány sor. Többször ismételtetem, hogy el ne felejtsem, majd mikor bementem, leírtam azokat egy darab papírra” – mondta Róza néni. Ezek a „*darab papírok*” tényleg csak kis darabkák voltak, hisz néhány vers vagy feljegyzés csak egy kéz alatt lévő borítékra vagy egy újságra van leírva.

Róza néni nemcsak magának vagy fiainak írt verseket. Néha felkérésre is alkotott egy-egy költeményt, pl. lánykérésre. Aztán egyre inkább megismerték verseit. Az egész faluban kezdett elterjedni a híre. Így egyre több és több verset kellett írnia, melyek között újévi köszöntőktől a sírfeliratokig sok minden megtalálható. Egy-egy alkalmi vers megírása nem okozott nagy gondot, ez könnyen ment. „Csak tudni kell az alanyt, az állítmányt, kell egy kis tehetség, egy kis tanultság, s már kész is a vers” – felelte Róza néni, mikor megkérdeztem tőle, hogy mi a versírás titka. És ez így igaz. Kell hozzá tehetség is és persze, ami a legfontosabb, az a tanultság, műveltség. Verseiben azonban látható a műveltség, a megfelelő iskolázottság hiánya, hiszen soha nem tanulta a verszerkesztés szabályait. Munkáiban gyakran fordulnak elő helyesírási hibák és a szerkesztési hibák sem ritkák. De mindezekről eltekintve az idős néni értelmes és okos gondolkodású. Az pedig, hogy nem volt lehetősége a tanulásra, nem tudta képezni magát, nem tőle függött. Ennek az okát talán az akkori rendszer hiányosságaiban kell keresnünk. Tehát nem volt elég lehetősége a tanulásra, és persze a sok munka miatt ideje sem.

A 74 éves asszony még mai is sok rövidebb verset akár kívülről is tud idézni, de a hosszabbakhoz emlékeztetőül már szükséges a papírlap vagy a füzetbe írt szöveg.

A verseket olvasva észrevehetjük, hogy egyeseknek van címe, míg másoknak nincs. Ennek azonban nincs semmi különösebb jelentősége, mindössze annyi, hogy Róza néni szerint: „nem muszáj minden versnek címet adni”.

Vélekedése szerint régebben a falubeli embereket jobban érdekelte a népi költészet, a hagyomány, a szokás. Akkoriban ő is több meghívást kapott, többek között a salánki iskola igazgatójától, Gecse Elemértől, valamint egykori magyar szakos tanárnőtől, Kuruc Olgától, hogy meséljen nekik a régi hagyományokról, a régi időkről. Egy-egy ilyen meghívás alkalmával verseivel is előhozakodott, megmutatta azokat, s ezt nagy siker koronázta. A hozzáértő emberek nagyra értékelték tehetségét, tisztelték művei miatt. Pedig ezekkel a versekkel, levelekkel nem igazán törődött sokat. Ahogy megírta, azok attól kezdve úgy is maradtak. Róza néni nem fordított gondot költeményeinek esetleges kiigazítására, javítására. S még a mai napig is eredeti formájukban olvashatjuk azokat. Viszont „nem nagyon értékeli ezeket mostanában, sajnós” – panaszkolta Róza néni. A mai embereknek más elfoglaltságuk van. Nincs idejük a régi kor munkáira figyelni. Talán azért, mert nincsenek tisztában ezek értékével. A rohanás hatja át mindennapjainkat, és így nem is vesszük észre, hogy milyen értékek vannak köze-lünkben és milyenekre nem figyelünk fel.

Az idős néni nem bánja, hogy a falubeliek nem értékeli kellőképpen munkáját, vagy nem figyelnek már annyira oda rá. A legfontosabb, hogy számára versei értékesek, hisz saját gondolatait, érzéseit, néha imádságát, sóhaját, bánatát fejezi ki. A sóhaj minden alkalomkor az Úrhoz száll, aki ott él Róza néni szívében és lelkében.

Sajnos nem minden vers maradt meg, hisz régen még ő sem gondolta, hogy ezek valamikor fontosak lehetnek. Ezért nem is fordított gondot az összegyűjtésükre.

Barta Róza versei

Barta Róza verseit nagyfokú vallásosság hatja át. Mindenhol megjelenik Jézus Krisztus, az Istenbe vetett hite, a bizalom. Ez nem is meglepő, hiszen egy keresztyén családban nevelkedett ember nem is vélekedhet másképp.

Versei között a négysoros töredékektől a több versszakos költeményekig és hosszú levelekig egyaránt találunk példákat. A hosszabb versek megírása bonyolultabb volt. Ezeket nem lehetett egyszerre megírni, több időt igényeltek. Ezeket apránként írta, mindig hozzáadva vagy elvéve belőle valamit.

Munkáiban találhatók idézetek is, melyeket Róza néni a rádióban hallott, könyvben olvasott, vagy valamely beszélgetés után maradt meg benne. Ezek az idézetek minden esetben jelölve vannak, hiszen „ami a másé, az a másé, én tolvaj nem akarok lenni” – mondta Róza néni a beékelt idézetekről. Munkái mind más és más alkalomra íródtak. Vannak közöttük versformában írt alkotások, levelek, illetve kisebb nagyobb, 2–3 soros feljegyzések is. Emellett azonban mindegyikben ott van a személyes én, az érzelmek, a gondolatok és a külvilághoz, a környezethez fűződő viszonyának kifejezése.

Ezek a versek sokat elárulnak a szerző hitvilágáról, szokásairól, ami egyben az adott közösség hit- és szokásvilágát is tükrözi. Hiszen egy népi költő mindig leírta azt, ami az adott pillanatban a közösséget érdekelte, foglalkoztatta. Például az alább bemutatott versek között találunk olyat is, amely a salánki vásárról szól. Barta Róza leírta, illetve versebe szedte az épp aktuális téma lényegét. Tehát nem alkotói célzattal rótt a sorokat, mindössze a megörökítés, a példaadás, a nevelés szándéka motiválta.

Életművének „produktumai”¹⁰ három csoportba sorolhatók: alkalmi költészet, verses imádságok és a település hétköznapijainak kiemelkedő jelentőségű eseményeit megörökítő versek. Az alkotásokban gyakran ismétlődő sorokat, gondolatokat fedezhetünk fel, melyeket minden esetben a dőlt sorok jelölnek.

Versírásának tudatosságát jelzik a versek többsége alá írt évszámok.

ALKALMI VERSEK ÉS KÖSZÖNTŐK

A hagyományos közösségben a naptári év napjai élesen elkülönülnek hétköznapiakra és ünnepekre. Egy falusi ember számára a hétköznapi a kemény fizikai munkát, a robotolást jelentette. Ennek értelmében az ünnepnek nagy jelentősége volt. A versek többsége leginkább a különböző ünnepekhez, valamint az emberi élet fordulóihoz (születés, házasság, halál) kapcsolódnak.

A verseken észrevehetjük, hogy ellenkezik a szocializmus ideológiájával. Életének abban a szakaszában alkotott, mikor az egyházi ünnepeket háttérbe szorították, a templomokat bezárták, az istentiszteleteket tiltották. Ennek ellenére a hit fontos szerepet töltött be az ember életében, mert a lélek megkívánta hagyományoknak nem tudtak parancsolni.

Barta Róza több újévi köszöntőt is írt. Ahogy azt már az elején említettem, többségét serdülőkorú fiainak írta, kik már a lányos házakhoz jártak újévet köszönteni nemcsak a családnak, hanem a lányoknak is, akiknek udvaroltak.

¹⁰ Jakab 1999: 219.

A versen látszik, hogy nem hozzáértéssel megszerkesztett költemény. A helyesírási hibák mellett inkább észrevehetőek a szerkesztési hibák, a sorok szótagszámának eltérése.

ÚJÉVI KÖSZÖNTŐ

Eljött az új esztendő tele reményekkel
 Szálljon imádságunk
 Fel a jó szép egekbe –
 Munkátokra áldást
 Istentől várjatok
 Ha igaz szívből kértek
 Azt meg is kapjátok –
 Aranyló mezőkön
 Ringó buzakalász
 Megrakott szőlő tőn
 Ragyogjon a vígság –
 Szeretet békesség
 Boldogság egészség
 Ha Isten megáldja
 Boldog lesz az Újév –

A református vallásúak számára az év során két fontos ünnep van. Ez a karácsony és a húsvét. Karácsonyi versei közül több is megmaradt. Ezek között sok a hasonlóság olyan szinten, hogy gyakran egyazon sorok ismétlődnek a versekben.

A versek olvasásakor észrevehetjük, hogy írójuk részletes bibliai ismeretekkel rendelkezik, melyeket beleszótt költeménybe. Ezen kívül a nyelvjárási szabak is észrevehetőek, úgy mint a közösségre olyannyira jellemző „el van veszvel” vagy a „meg van mentvel” kifejezésekben.

KARÁCSONYI VERS

Csendes éjszakában angyalok hangja száll
 Isten küldi hozzánk egyszülött fiát
 Énekelve, imádkozva örül a világ
 Látni akarja mindenki az Isten fiát.
 Itt van már mellettünk óh édes Istenem
 Mit adjunk tenéked drága jó Testvérem
 Nincs nekünk ezüstünk, mirhánk sem aranyunk
 Helyökbe letesszük lelki nagy bánatunk

Világ megváltója örök szeretet!
 Töröld le a könnyet, szüld ujjá a sziveket.
 Gyógyító kezedet tedd a homlokunkra
 Az lesz szívünknek legszebb Karácsonya
 Lelki szemeinkkel elédbe borulunk
 Jászol bölcsőd előtt térdeinkre hullunk
 Lehajtjuk fejünk puha két kezébe
 Ott lesz szívünk nyugodt ha csak néhány percre
 S már messziről halljuk száll a rossz hír tovább
 Heródes üldözi a mennyei Királyt
 Mária szívét éles tőr járja át
 Hová rejtse el egyszülött fiát
 Józsefnek álomban parancsol az Angyal
 Vidd a gyermeket gyorsan Egyiptomba
 Egy percre letünik Betlehem csillaga
 Fut az éjszakában József és Mária
 Kegyetlen Heródes terved el van veszvel
 Már meg van mentvel az Isteni gyermek
 Oh megváltott lélek vidd a lelkem tovább
 A Heródes nyila szívem ne lője át
 Ragyogjon fel újra Betlehem csillaga
 Tündöklő fényével világítja utam.

A verseket olvasva észrevehetjük, hogy mintegy elmesélnék egy-egy történetet, adott esetben a karácsonyhoz, Jézus születéséhez kapcsolódóan, illetve a vers végén tanácsot is ad az olvasónak, a hallgatónak. A következő versrészlet példa erre:

Oh ember lásd! nézd az égi királyt
 A bűn rabságából kérj szabadulást
 Ha karácsony fénye kíséri életed
 Rád ragyog a menyből béke és szeretet.

A keresztény egyház legnagyobb ünnepe a húsvét. A húsvéti, illetve a nagy-pénteki versek közül 6 maradt meg. Ezek között is vannak hosszabbak, rövidebbek. Ezeket nem csak fiai számára írta, hanem más szülők is kérték gyermekeiknek, s azok is szavalták.

Az alábbi köszöntőt már nagyobb fiai számára szedte rímbe, akik már este mentek locsolódni az idősebb, eladósorban lévő lányokhoz. Ez esetben pedig nemcsak a lányokhoz, hanem az egész családhoz szól a köszöntő.

HÚSVÉTI KÖSZÖNTŐ

Köszöntöm e házat
 húsvét ünnepén
 A menyországból szálljon
 rátok egy égi fény
 A feltámadt Jézus
 kísérje éltetek
 Vezérlő csillagként
 legyen veletek
 Hála teli szívvel
 élő reménységgel
 Kívánok szíveimből
 kellemes ünnepet.

HÚSVÉTI KÖSZÖNTŐ

Köszöntöm e házat húsvét ünnepén
 A menyországból szálljon rátok egy égi fény
 Legyen számotokra öröm ez az ünnep
 Feltámadott Krisztus Urunk
 Ki bűneinkért halt meg
 Reánk derült a fény kísérje hit remény
 Hogy boldogan megyünk át
 Az élet tengerén
 Szívrepesve vártam hogy betérjek ide
 Hol van az a kislány had beszéljek vele
 A feltámadt Jézus kísérje éltedet
 Vezérlő csillagként legyen mindig veled
 Legyél mindig boldog ne érjen csalódás
 Csak így lehet tiéd a fényes menyország
 Jó kívánságimért kérek egy pár himest
 Isten szent lelkének sok húsvét ünnepet.

Salánk, 2002. II. 10

Barta Róza számos verse konkrétan egy-egy ünnepi alkalom részét képezte. Ezt bizonyítandó, hogy az alábbi nagypénteki köszöntőt egyik fia szavalta húsvétkor egy templomi szerep alkalmával.

A GOLGOTÁN

Sír az édesanya a bús kereszt alatt
 Látja fiát gyötrődni a szenvedés alatt
 Hulló könnyei szemét eltakarja
 Fia drága vérét föld göröngye issza.
 Feltekint az égre, irgalom! Kegyelem
 Hald meg kiáltásom édes jó Istenem
 Össze omlott világ sötét éjszakája
 Borult életemre, kisért a halálba
 Kétségei között lángban ég a lelke
 Átöleli gyorsan a rideg keresztet
 Szeliden szól Jézus anyám Édes anyám
 Nem maradok soká a Gyászos Golgotán
 A világ bűnéért áldozatul estem
 Ártatlan kinoznak testemben lelkemben
 E véres keresztről, bár nehéz az út
 Lelkem Isten elé a Menyországba jut
 Nem volt íj nagy bánat soha még anyának
 Mert tövis korona jutott szent fiának
 Most érti Simeont, aki így jövendőlt
 Mária! szived is át járja egyszer az édes tőr
 A nehéz keresztnek egy piciny szálkája
 Hány anyának szurja szívét a világban
 Most nincsen nagyobb bánata az édes anyának
 Mint gyermekét szenvedni látja
 Segítene baján de olykor nem lehet
 Már csak azt érzi hogy szive megreped
 Összekulcsolt kézzel a Menybe kiált
 Istenem! Szent atyám küldj vigasztalást.

1987. II. 20.

A közösség számára nemcsak az egyházi ünnepek voltak fontosak. Ugyan-
 olyan szerep jutott más neves napoknak is, mint pl. az anyák napjának. Barta
 Róza erről az ünnepről sem feledkezett meg. A köszöntő versek sorában az egyik
 anyák napi köszöntője, melyet unokája számára írt, így szól:

ANYÁK NAPI KÖSZÖNTŐ

Kertünk alatt lenn a réten
 Játszadozó kis gyerek
 Tavasz fényben napsütésben
 Vad virágot szedeget
 Bokrétába köti
 A rét virágait
 Kicsi szive s mája
 Eléri vágyait
 Mint tavasz szellője suhan hazafelé
 Öröm könnyel borul
 Édes anyja felé
 Drága édes anyám
 Tündér kert rózsája
 Fogadd szívesen
 Gyermeki hálámat
 Édes anya gyermek
 Béke és boldogság
 Időtlen időkig egymást
 Csókolgassák.
 Anyák napja ragyogjon
 Mint fénylő nap sugár
 Ünnepelje azt meg
 Az egész világ.

A közösségek életében fontos szerep jutott az emberélet fordulóihoz (születés, házasság, halál) kapcsolódó eseményeknek. Ezeket az alkalmakat a legfontosabb ünnepek között tartották számon.

A születés az élet kezdete, ennél fogva kiemelkedően jeles esemény. Az újszülöttek köszöntése a régi szokások egyikéhez tartozik. Egykor a gyermekágyas kismama látogatása alkalmával szintén verset mondtak az újszülött egészségére. A versekben leginkább jókívánságaikat fejezték ki. Sajnos Salánkon mára ez a szokás ritka, de ilyen jellegű köszöntőket még találhatunk írott formában vagy az idősebb emberek emlékeznek rá. Barta Róza a következő verset írta:

ÚJSZÜLÖTT KÖSZÖNTŐ

Szívem érzelmeit előttök kiöntöm
 E kis újszülöttet illendően köszöntöm

Előbb felsóhajtok az egek Urához
 Imákat rebegek néki zsámolyához
 Irgalmas Úr Isten aggy jó békességet
 Szép hosszú élethez erőt egészséget
 E kis ujszülöttnek Isten sok áldása
 Mint felkelő napkor hull az ég harmatja
 Kincsben gazdagságban lelki boldogságban
 Tiszta értelemben nevelje az Isten
 Jámbor erkölccsel engedelmes szívvél
 Mások iránt való szeretettel
 És jó leki ösmerettel!

A házassághoz kapcsolódóan leánykérő verset írt egy felkérésre a kereszt-fiának, Leba Ferencnek. Ezzel a verssel mentek a menyasszony kezét megkérni. Ez a szokás a településen sajnos egyre inkább elmarad, már olyan férfiak sincsenek, kik elvállalnának egy-egy ilyen leánykérést. Ennek oka lehet az is, hogy kevés leánykérő vers maradt fent, hiszen ilyeneket tankönyvekben vagy más írások között ritkán olvashatunk.

LÁNYKÉRŐ

Szálljon az egekből áldás béke rátok
 E szép ünnep napon jó estét kívánok
 El is mondom gyorsan miért is jöttünk ide
 Tündérszép lányuknak tiszteletet tegyek.
 Első szavam lenne kedves szüleidhez
 Ha megengednék megkérném a kezed
 Jó választ ha kapunk akkor itt maradunk
 Tisztas házatokban helyet foglalunk
 Tavasz reményével nyár melegében
 Csillaghulló őszi estén nagy lelki örömmel
 Szeretet, békesség, boldogság, egészség
 Isten áldásával ez a teljes egység
 Kéz a kézben elindulva bátran csak előre
 Vezessen az utjok egy szép jó jövőbe
 Szívemből kívánom

A parasztember nem fél a haláltól, mert azt az élet természetes velejárójaként kezeli. Az élet rendje az, hogy az ember megszületik, és idővel eltávozik

utódokat hagyva maga után. Az élet folyását elfogadja, nem akar beleszólni vagy változtatni rajta.

A közösségekben legjobban a halálhoz kapcsolódó szokásokhoz, úgy mint a harangozáshoz, a halotti torhoz, a búcsúztatóhoz ragaszkodnak. A búcsúztatók és a sírfeliratok a fájdalmas megválás gondolatait tükrözik. Az ilyen jellegű versek megírása nem nyújt kellemes élményt a versfaragó számára, főleg ha egy közeli rokon, családtag távozására kell megírni.

Az alábbi hatsoros vers egy kisgyermek búcsúztató:

VERS

Az öröm búra vált
Egy angyal menybe szállt
Jézushoz az égbe.

Ne sírjatok szülők
Viszont látjátok őt
Fenn az örök életbe.

Az alábbi búcsúztatót szintén egy felkérésre írta, egyik ismerősének temetésére. A búcsúztatót a temetőben, a halott sírja mellett, a tiszteletes beszéde és imádsága után olvasták fel:

VERS

Itt a válás bus percébe
Bucsut veszek tőletek
Hőn szeretett kis családom

Kik felettem könnyeztek
Légy most velem jó Istenem
Ne hagyj el e vég órámon

Te hozzád s a Szent körödbe
Oly epedve vágyódom
Mit a világ nem adhatott

Békét és boldogságot
Adjon nekem a jó Isten
Egy igazabb világot

Ott majd szebb lesz már az élet
Ott már nem fáj semmi sem
Viszont látjuk újra egymást

A földöntuli életben
Légy a szeretetnek első hirnöke.

Barta Róza sírfeliratokat is írt, sokszor felkérésre. S hogy mi készítette erre a nem kellemes feladatra, azt a következőképpen magyarázta. Még fiatal lány korában szokás volt az, hogy a lányok „rótába” jártak. A farsang mellett ez egy másik szórakozási lehetőség volt. Ilyenkor, vagyis minden vasárnap a lányok és a fiúk összegyűltek, hogy együtt szórakozzanak. Az ilyen délutáni időtöltéshez tartozott még egy érdekes program is: a temetőben való séta. Vagyis néha kimentek a temetőbe, „rótástul”. Ilyenkor átnéztek minden sírt, s rajtuk a sírfeliratokat is. Így próbált ő is ezekhez hasonlókat írni. Szüleinek síremlékére írta:

Barta András 1907–1989 (édesapja)
Ez a méj álom
Mely leng a sír felett
Nem enyészet jele
Ne félj hát ó ember
Le szálani bele

Barta Andrásné Nagy Róza 1910–1982 (édesanyja)
Az élet elvirít miként fű és virág
De a síron tul felderül
Reánk egy szebb világ

Egy másik síremléken szintén az ő sorai olvashatók:

Mert aki az Urat szükséggel keresi
Megtalálja s áldást osztogat ő neki
Ne félj hát ha sírod a halál megássa
Oda is elkísér az Isten áldása

VERSES IMÁDSÁGOK

A közösség életében a hit mindig fontos szerepet játszott. Barta Róza verseinek többségét egy olyan időszakban írta, mikor a keresztény ideológiákat eltörölték és helyettük teljesen újakat akartak bevezetni, hogy új államrendszerek

virágozzanak fel. Tiltották a templomba járást, bezárták a templomokat. De mégis az emberek lélekben ellenkeztek mindezzel. Az emberek életéből nem tudták kiirtani a hit magvait. Az ima mindig egy támasz volt, egy örök igény, amit nem tilthatott meg semmi és senki.

A következő versek a bizonyítékai mindazoknak a lelki szenvedéseknek és bánatoknak, melyek a közösséget érintették, de egy ember megfogalmazta. A versek tükrözik a reménységet, a bizalmat, a támasz keresését. Minden esetben szomorú, lehangoltságot, kétségbeesést sugalló írások. Segélykérések, melyek az Úrhoz szólnak a nehezebb időszakokban.

Parasztköltőnk ezeket a verseket magányos délutánokon szedte rímbe, mikor az életet nehezebbnek találta, gondokkal tele. Ilyenkor jöttek a sóhajok, a panaszok, és az utolsó, az Istenbe vetett remény. Róza néni ezeket a gondolatokat versbe foglalta. A versek mindegyikében olvashatunk valamiféle megoldást is ezekre a panaszokra, mely nem más, mint az Úrhoz fordulás, a hozzá való könyörgés.

SEGÍTSÉG

Bajba jutott embert
Nem elég biztatni
Siess terhétől megszabadítani
Boldog ember az ki vállára veszi
Mások szenvedését hűséggel cipeli.

1997. II. 20.

MULANDÓSÁG

A földi életben ember akár ki légy
Rövid életednek hosszú határt ne mérj
Ugy fúsd meg a pályát hogy biztos célba érj
Koronát csak az kap ki hisz és remél.

1997. II. 20.

SZENVEDÉS

Az élet nehéz, talán te sem vagy boldog
De könnyező szemedre ráragyog az égbolt
Hajnal jötte szüli a tiszta harmatot
Elmossa könnyeid ha Istenben bízol

Gyötrelmeid között nem hagy ő magadra
 Új reménnyel táplál tekincs a magasba.

URAM SEGÍTS

Uram segits ha lángra gyul bennem a hit
 Tárd ki szivem kapuit
 Hogy legyek bátor ott, ahol mindenki fél
 Szét tépni minden káros kinzó szenvedéjt
 Ébren lenni, ahol mindenki alszik
 Békét teremteni, ott ahol mindenki haragszik.

URAM SEGITS, HA ELCSÜGGEDEM

Élet hajóm ha süllyedez a háborgó tengeren
 Te légy lelkemnek mentő csónaka
 Melyben kiérhetek a csöndes révpartra
 Hol Jézusom tárt karokkal vár
 A Menyország kapuja előttem nyitva áll.
 Uram segits, hogy oda belépjek
 Ugy élni a földön hogy ezt megnyerjem
 Segíteni ott ahol senki sem segít
 Fájdó sebekre el vinni a gyógyító írt
 Életemmel megváltani egy másik életet
 Édes Jézusom te értem tetted ezt.

Urm segits, ha vonz a nagy világ
 Csábitja lelkemet, kínál arany koronát
 Nem kell a bűnös gyöngy nem kell a rossz barát
 Én csak téged szeretlek, tövis koronás Királj
 Segits Uram segits, mert csak így lehet
 Akit te veztsz az lesz Menyben veled.

1996. V. 10.

Róza néni elmondása szerint, minden időt kihasznált a versírásra. Az alábbi verset például a fóliában (melegházban), munka közben találta ki. Sokáig ismételte magában, majd a munka végeztével keresett egy kis darab papírt és leírta a kigondolt verset.

VERS

Csak a fantáziában nincsen hiba
 Előttem is nyitva áll az élet iskola
 Leltárt csinálni az életedből nem érdemes
 Számotvetni a reményekből nem érdekes
 A mi el mult, elvégeztetett!
 A ezzel a mult lepecsételtetett!
 Öleld át még ma a veled szembe jövőt
 Mert nem tudod lesz e más veled szembe jövő
 Nem tudod mit hoz a holnap
 Még azt sem tudod, hogy a mából lesz e holnap
 Foglald el még ma a felkínált helyet
 Ne tervezz holnapra reménytelen tervet!
 Még nem is olyan régen hittem a mesékben
 Fantáziámmal ülök a Göncöl szekéren
 Szédülten száguldok egy hulló csillag után
 Melyet nem érek el soha soha talán.

Az utóbbi versike játékosnak, jókedvűnek hat. Azért még megvan ebben is az előző versekből már ismert vágyakozás, a hiány, valaminek a keresése. Ellenben talán ez az egyik olyan és egyben ritka vers, melyben Isten nincs megemlítve, sem a hit, sem pedig az Úrba vetett bizalom. Az ilyesfajta versek pedig a Róza néni gyűjteményében igen kis számban találhatók.

A SALÁNKI HAGYOMÁNYOKRÓL SZÓLÓ KÖLTEMÉNYEK

Barta Róza ugyanabban a kultúrában él, mint a közösség többi tagja, mégis különbözik, kiemelkedik, mégpedig abban, hogy nála a mindennapi rutin a füzet lapjain is megjelenik versformában. Megfogalmazza az élettapasztalatok átadásának igényét. Az írás megőrző erejébe vetett hite készteti arra, hogy versben örökítse meg a falu hagyományát.

A salánki fonóról illetve vásárról szóló írások keletkezésével kapcsolatban elmondta, hogy „Egyszer édesapámhoz egy látogató jött, kive a vásárról beszélgettek. Én a sarokba ültem s hallgattam, hogy mit beszélnek. Míg ők beszélgettek én a verset írtam. Mire végeztek a beszélgetéssel, akkorra én is befejeztem a munkámat.” A két vers a következő:

SALÁNKON A FONÓBAN

Mikor még a guba volt a divatban
 A lányok Salánkon is úgy jártak a fonóba
 Míg várták, hogy jöjjön el az este
 Guzsajt orsót vettek fel a kezökbe
 Össze gyűltek sokan ők a rőtába
 Szöszből fontak fonalat az orsóra
 A kapuba daloltak a legények
 A lányok azt suttogják
 „Lesz leselés ma este”
 A *guzsajat* elleselik tőlünk most a legények
 Ha kiváltjuk tiz pár csókot kérnek tőlünk cserébe
 Elég sokat kérnek tőlünk, no de se baj megadjuk
 Mert különben darabokra törik össze guzsajunk
 Min fogjuk majd megfonni az aprószöszös fonalat
 Melyből szövünk sok-sok vásznat
 Csináljuk a különböző ruhákat
 Vásznon ruhát, vászon inget,
 Meg a rojtos bő gatyát,
 Ráncos pendejt, sulcot, zsákot, tarisznyát,
 Míg megfonták a fonalat
 Szövögették szép álmukat
 Ezeken a szép estéken sok szív talált egymásra.
 A nagymamák emlékeit elfedi a „Mult” idő
 Csak a „Jelen” ifjúsága, remélhet egy szebb jövőt.

A SALÁNKI VÁSÁR

Ragyogó fényben ébred a nyári napsugár
 A salánki hegy aljába kezdődik a zsidvásár
 Messze földről jönnek azok vendégek
 Salánk falu leghíresebb Ugocsa megyében
 Fel is készül mindenki e nagy napra
 Legkisebbtől legnagyobbig kimennek a vásárba.
 Felhajtják a fényes szarvú ökröket,
 A kupeczek rávetik szemöket a legszebre
 Büszke is a Csengő s Virág gazdája
 Nincsen ilyen szép pár ökör a Salánki vásárba,

Élces hangon szól a klient
Hej atyafi! Mibe kerül az ára?
Ez barátom mond a gazda, kilenc ezer korona!
A vásárló még vakarja a fejét
Markába csap a parasztnak. Adjon Isten szerencsét!
Leszámolják az értékes koronát
A tebernába megisszák az áldomást
Elő lép most a hajcsár a dolgára
Elindul a szép pár ökör messze Érsekujvárra.

Összegzés

Barta Róza salánki asszony verseiben a közösséget foglalkoztató legáltalánosabb témák kapnak hangot. A verseket a népi életforma és a szerző szemlélete teszi érdekessé. Nem fontos a költői megszerkesztettség. A mondanivaló időszerűsége, az egyéni élettapasztalatokat sűrítő gondolatok őszintesége meglepő.

Formai szempontból a versekben a legfőbb szerkezeti keret a rímek megtalálásából adódik. A versek többsége különböző szótagszámú sorokból áll. A versek elolvasása után feltűnik a központozás hiánya, amely gyakran a helyesírás nem megfelelő ismeretéből következik.

Elsősorban egy salánki parasztasszony életének bemutatására törekedtem. A versek mintegy tükörképei a szerző életének. Érdeklődésemmel még fokoztam Barta Róza önbizalmát, ha nyomtatásban láthatja verseit, akkor az élete, versei nem merülnek teljesen feledésbe.

Egész Kárpátalján, s így Salánkon is a népi verselők munkáinak feltárása felerősít a számukra. Ezért ezzel a próbálkozással bátoríthatjuk a többi érdeklődőt a műfaj iránt.

Barta Róza versei közül jópárat sikerült rögzítenem az adattárba. Köszönettel tartozom azért, hogy átadta nekem féltve őrzött munkáit, és elmesélte keletkezésük történetét.

Barta Róza munkája közül nem dolgoztam fel mindent, hiszen a verseken kívül rengeteg imádságot is lejegyzett, valamint összegyűjtötte az édesapja verseit, szövegeit, melyeket az ráhagyott. Ezeknek az előterjesztése és elemzése lesz a következő feladatom.

Felhasznált irodalom

- BOTLIK József – DUPKA György
1993 *Magyarlakta települések Kárpátalján.* Ungvár-Budapest: Intermix Kiadó
- BECZE MÁRTA
2001 Orbán Lázár irattárának elemzése, (elemzések). *Néprajzi Látóhatár.* X. 1–4.
- HAVASRÉTI József
1999 Szó és írás határán. Tanulmányok a paraszti-népi írásbeliségről. *Tabula.* 2 (2). 129–144.
- GYÖRGY HORVÁTH László – LAJOS Mihály
1998 *A Hömléc lábánál. Salánk, Feketepatak és Verbóc történetéből. Falumonográfia.* I. Amiről a kövek mesélnek. Salánk
- JAKAB Zsuzsánna
1999 Demeter Domokos, a népi verselő. *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 7. 219.
- KACSKA Zoltán
1994 *Egy bihartordai parasztköltő versei. Ballada Vitális Imre bihari betyárról.* Debrecen: KLTE
- KESZEG Vilmos
1999 *Írás, írott kultúra, folklór.* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Kolozsvár
1991 *A kéziratos füzetek költészetéről. Jelenlét.* II.
- UJVÁRY Zoltán
1960 *Népi kéziratos verseskönyveink.* In: *Műveltség és Hagyomány I–II.*
1980 *Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok.* Debrecen

Adél Zán Gál

RÓZA BARTA, FOLK VERSIFIER FROM SHALANKI

Róza Barta, a woman from Shalanki, writes about the most general topics engaging the attention of the community. These poems are made interesting by the popular lifestyle portrayed and the approach of the author. Poetic proportion is not important. It is the timeliness of the message and the honesty of the thoughts containing individual life experience that surprises the reader.

This paper first portrays the life of a peasant woman from Shalanki; the poems can be apprehended as reflections of the author's life. Róza Barta was encouraged to be more confident as a poet by my research and is now convinced that her life and poems will not be forgotten if these pieces of literature appear in print. The work of folk versifiers is a yet little researched area in the whole of the Subcarpathian region just as much as in Shalanki, and this essay aims to encourage further research in this genre.

Not all of Róza Barta's work has been processed by this study. This peasant woman put down several prayers besides the poems, and she also collected the poems and texts handed down to her by her father. The examination of these will be my next research topic.

Adatok a húsvéti szokások néprajzához Benében

SZILÁGYI BERNADETT

Bene majd 1500 lelket számláló, jelentős történeti múltú magyar falu Beregszász közelében.¹ Református, római és görög katolikus hitű, hagyományokat tisztelő paraszti gazdálkodásból élő családok lakják, akik a régióban zöldség-, őszibarack- és szőlőtermesztésében jeleskednek.² Terméseiket a beregszászi piacon értékesítik, a egyes vallási közösségek egymáshoz igazodva azonos szertartásokkal és szokásokkal ünnepelnek.

A nagyböjti időszak jeles eseményei

A nagyböjti időszak egyik vallási gyakorlatához tartozott a negyvenelés, mely azt jelentette, hogy mindössze egyszer lehetett enni a nap során, de akkor is naplemente után. A böjt alatt nem csupán az ételtől tartózkodtak az emberek, a házasságtól, dohányzástól, nem nyiratkoztak, nem borotválkoztak. A nagyböjti bünbánati időben a lányok és menyecskék egyszerűbb, sötétebb színű ruhát hordtak. Egyes családokban tilos volt a dalolás, a füttyölés, a tánc, a muzsikaszó. Jelenleg csak az észlelhető, hogy a böjti napok eljöttével a római katolikus hívek megváltoztatják ételleiket. A múltat követve felkészülnek a böjtre. Olajat vásárolnak. Régebben az emberek olajat üttettek a böjtre, hiszen nem volt szabad semmilyen (állati) zsiradékot használni ezalatt az idő alatt:

igen, persze... jajaj...még negyven, ötven litert az biztosan... forgóbú vót az olaj, napraforgóbú, persze... vótak gazdák, és a gazdáknak csináltuk harmaggyára... szóval két rész a gazdáé vót, egy rész a miénk... azt meg kellett kapáni, aztat le kellett vágni, aztat ki kellett dörgölni, csépelni. És a cséplés után akkor pedig elfelezték,

¹ A tanulmány az OTKA K 68694 támogatásával készült.

² Lehoczky 1881: III. 65–72.

és akkor oszt vittük a malomba, Váriba, Beregre. Kiütöttük és vót olaj belőle... abbú főztünk...³

Ma már többnyire csak az idősek mellőzik a hús fogyasztását, legtöbbször csak a pénteki nap során nem esznek húst. Pénteken főleg krumpliból, halból, tésztaból készítenek ebédet.

A böjt eljötté viszont nem csak a katolikusság viselkedésében, hanem a reformátusokéban is megmutatkozik. A régi időkben tilos volt a tánc, a vigalom ezekben a napokban. Az emberek nem házasodtak a 40 nap során.

Viszont a reformátusok se. Nekik sem vót semmiféle lakodalom, multság. Senki sehova nem ment. Büjt van, de senki sehova nem ment, nem úgy van, és aztán az esküvő kedden meg csütörtökön vót, hát úgy képzéd el! Szombaton soha nem vót esküvő. Azután már az oroszok bejöttek, azért vót már szombaton, már ugyi kérdeztük, és azt mondta azért van, mert egész héten dógoznak az emberek, és akkor szombaton ugyi megcsinálják a lakodalmat. Az egyház, az legyen katolikus vagy református nem tartották a szombati napot, mert azt mondták, hogy szombaton készülni kell a vasárnapra. Úgyhogy így vót! Szóval így vót az, higgyed nekem, már fiataloknak, de ilyenkor oszt senki nem lakodalmozott.⁴

Ma már csak nagyon kevés fiatal tartja meg a nagyböjti előírások azon részét, mely a mulatságtól való tartózkodásról szól. A házasságkötés azonban most sem megengedett ebben az időszakban.

A nagyböjt az emberek hitében a bűnbánat időszaka. Kötelesek elmenni a szentmisékre, hogy Isten előtt törlesszék vétkeiket. A nagyböjti negyven nap alatt keresztút illetve közös imádkozás ad alkalmat húsvét vigíliájára való felkészülésre. Ilyenkor a pap felhívja az emberek figyelmét arra, hogy ez az időszak a lelki elcsendesedés jegyében teljen, és Istennek ajánlva a böjt során mondjanak le valamiről, amely talán a számukra a legkedvesebb. Ezért ez az időszak gyakran telik a nagy lemondások jegyében.

Benében csakúgy, mint más római katolikus vidéken szintén hamvazó szerdán kezdődik a nagyböjt.⁵ Ezen a napon tilos húst fogyasztani, és minden 18 év fölötti római katolikus ember böjti. Háromszor szabad ételt enni a nap folyamán, és mindössze csak egyszer szabad jóllakni. A régi időkben az idősebbek semmilyen ételt nem vettek magukhoz addig, amíg a nap le nem nyugodott, tehát a teljes napot végigböjtölték. Továbbá volt olyan is, aki csak kenyeret és vizet fogyasztott ezen a napon: ...mert a böjti napokon megengedett csak kenyéren és vízen lenni, és háromszor enni, reggel, délben és este.⁶

³ Hegyi Mária, róm. kat.

⁴ Hegyi Mária, róm. kat.

⁵ Bálint 1973: 183–193.

⁶ Holozsnyai Gizella, róm. kat.

Benében a római katolikus templom 1934-ben épült fel, ezért előtte a hívek a sárosorszi, illetve a kovászói szentmisékre jártak el. A templom elkészülése után görög katolikusok a római rítusra tértek át, azonban szokásaiban még ma is őrzik a kovászói, a görög katolikus hagyományt, mely megmutatkozik abban is, hogy a római katolikus vallásban a nagyböjt első napjának a hamvazószerda tekinthető, de ők görögkeleti rítus szerint már hétfőn elkezdik a nagyböjti időszakot. Míg a római katolikusoknál megengedett a tejtermékek fogyasztása a böjti napokon, addig a görög katolikusok csak kenyeret és vizet vesznek magukhoz. S bár ma már többnyire a római katolikus rítust követik a görög katolikusok is Benében, azért még mindig megfigyelhető ez a különbség.

Hát hamvazószerdán kezdődik ma a böjt, és igen, hát igen Kovászáon, már vasárnap abbahagyták. Egyik nap még csináltál húst, másnap meg már csak olajjal főzhettél. És hogyha igazán büjtölök, akkor meg még tojást sem igazán ehettek, mert ilyenkor nem lehet. A mai időkben van, mert csak a szerdát és a pénteket tartják az emberek, de a régi időkben hétfőn, szerdán és pénteken húseledelt nem fogyasztottak. De a mai ember, már a most csak a pénteket tartja.⁷

A hamvazószerdai délutáni szertartáskor történik a hamvazkodás, mely során a pap egy keresztet rajzol a hívek homlokára. A hamu az előző évi cicuskából (szentelt barkából) származik. Máig gondolják úgy, hogy hamvazkodás során felrajzolt keresztet nem szabad letörölni a homlokról, mert az Jézus jele, és meg kell várni, amíg az magától eltűnik, lehullik onnan.

A faluban ismert az az időjóslo mondás, mely szerint: „Ha hamvazószerdán havaz, korán lesz a tavasz.”⁸ Ettől a naptól fogva tehát kezdetét veszi a negyven napos böjt, a lelki felkészülés Jézus Krisztus halálára és feltámadására.

Virágvasárnap Benében barkát szentelnek. A barkát, vagy ahogy a falusiak nevezik cicuskát a templom által megbízott személyek összegyűjtik, és a szentmise előtt a pap a megszenteli. Ezután a hívek bevonulnak a templomba, és kezdetét veszi a virágvasárnapi liturgia. A cicuskát kitüntetett figyelem kíséri. Szentelményként tisztelik. Nem szabad kidobni vagy tönkretenni. Miután haza érnek a szentmiséről elhelyezik a szoba szembetűnő részében, melyet általában Máriát vagy Jézust ábrázoló képek teszik jelessé. A katolikusok úgy gondolják, hogy a cicuskának a következő évig ugyanazon a helyen kell maradnia, hogy megóvja a házat és annak lakóit minden bajtól. Vihar alkalmával meg kell gyújtani belőle valamennyi részt, hogy ezzel elűzzék a kárt, a rossz időt.

A megmaradt barka a hamvazkodás során kap szerepet: az elszáradt barkát elégetik és annak hamujából rajzol a pap a hívek homlokára keresztet.

⁷ Szereda Erzsébet, gör. kat.

⁸ Szilágyi Anna, róm. kat.

A nagyböjt utolsó hete virágvasárnaptól nagyszombatig tartó nagyhét jeles napjai: nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat.

A nagyhéten való tisztálkodás betartásához a benei lakosok is ragaszkodtak. Már kedden hozzákészültek, hogy időben elvégezzék:

Az én anyám már akkor így tanított bennünket. Gyermekük reggel felkeltek, aszmongya hogy egyenesen az ágyat bevetni, spart kipucolni, hogy tiszta legyen. Aszongya kedden okvetlen, szerdán kimosni mert, hogy a ruha beszáraggyon, meglegyen fódózva, kivasalva, hogy az má szombaton minden rendbe legyen. Úgyhogy minekünk még egy gombot sem vót szabad felvarrni, hogy vasárnap varrtunk vón egy gombot. Okvetlen szombaton csináni, és asszonygya kerestek 10 rubelt, és asszonygya és akkor már nem is tudom milyen pénz vót, magyar pénz és abból egy kopek megmaradjon és egy kopek adósságot kérjete, úgyhogy azért mondom, hogy szóval...⁹

A „tisztító” tevékenység ma is észrevehető. A férfiak a ház körül sepregetnek, rendezik az udvart, az utcát. A nők a házon belül takarítanak, ablakot pucolnak, felfrissítik a helyiségeket.

A katolikus egyház tanítása kimondja: Évente gyónjál, és legalább húsvéti időben áldozzál! Lelkére köti híveinek, hogy évente legalább egyszer járuljanak a szentségekhez, gyónjanak, áldozzanak, tartsanak bűnbánatot. Úgy tartják, hogy a bűnbánat által tudja csak megfelelően átélve ünnepelni a húsvét csodáját az emberi lélek. Ilyenkor az idősebbeket a fiatalok megkövetik, vagyis bocsánatukat kérik, sok helyen kezét is csókolnak szüleiknek.¹⁰

A nagyböjt utolsó hetét a beneiek *csonkahétnek* nevezik: „...ez a nagyböjt utolsó hetedik hetében van...amikor..., amikor a húsvéthoz közel...azt tudom, hogy csonkahét... megfosztották az oltárt mindentől.”¹¹

A benei római katolikus emberek úgy tartották, hogy a böjt negyven napja alatt elvégzett szentgyónás a böjt egésze alatt érvényes, tehát sokan igyekeztek minél hamarabb elvégezni azt.

A húsvéti gyónást egész nagyböjtben el lehet végezni, mert úgy van, hogy legalább húsvét táján az Oltáriszentséget magunkhoz vegyük, és az egész nagyböjt arra van, hogy tartsunk egy kis fogadalmat, amivel kiengesztelhetjük Istent, és Jézus Krisztust.¹²

A húsvéti gyónás érvényes volt a nagyhét bármelyik napján végezhetted a 40 nap alatt bármikor, de legkésőbb virágvasárnapig minden jólelkű keresztény már virágvasárnapra járult a szentáldozáshoz, húsvéti lelkülettel.¹³

⁹ Hegyi Mária, róm. kat.

¹⁰ Bálint 1973. 206.

¹¹ Tóth Magdolna, róm. kat.

¹² Holozsnyai Gizella, róm. kat.

¹³ Tóth Magdolna, róm. kat.

A mai rohanó világban viszont sokan úgy gondolják, hogy jobb az utolsó pillanatra hagyni, mert „te is tudod, az ember gyakran elkárhozik ilyenkor!”¹⁴

Mivel a húsvét nem csak az ünnepről, hanem a vendégségről is szól, ezért sok család elkezdti a készülődést erre is. A húsvéti ételek közül a sonka illetve a kolbász többnyire a háznál nevelt sertésből származik, de jelenleg már sokan vásztnak bolti sonkát. A sonkáról és a kolbászáról az asszonyok gondoskodnak. A férfiak feladata a füstölése. A húsvét hétfőre szánt tojások gyűjtése még a böjt elején elkezdődött, hiszen az asszonyok tudták jól, hogy nem csupán a locsolkodásra, hanem a sütésre is sok tojás szükséges. Ma már sokan boltokban vásárolt csokoládéból való tojást adnak a locsolásért cserébe, vagy csak virágot az idősebbeknek.

Nagycsütörtökön eltűnik a harang hívó szava, és helyette a kelepelő szólal meg a benei katolikus templomban. Így volt ez a régi időkben is, szigorúan betartották azt, hogy a feltámadásig nem húzták meg a harangot, akármilyen esemény is jött közbe.

Csütörtökön már a harang elnémul, az csak már nagyszombaton szólal meg. Csütörtök, péntek, ilyenkor már nincsen harangszó. Sose felejttem el, Prófusz Marika nénit nem ösmerted! Prófusz Marika néninek meghalt az anyja, Julcsa néni, éppen nagycsütörtökön, már nagybűtben. Hát űk meg kurátorok vótak, oszt ugye mi minden nap templomba jártunk. És akkor asszonta, hogy nem létezik, nem lééétezik, hogy nem létezik Tisztelendő úr, hogy az én édesanyám meghalt, oszt nem harangoznak, nem létezik! Hát asszongya, hát Margit néni, már ne haraguggyon, ez legyen már az édesanyja vagy akárki legyen, harangszó az nincs. Tehát a harangszó csak tisztelet, szóval a halottnak megaggyák a tiszteletet, így oszt meghalt Juliska néni, el is temették, és nem... úgyhogy, azért mondom neked.¹⁵

Az olajszentelés nagy jelentőséggel bír az egyházban, hiszen ezt mind keresztelésben, mind más egyéb vallási tevékenységek során felhasználja a pap.

Ezen a napon megtörténik az „oltárfosztás”, majd a szentmise végén a szentségimádás. Ma már nem jellemző az, hogy egész éjszaka virrasszanak az Oltáriszentséggel, de a régi időkben egész éjszakákon keresztül imádkoztak az asszonyok a Jézus testét jelképező Oltáriszentséggel, úgy gondolták, hogy nem szabad azt magára hagyni egy percre sem:

Jaj, drága Szűz Anyám! Hát nem is lehet el se képzelni! Azt, amit te mondol, a virasztást! Az csak mesébe, mesébe, csak így lehet! Tudod mikor vót a szentségimádás, drága Szűz Anyám! Hát most gondolod-e? Azt nem lehet embereknek elhinni! Az egész éjszaka, az Oltáriszentség egyedül nem lehet! Egész éccaka,

¹⁴ Szereda Erzsébet, róm. kat.

¹⁵ Hegyi Mária, róm. kat.

egész nap! Szóval az olyan dolog vót, mikor vót szentségimádás, akkor meg kitétek, és akkor nem tudom meddig ott vót, szóval ment szertartás. És éccaka is! Hát az gyönyörű vót! Abba a nagy izébe, mindenbe, és még olyan nem vót, hogy egyedül maradjon, már a... az Oltáriszentség. Mindig vótunk ott! Na, nem azt mondom, hogy csak egy ember, de mindig vótunk ott, hogy az mindig őrizve legyen, szóval ott legyenek. Igen... Szép vót az nagyon!¹⁶

A régi időkben ezen a napon sütötték a pászka kalácsot, mert sokan úgy tartották, hogy nagypénteken nem áldásos ilyen munkával foglalkozni. A nagypénteket szigorú böjti napként tartják számon a beneiek. Ezen a napon szigorúan tilos húst fogyasztani. Ez a nap a gyász napja. Ezen a napon többnyire nem főztek semmit, csak pukkantott tengerit, héjában főtt krumplit vagy puliszkát lehetnek. Van olyan család, ahol mákos tésztát esznek, mivel a mák sötét színe a gyászt jelelni meg.

Az idősebbek emlékeznek még arra a szokásra, hogy nagypénteken megmosdottak a patakban. A szokás értelmét azzal magyarázták, hogy aki ezt megteszi, az megszabadul vétkeitől: „Szokás volt nagypénteken megmosdani a patakban. Megtisztulni a testi-lelki bűntől.”¹⁷

Mai napig szokás a kereszthez járás, amikor a hívek fohászokat, imákat intéznek a megfeszített Jézushoz.

Hogyne jártunk volna! Hát persze, hogy jártunk! Igazság szerint minden szerdán és pénteken a kereszthez kellene járni, és ott amilyen fohász, amikért fel kell tenni. Én például magam is feljárnok egy fohászt magamban, és akkor én azt magamban felajánlom.¹⁸

A fohászok szövege lehet könyvből, de sokan megfogalmaznak magukban is kéréseket. Például:

Jézusom 5 szent sebeid és véred érdemei által bocsáss meg nekünk, gyermekeidnek
 5 szent sebeid és véred érdemei által bocsáss meg nekünk és gyermekeidnek,
 Jézus Krisztus 5 szent sebeid és véred által bocsáss meg nekünk és az összes bűnösöknek
 Jézusom 5 szent sebeid és véred érdemei által bocsáss meg az összes betegeknek,
 Jézusom 5 szent sebeid és véred érdemei által bocsáss meg nekünk és az összes alkoholistának,
 Jézusom 5 szent sebének érdemei által bocsáss meg nekünk Atyám! Ámmen.¹⁹

¹⁶ Hegyi Mária, róm. kat.

¹⁷ Holozsnyai Gizella, róm. kat.

¹⁸ Szereda Erzsébet, gör. kat.

¹⁹ Szereda Erzsébet, gör. kat.

Ezen a napon a pap fokozottan felhívja a hívek figyelmét arra, hogy ne húsvét ünnepét ne csupán a pászkszentelésben értelmezzék, hanem próbálják meg átélni mindazt, amely ebben az időszakban történt: Isten fiának elárulását, megfeszítését, kereszthalálát és feltámadását.

A húsvéti ételek előkészítése már gyakran nagycsütörtökön elkezdődött Benében. Ma már szentelésre szánt kalácsot, vagy ahogy a beneiek nevezik, pászkát mindenki a boltban veszi meg nagyszombaton. Régen minden család magának sütötte ki. Minimum kettőt. A pászkák száma a család nagyságától függött.

Itthon, kemencében sült a pászka. Volt, hogy, hát általában, hogy elérjünk a szertartásokra mindig csütörtökön. Sajnos, hogy az puha legyen. Ezt magát pászkának nevezték, húsvéti pászkának. Valaki keresztet tett rá, valaki olyan kis dupla kereszttel, virágokkal, vagy kis tojással, vagy valamivel. Ilyenekkel. Ezek magát a húsvét jelképét szimbolizálták, hogy mivel a tojás is, meg a kereszt az természetesen Krisztus feltámadását.²⁰

Nagyszombaton az esti órákban kezdetét veszi a feltámadási szentmise. A benei római katolikus templomban a tűz, majd vízszentelés is ezen az estén történik. A hívek gyertyát visznek magukkal, amit *Krisztus világosságaként* gyújtanak meg a tűzszentelés után. A nagyszombati gyertyát elteszik, hogy vihar illetve más katasztrófák idején védő tárgyként meggyújtsák. Az emberek hiszik azt, hogy ez a szentélmény megóvjá őket minden bajtól.

A vízszentelés már a templomban történik, amikor a pap megáldja a vizet, majd a hívek fejére hint belőle, hogy ezáltal megvédje őket minden rossztól. Benében szombat este során történik a húsvéti ételek megáldása és megszentelése is a feltámadási mise után. Amíg a pap szenteltvízzel meghinti a kosarakat, addig az egyik ministráns tömjénnel füstöli meg azt. A pap megáldja a szentelésre szánt ételeket illetve a bort, miután a család otthon összegyűlik, megkóstolják a szentelt ételeket.

Nagyszombat este a templom zsúfolásig telve van, hiszen a kereszténység egyik legnagyobb eseményét, Jézus Krisztus feltámadását ünneplik. A katolikusokon kívül a falu református hívei is eljönnek, hogy megszenteljék a húsvéti ételeket.

Korábban a *pászkszentelés*, ahogy a falusiak nevezik nem szombaton, hanem vasárnap történt. Az idősebb asszonyok még emlékeznek arra, hogy miként is zajlott akkor ez a szertartás:

A szentelés az mindig reggel vót. Az sose vót este. Reggel. A görögök meg a pravoszlávok azok éccaka szentelik, de nálunk soha nem vót este. Másnap reggeltől mentünk, mondom, ez csak reggel vót. Ez már most van, most. Van még, még

²⁰ Holozsnyai Gizella, róm. kat.

izé... Láncki is kijött direkt reggel szentelni. Mióta Láncki nincs, azóta van csak, hogy este szentelünk. Még reggel vót, mindig még Láncki idejibe is vót.²¹

Hát itt mindig vasárnap volt a feltámadás, itt mindig csak ezt már egy néhány éve bevezették, hogy szombaton csinálják. Nálunk mindig vasárnap volt, ritka esetben igen, amikor én kislány voltam. Akkor mindig vasárnap reggel 6 órakor már mentünk pászkát szentelni. Akkor, hogy mire mindenki felkel, akkorára mindig otthon legyen a pászka reggel és az volt az első. Addig nem is reggeliztünk, míg azt el nem vittük és haza nem hoztuk és a szenteltbűl nem ettünk addig! Ez most nem tudom, milyen szokás itt, hogy szombaton csinálják? Mert nem szombaton támadt fel az Úr Jézus, hanem vasárnap reggelre, és ezt így szoktuk szimbolizálni, hogy a vasárnap van a hogyhijják, és ezt most csinálják csak, hogy szombaton van a... Hogy minek? Nincsen Sándor atyának ideje, vagy mi? Vasárnap volt a körmenet is.²²

A szentelésre szánt ételek a következők: füstölt sonka és kolbász, sárgatúró, vaj, só, pászka, bor, torma, tojás és egyes helyeken a foghagyma is. Az ételeket egyfűlű kosárban viszik, és a kosarat terítővel takarják le a szentelésig. Amikor eljön a liturgia azon része, amikor a pap megáldja az ételeket és a bort, akkor fel-emelik a terítőt, és a bort tartalmazó edényt felnyitják, hogy azt is átjárja a tömjén füstje és érintse a szentelt vízcsepp.

A régi időkben a kosár kétfűlű volt, és amíg ma csupán egy darabka sonkát visznek a szentelésre, addig a régén egy teljes *sódort* vittek az emberek. Ezt a kosarat, csakúgy, mint ma, az év során nem használták, általában a szekrény tetejére felrakták, és következő évben újra elővették.

Régén speciális kosár volt kinevezve pászkának, abba soha nem tettek egyéb ételt, semmit, csak szenteléskor belerakták a megszentelendő dolgokat. Azt nagyon tisztán tartották. Eltették, és csak másik évben vették elő a következő pászkaszentelés alkalmával.²³

A kosárra egyszerű vagy hímzett terítőt helyeztek, az utóbbin „Krisztus Feltámadt!” mondat, vagy kereszt látható. Ma már sokan úgy gondolják, hogy ideje lecserélni ezeket a régi, de mégis értékes terítőket, és sokan nyulat, illetve húsvéti tojást ábrázoló terítőket vásárolnak. Azt azonban ki kell jelenteni, hogy csakúgy, mint a kosarat, ezt sem használják az év többi napján. Az ünnep végeztével ki-mossák a terítőt, és elrakják a szekrénybe.

A szentelésre szánt ételeknek illetve a bornak különböző szimbolikája van a beneiek szerint. A sonka és a pászka Krisztus testét szimbolizálja, a bor Jézus vérért jeleníti meg. A só úgy tartották az élet értelmeként, az *élet sójaként* kell, hogy a kosárban helyet kapjon. A torma Jézus keserű szenvedésének a jelképe. A tojás,

²¹ Hegyi Mária, róm. kat.

²² Román Irén, gör. kat.

²³ Tóth Magdolna, róm. kat.

ahogy már a régi időkben is ismert volt az újjászületést szimbolizálja, és végül a foghagyma pedig a rossztól való védelmet jelenti.

Az ételek elfogyasztásához is különböző szokások tartoznak. A család egyik női tagja megteríti az asztalt, korábban kizárólag fehér terítőt tettek az asztalra. Először a borból isznak, s majd csak azután esznek a többi ételből. Úgy tartják, hogy mindenkinek mindenből legalább egy falatot kell enni:

Legelőször a pászkát, abból kellett egy kicsit törni a bor után megitták a bort, utána egy harapás pászkát, aztán jött a húseledel. Sonkát, kolbászt, töltött húst, amilyen húseledelt, ki mit tudott, vagy ki mit készít, de ez nem kötelező, hogy mindenkinek legyen töltött hús. Volt olyan a 45-46-47-es években, amikor az emberek anyagilag nagyon le voltak gyengülve, vittek egy darab kolbászt meg egy darab kenyeret. Kinek milyen volt az anyagi helyzete, aki tudta, hát megteremtette magának! Aki meg nem, az hát nem.²⁴

Néhány helyen még ma is szokásban van az, hogy a családfő vágja fel a pászkát, előzőleg keresztet rajzolva arra a kés hegyével.

Amikor haza jöttünk a templombú, mondjuk vasárnap reggel, akkor apu kezdte meg a pászkát meg mindent, amit vasárnap megszenteltünk, akkor vasárnap mondom senki nem nyúlhatott semmihez, amíg haza nem jöttünk és legelsőnek az Úr vérét vettük magunkhoz, legelőször ivott. Mindenkinek kellett inni egy korty bort, egy korty szenteltbort. Mán aznap ugye egy féldecit vagy mennyit, de azt kellett a legelőször és aztán a szenteltet ettük.²⁵

A szentelmények fogyasztásakor vigyázni kell arra, hogy egy morzsa se essen le az asztalról, mert ez Jézus testének elpocsékolását jelentené. Az idősebbek ma is emlékeznek arra, hogy ekkor az asztalt úgy ülték körbe, hogy a család minden tagjának a keze az asztalon feküdt, hogy a könyökük összeérjen, ezzel megelőzve azt, hogy akár egy morzsa is leessen az asztalról.

...azzal nagyon kellett vigyázni, hogy a szentelt dógok ne hulljanak le az izére, ez úgy vót, minthogyha az Úr Jézus testét hajigálnánk a fődre. Még most is szokásba van nálunk, hogyha leülünk, akkor leülünk és nem szabad egy morzsának leesni. Nekünk úgy kell leülnünk, hogy úgy kell körülülni az asztalt, hogy egy morzsa ne hulljon le. Ha mégis, akkor ha véletlenül valami lehullik, lenn marad az asztalról, akkor összeseperjük, és azt akkor beletesszük egy papírba, és elégessük, hogy az ne hulljon szerteszéjjel. És nézd meg, hogy én már kezdtem! Ez már lehet, hogy csak mende-monda, de így van! Hogy nézd meg, hogy ha egy kevéske kis szentelt lehullik, hogy mennyi hangya lesz rajta! A szenteltre jön a hangya rá!²⁶

²⁴ Tóth Magdolna, róm. kat.

²⁵ Román Irén, gör. kat.

²⁶ Román Irén, gör. kat.

Miután mindenki evett az ételekből nem volt szabad a maradékokat kidobni, hanem azokat összegyűjtötték, kis tálkába helyezték, majd elégették.

Eztet nagyon tiszteletben kell tartani. A szentelt morzsát is akár a csontokat is gyönyörűen összeszedni, fehér kendővel letakarítani az asztalt, kis tányérkába beletenni és aztán ezt elégetni, mert a szenteltet nem szabad se eldobni, se eltaposni se lelékni.²⁷

Benében az ünnepi liturgia után kivonult a falu római katolikus népe az Oltáriszentséggel a falu szélére, és ott imádkoztak a faluért, a jó termésért:

Szokás volt a határkerülés. Még egyre én is emlékszek gyerekkoromból. Nagyon-nagyon régen, akkor lehettem vagy hatéves. Akkor az anyukámnak mondtam, hogy had menjek ki, mert az Oltáriszentséget a, vitték a, kimentek a falun kívülre, és aztán... Éccaka nagyon szép volt az, és aztán jöttek azok visszafele, mert ugye az édesanyám kivitt a kapuba, akkor én már csak láttam, hogy mielőttünk jönnek és mentek vissza a templomba. Akkoriban úgy meghatódott a szívem, hiába, gyerek vótam! Hat éves vótam és kérdeztem az anyukámtól, hogy mi ez? Hát oszt a néni katolikus vót, aki egy udvaron lakott velünk, és az mondta, hogy az Úr Jézus feltámadásának a szimbóluma ez, hogy most támadt fel az Úr Jézus Krisztus. Azt ünnepeljük, igen, még el is sírtam magam, igen...²⁸

Húsvéthétfő a locsolkodók, a vendégjárás napja. A húsvéti tojásfestés az asszonyok, lányok dolga volt. A tojásokat különböző módon díszítették. A legegyszerűbb a tojás levéllel való beburkolása és megfőzése volt, de sok helyen elterjedt a színes anyagokkal való festés, továbbá a tojás karcolása is.

Benében még ma is népszerű a locsolkodás. Ezen a napon a leányok hímest vagy virágot adnak a legényeknek a locsolásért cserébe. A locsolók már a reggeli órákban elindulnak: először a kisebbek, ők általában délig járnak, majd a nagyobbak, akik a délutáni óráktól megkezdve egész éjfélig locsolkodnak. Emberemlékezet óta folyt a locsolkodás, bár az idősebbek szerint régen nem volt szabad *csúnya* verseket mondani. A locsolkodó versekben is megjelent a húsvéti áhítat, Jézus feltámadásának hirdetése:

A fiúk, mondjuk a gyerekek, azok húsvét második napján jártak locsolódni. A húsvét első napján mindenki a családdal volt, a családdal volt együtt, de húsvét második napján pedig a családok elindultak, na, egymást meglocsolni. De legelőször reggelenként a gyerekek szoktak elindulni... és majd csak délután szoktak a nagy fiúk. De a gyerekek úgy mennek, hogy nem csúnya verseket, mint ahogy most mon-

²⁷ Holozsnyai Gizella, róm. kat.

²⁸ Holozsnyai Gizella, róm. kat.

danak, hanem nagyon szép, ilyen feltámadási verseket mondtak és akkor mit akartok? Meglocsolták a kislányokat és úgy kapták a hímet.²⁹

Amíg ma már csak kölnivel, vagy parfümmel járnak a fiúk locsolózni, addig a régi időkben rózsavízzel locsolgottak, vagy a kútból merített hideg vízzel:

Régen nem kölnivízzel locsolgottak, hát főleg a fiatalok, locsolgottak az idősebbek is, na de főleg az ifjúság! Azok rózsavízzel locsolgottak. Azt pedig úgy készítették, hogy a közönséges tiszta vízbe tettek valami festőpapírt, az megfestette rózsaszínre vagy pirosra, és avval jártak locsolódni, vagy kútból felhúzták a vizet, és vízzel, vedérből meglocsolták a kislányokat. Ez volt régen. Ma már nincs, ma már előkelő kölnit használnak az igazi fiatalember sprayt soha nem használ manapság pedig egy igazi locsoló az kölnivízzel locsolgodik.³⁰

Olyan locsolódás is volt, hogy a kútra is elvitték a lányokat, leöntötték vízzel. Régen anyukám magyarázta, hogy még az öregek is elindultak locsolódni. Már az öregasszonyok meg szegény nagyapa! Sose fogom elfelejteni várta a csordát hazafele és kinn állt s kapuba... Nahát, és húsvét, nem húsvét a csordának menni kellett. Hazajött, jön hazafele a tehén és nézett arrafele, hogy várta a csordát, a szomszédasszony, meg a másik szomszédasszony összebeszélt. Nagyapa meg észre se vette, a másik bácsival beszélgetett. Ő látta, hogy ez a másik bácsi néz ráfele oszt kacag, de nem tudta, hogy miért... a két asszony meg nagyapát hátulról zsuheéé, végig öntötte két vedér vízzel annyi száraz nem vót benne, mint a köröm feketéje... és na... nagyapa meg ugyi még ott... nagyapa meg másik reggel kikísérte a csordát, elment a tehén, a csordába. A néni kinn vót az udvaron, aki leöntötte nagyapát. Nagyapa meg se szó, se beszéd szépen átment. Asszonygya neki, gyere má egy kicsit Eszti, egy kicsit! Mit akarsz? Asszonygya gyere mán, akarok neked mondani valamit! De látta a néni, hogy nincs nagyapánál semmi, hát elment oda. Ő meg derékon kapta, nagyapának meg hogy két tehenje van ugye oda vót téve itató, régi, tudod, olyan fa-itató, meg ilyen izés kút vót nekik, amit így gémes, vagy milyen kút. Volt az itató tele volt vízzel. Derékon kapta a nénit és akkor gyerünk! Nagymama csak a nagy visítésre szaladt ki, nagyon visít valaki. Úgy megijedt, aszitte valakit elütött az autó. Kiment, hát ott fűrésztötte nagyapa megfele a szomszéd nénit az izébe, az itatóba. Na, te! Kellett neked a locsolódás, most visszakaptad! Kijött a férje, azt mongya, mit csinálsz Pista? Aszongya megfűrésztöm a feleségedet, mert az tegnap engemet is megfűrésztött! Ennyi száraz nem vót bennem, hát most visszaadtam neki a kölcsönt! Elbújtak a fiúk az udvarra és a lányok sétáltak vagy mit tudom én, estére vagy mentek a faluba fel, mert szokás volt, meg minden és akkor utána léptek a fiúk a vízzel és végig öntötték.³¹

²⁹ Román Irén, gör. kat.

³⁰ Tóth Magdolna, róm. kat.

³¹ Román Irén, gör. kat.

Amíg régebben a tojásokat kézzel festették, ma már csak csokitojást, esetleg hagyma levélben főtt tojásokat adnak a locsolkodóknak. Régen Benében is készítették karcolt tojásokat, és volt olyan, hogy egy nap alatt akár 200 tojás is elfogyott, hiszen minden locsolódnak adni kellett. A húsvéti locsolkodásra való készülődés már a nagyböjt során elkezdődött, hiszen a „lányos” házaknál gyűjteni kellett a tojást erre a napra:

Arra visszaemlékszek, amikor én lány voltam, tizenöt–tizenhat éves voltam, akkor hímet kellett csinálni, úgyhogy megcsináltunk 200 hímet és nem volt elég! 200-at! Gondolj bele, mikor egyszerre régen nagyon szokásba volt. Mikor egyszerre beállítottak huszonöten, hát azt se tudtuk, hogy...! Má Isteni szerencse, hogy Karcsi is fiatal, kicsi volt, és elment locsolódni a szomszédba és hát szégyen, nem szégyen azt a hímet is oda kellett adni, mert nem gondoltuk, hogy annyi... régen nagyon jártak a fiatalok locsolódni.³²

Példák a Benében ismert húsvéti locsolkodó versekre:

Eljött a szép húsvét lágy tavaszi széllel,
lenge fuvallattal, éltető napfénnel.
Barkáit a fűzfa kalárisba fűzte,
Virágvasárnapon a templomba küldte.
Higgyetek emberek a feltámadásban!
Újuló életben, tavaszfakadásban.
Legyen Krisztus kedves vendég e házban,
Éljetek a hitben, örök boldogságban!

*

Húsvét másodnapján mi jutott eszembe,
Tele vízipuskát fogtam a kezembe.
Elindultam vele piros tojást szedni,
Szőke kislányt locsolgatni,
Barnát keltegetni.
Kelj fel kislány!
Ugorj ki az ágyból!
Adj egy piros tojást a láda fiából!
Mert, ha nem így léssen,
Vízipuskám készen,
De ha piros tojást kapok,
Rózsavízzel locsolgatok

³² Román Irén, gör. kat.

*

Kapu mellett állok,
piros toljást várok!
Ha nem adnak párjával,
elszökök a lányával!

*

Húsvét táján édes szokás a vödörrel locsolkodás.
Nálam is van szagos kölni,
Ha rádöntöm, meg fogsz ölni!

Az adatközlők névsora

Hegyi Mária, római katolikus
Holozsnyai Gizella, római katolikus
Román Irén, görög katolikus
Szereda Erzsébet, görög katolikus
Szilágyi Anna, római katolikus
Tóth Magdolna, római katolikus

Felhasznált irodalom

- BÁLINT Sándor
1973 *Karácsony, húsvét, pünkösd.* Budapest: Szent István Társulat
- BARTHA Elek
1999 *Görög katolikus ünnepeink szokásvilága.* Debrecen: KLTE
- KISFALUSI János
1995 *Ünnepi szokások a Keleti Egyházban.* h. n.: magánkiadás
- LEHOCZKY Tivadar
1881 *Bereg vármegye monographiája III.* Ungvár: Polacsek Mihály Könyvnyomda

Bernadett Szilágyi

DATA FOR THE ETHNOGRAPHY OF EASTER CUSTOMS IN BENE

Bene is a town of about 1500 inhabitants near Berehove, looking back to a significant historic past. The population follows the Reformed, Roman Catholic and Greek Catholic religions in a traditionalistic and orthodox manner. These families earn their living from traditional small-scale farming and are reputed in vegetable, peach and vine growing in the region. The mixed-religion communities conform to one another and evolve common ceremonies and customs together.

During Lent, everybody tries to behave in a self-controlled manner, to keep away from fatty food, and to eat only once a day if one does not work on the fields. The most people go to church on Easter Sunday when traditional Easter food ("pászka" milk-loaf, ham, stuffed hen, eggs, wine, salt, horseradish, butter, chocolate eggs and animals) is consecrated. This food is then consumed in a large family circle in a couple of hour's time. Easter Monday is the day of merry family visits and traditional sprinkling.

Easter customs are being revived in Bene. Every family strives to meet with both the old and new expectations of society now, that the practice of religion is free again.

Kárpátalja tárgyi öröksége

Kész Barnabás

Kádármesterek Salánkon

KÉSZ BARNABÁS

Bevezetés

A hordókészítés igen régi iparág, feltalálása az ókori görögöknek tulajdonítható.¹ Állítólag Platón nővérének a fia, a szintén filozófus Szpeuszipposz készített először dongából hordót az addig használatos bőrtömlők helyett. Az első szakkönyvet a hordókészítésről Johannes Kepler, a híres matematikus és csillagász írta.² Az évszázadok folyamán a hordók elkészítése számtalan változáson ment át. A kezdetleges faabroncsosású hordók helyett a tartósabb, nagyobb nyomásnak ellenálló, vasabroncsosású hordók készülnek. Folyamatosan tökéletesednek a szerszámok is, napjainkban a gépi munka még a kisiparosok műhelyeiben is elterjedt.

Korán meghonosodott a hordógyártás Magyarországon is. Amikor Szent István királyunk 1015-ben megalapította a pécsváradi apátságot, az ide telepített kézművesek között hat kádármester is volt. A középkori forrásokban a mesterség bodnár, pintér, kádár néven szerepel. Az előbbi kettő a német Binder mesterséglevelezésből származik, kádár szavunk viszont szerbhorvát eredetű. A betelepült németországi kézművesek hatását tanúsítják a mesterműszavak, a szerszámok mai napig használt (gyakran torzított formájú) német megnevezései is. Az Anjou-házbeli királyok idején a kádárok már szervezetben tömörültek, az első bizonyító okmányok 1376-ból származnak és igen fejlett kádáriparról tanúskodnak. A céhek alakulása is ekkor kezdődik. Az egyik legelső a pesti kádárok céhe volt, mely céhlevelét 1696-ban kölcsönadta a váci kádároknak. A 16–17. században a hordókészítőket borkötőnek, hordókötnék is nevezték, mivel a hordókat hajlékony mogyoró-, nyír- vagy fűzfavesszőből font faabroncsokkal „kötötték össze”.³

A kádármesterség a legutóbbi időig Magyarország-szerte elterjedt kisipari ág volt. Különösen a nagy múltú történeti borvidékek városaiban – a zempléni

¹ A tanulmány az OTKA K 68694 támogatásával készült.

² A könyv 1615-ben jelent meg, címe *Nova stereometria doliorum vinariorum*. (A boroshordók új térfogatméréséről.)

³ Akkoriban évente kétszer kellett a faabroncsokat berkének nevezett kötővesszővel újrakötni. A faabroncsokat csak a 19. században váltották fel a jóval tartósabb, vaslemezből készített abroncsok.

Hegyalja, Gyöngyös és Eger vidéke, a Balaton-felvidék stb. – városaiban és azokban a településeken vált jelentőssé, ahol sörfőzdék létesültek. A Kárpát-medence erdős hegyvidékein számos specialista foglalkozott a kádársággal, akik portékáikat részben maguk, részben közvetítő kereskedők révén értékesítették. A kádárokat gyakran bízták meg a szőlősgazdák boruk kezelésével is.

A magyar kádáripár, jelentősége ellenére, szinte egyáltalán nem rendelkezett saját szakirodalommal, a magyar iparosok csakis a német szakirodalomra hagyathattak. Az első magyar nyelven megjelent kádár-szakkönyv, *A praktikus kádár* Holtmann Fritz kiadásában, Brémában jelent meg 1905-ben. Ezt követte az 1938-ban Pécsen kiadott *A kádár* című, máig is használható kézikönyv, amelynek szerzője Klinger Dezső és Erdősi Emil volt.⁴

A hazai kádáripár fejlődését az 1875-ös filoxéra-járvány és az 1920-as évek második felében beköszöntött gazdasági válság vetette vissza ideiglenesen, később pedig a zománcos, üveg és újabban a műanyag tárolóedények elterjedése jelent veszélyt a szakmára nézve. Ennek ellenére a kádárok még ma is a viszonylag jól kereső iparosok közé tartoznak, akiknek a bortermelő vidékeken a boroshordók készítése és javítása, másutt néhány speciális áru készítése ad munkát.

Anyagok

A kádárok legalkalmasabb nyersanyaga a tölgyfa, ebből készülnek a boros- és söröshordók, de anyaghiány esetén készítenek eper-, akác- és szelídgesztenyefa hordót is. Dézsát, kádat pedig akár fenyőfából, szilből, hársból vagy kőrisből is lehet készíteni. Az anyagokhoz kell sorolnunk az abroncsvasat (faabroncs esetében nyír-, mogyoró- vagy fűzfavesszőt), a gyékényt és a kéthegyű szegeket is.

Szerszámok, eszközök

Bogdán István *Mestere volt egykor... c. könyve szerint* a legfontosabb kádárszerszámok a következők: mérték, börtümrő, körzők, irdaló, alakzó, tőke, bárdok, szekercék, fűrészek, gyaluk, gyalupad, vonókések, fúrók, szalu vagy kapacs, bakló, színlőbálvány, sorjázó, vasláb, döngölő, sulyok, fenékhúzó, abroncs húzó, horlő, hajtófa, arányzó, kalapácsok, stb.⁵

⁴ Klinger–Erdősi 1938: 3.

⁵ Bogdán 1984: 168.

Alapműveletek

A faedénynek kiválasztott, görcsmentes, jól megszáradt fatörzset a készíten-dő edény méreteinek⁶ megfelelően fűrésszel földarabolják, majd szekercével vagy hasítóvassal hosszában, szála mentén dongahasábokra hasítják. Ezután faragó-bárddal kinagyolják a dongát, majd a faragószéken vonókéssel és fűles gyaluval megadják a végleges formáját. Ha a dongák elkészültek, a rakóabroncsba kerül-nek. Ez úgy történik, hogy egy dongát a húzatóabroncshoz erősítenek, majd kör-ben mellé állítják a többi dongafát. A húzatóabroncsot kalapáccsal vagy a trapéz alakú bodnársúlyokkal lejjebb ütik, és a dongák felső vége felől ráhúznak még egy abroncsot. A dongákat belül forgácstűzzel kitűzelve, kívülről pedig vízzel locsol-va teszik rugalmassá. Így engednek az összehúzásnak, amíg valamennyi abron-csot rá nem szorítják. Ezután következik a csínvágás, vagyis a hordófenék vájátá-nak, hornyának bevésése. Eszköze a három facsavarral állítható vésetű csínvágó, bár újabban a műveletet legtöbbször géppel végzik. Majd a bodnár körzővel megméri a fenék területét, kiszabja és legyalulja a fenékdeszkákat. A fenékdara-bokat kéthegyű fa- vagy vasszögekkel csapolják egymásba, közéjük egy-egy szál gyékényt tesznek tömítésül. Ezután a hordóról leverik a húzatóabroncsokat, az oldalfugók (a dongák közötti rések) közé is gyékényt helyeznek, majd a körül-fű-részelt és a peremén elvékonyított hátsó feneket a csínbe illesztik. Visszateszik az abroncsokat, az első fenéken kifűrik a csaplyukat (nem mindegyik hordót látják el csappal), a szájdongán a beöntőlyukat, majd a fenékhúzóval helyére teszik az első feneket.⁷ A kész hordót megszínelik, gyaluval megcsinosítják és ráverik a végleges abroncsokat. Hasonlóan készítik el a sokféle egyéb faedényt, amelyek-nek természetesen csak egy fenékük van, ezért elkészítésük is egyszerűbb.⁸

Termékek

A kádárportékák között a különféle nagyságú, vagyis űrtartalmú hordókon kívül rendkívül sokféle háztartási és gazdasági faedény szerepel: kádak, dézsák, bödönök, kútvödrök, bortölcsérek, puttonyok stb. Az iparosok ezeket vagy meg-rendelésre készítik, vagy pedig vásárokon értékesítik.

⁶ Századokon át hordómérőnek vagy akolómesternek nevezett mértékhitelcsítők akófával mérték a hordókat. Az 1 akós (1 magyar akó – 54,3 l) hordó fenékmérőjének 42 cm-nek, dongái hosszának 52 cm-nek kellett lennie.

⁷ Bogdán 1984: 169.

⁸ A régebben használatos faabroncsok elkészítését itt nem ismertetem.

Bodnárok Salánkon

Munkám konkrét célja a salánki hordókészítők életének, munkájának rövid bemutatása. Salánk háromezer fős, túlnyomórészt magyar lakta település Kárpát-alja délnyugati, síksági részén, a történelmi Ugocsa vármegye északi szegletében, a magyar-ukrán határtól mintegy 16 kilométerre. Salánk fele-fele arányban református és görög katolikus lakossága mindig is büszke volt hagyományaira, magyarságára és a település gazdag történelmi múltjára.⁹ Az itt élő emberek szorgos munkájukkal kivívták a környék lakosságának tiszteletét és elérték egy viszonylagos anyagi jólétet, amely illett a település egykori mezővárosi rangjához. A természeti környezet évszázadok óta meghatározta a helyi lakosok foglalkozását. A sík domborzat és a tágas határ a gabonatermesztés és nagyállattartás, a kedvező fekvésű vulkáni dombok a szőlészet és gyümölcshézés, a falut körülölelő tölgyerdők pedig a famegmunkáló háziiparok, elsősorban a kádármesterség felvirágzását segítette elő.

1. kép. A háromfenekű asztali bordó Nagyszőlős címerével, Salánk.

Készítette: Kész Barnabás, 2009.

2. kép. Kerek kishordó festett feneke – a gazda fején a tipikus salánki kalap látható.

Készítette: Kész Barnabás, 2009.

1920 előtt az itteni bodnárok, székely, szlovák és román társaikkal együtt el látták a Tiszántúl és az Alföld bortermő vidékeit termékeikkel. Trianon a kárpát-aljai magyarságot is elszakította az anyaországtól, de az itteni iparosok sem a csehszlovák és szovjet időszakban, sem pedig a jelenlegi Ukrajnában nem marad-

⁹ Itt zajlott le 1711 februárjában Rákóczi „utolsó országgyűlése”.

tak munka nélkül.¹⁰ Elsősorban a helyi igényeket elégítik ki, ugyanis mind Salánk, mind pedig az egész beregi és ugocsai dombvidék híres szőlőtermesztő területek, melyek borkultúrája a kommunista „száraztvény” okozta károk után napjainkban kezd újraéledni. A szovjet rendszer alatt a településen göngyöleggyár létesült, melynek hordógyártó részlege munkát adott a falu valamennyi bodnárának, „nagyiparivá” tette a termelést és egységesítette a termékek értékesítését. A salánki hordók, kádak és dézsák ezrei eljutottak nemcsak Ukrajna, de az egész Szovjetunió legtávolabbi vidékeire is (1–2. kép). A rendszerváltással a gyár leállt, a település kádárai házi műhelyeikben folytatják a termelést és új kapcsolatokat építenek ki. Termékeik eljutnak Ukrajnán kívül a magyar, horvát, olasz és francia piacra is. Ám ezzel együtt megszorodtak a problémák is. A gond nem az értékesítéssel, hanem az anyagbeszerzéssel van. A környező erdők mértéktelen irtásával többszörösére nőtt a tölgyfa ára, akárcsak az abroncsnak való vasé. A nagyapák által használt kopott szerszámokkal nem lehet versenyképes árut készíteni, a szalagfűrész és más gépek vásárlása pedig jelentős befektetést igényel. Ezért a fiatalok közül többen felhagynak a szakmával és más megélhetés után néznek.

3. kép. Az 1977-es születésű Gál Imre.

Salánkon ő készítette a legkisebb, mindössze fél literes hordócskákat. Ehhez először apró szerszámokat kellett készítenie. Készítette: Kész Barnabás, 2009.

¹⁰ Salánk 1920-tól 1938 őszéig Csehszlovákiához, a második világháború alatt Magyarországhoz, 1945 és 1991 között pedig a Szovjetunióhoz tartozott.

4. kép. László Árpád (1949-ben született) és fia, László Attila (1988-as születésű). A két faragott fenekeű kishordó a munkácsi borfesztívrálra készült, ahová Viktor Juscenko és Sólyom László is ellátogatott kárpátaljai találkozójuk során, 2008 januárjában. Készítette: Kész Barnabás, 2009.

Valaha Salánkon száznál több mesterember élt. Jelenleg mintegy 30 főre tehető a hordókészítéssel foglalkozó kisiparosok száma; nem teljes névsoruk a következő: Fábíán Károly, Gál Imre (3. kép), Gál István, Gál Sándor, Gecse Sándor, Kalanics Béla, Kész Elemér, Kész Ferenc, Kész Gábor, Kész Géza, Ifj. Kész Géza, László Attila, László Árpád (4. kép), Ifj. László Árpád, László Elemér (5. kép), Molnár Ferenc, Pólin Béla, Pólin Elemér, Rákosi Miklós, Sipos Albert, Sipos Béla, Sipos Endre (6. kép), Sipos Sándor, Sipos Tivadar, Szidor Elek, Szidor Ferenc, Szűcs János, Szűcs Ferenc, Zán Zoltán.

Valamennyien magyar nemzetiségűek, Kalanics Béla, a Szidorok és a Pólinok kivételével református vallásúak (az utóbbiak görög katolikusok). Többségük a település központjában, illetve az „Alvég”-nek nevezett, legkorábban betelepült részében lakik. A szakmát többségük az apjától, esetleg valamelyik rokon mestertől tanulta, apáról – fiúra öröklődik a műhely is a szerszámokkal egyetemben. A kopott, ősi kézi szerszámokat akkor is nagy becsben tartják, ha a munka nagy részét már gépek segítségével végzik. A felsorolt személyek közül egyesek betegség miatt (Kész Gábor – agyvérzés), mások pedig (Szűcs Ferenc – szobafestő, Szűcs János – tűzoltó, stb.) egyéb elfoglaltságuk miatt hanyagolják a mesterséget. A fiataloknál gyakori, hogy a famegmunkálásnál maradnak, de a hordókészítésnél valamivel könnyebb, mégis egész évben jól fizető asztalosmunkára (karnis, eszter-

gált könyvespolc, asztal, szék, díszlépcsőkorlát, ajtó és ablak készítésére) állnak át. A salánki bodnárokra amúgy is jellemző, hogy igazi paraszt-iparosok – a hordókészítés mellett valamennyien gazdálkodnak: földet művelnek, jószágot tartanak. Kívülálló szemmel úgy tűnik, hogy talán kifizetődőbb lenne teljes energiájukat a hordókészítésre összpontosítani, hisz van elegendő megrendelésük. Ők azonban szeretnek két lábbal a földön állni, és ez természetes egy olyan településen, ahol még a papok, a tanítók és az orvosok is gazdálkodással egészítik ki szűkösnek mondható fizetésüket. A salánki iparosok egyébként sem viseletük, sem lakásuk, sem pedig szokásaik terén nem különböztek soha a falu többi lakosától. Csak az erős vászonkötény, a fülük mögött felejtett ceruza, a melléképület nagy részét elfoglaló bodnärműhely, az udvaron, fedél alatt száradó rönkök és dongák, a falon nagy tekercsekben tárolt vasabroncs utalt a gazda foglalkozására. Egészében véve teljes mértékben érvényes rájuk az a jellemzés, amelyet Paládi-Kovács Attila fogalmazott meg a magyarországi kisiparosokkal kapcsolatban:

5. kép. Az 1939-es születésű László Elemér három évig tanulta a szakmát Beregszászban egy Debrecenben mestervizsgázott „diplomás mestertől”, Jánosi Bélától. Régebben Űrmezőre készített 20 ezer literes kádakat, ma 1 és 50 liter közötti kisebb hordókat készít.

Készítette: Kész Barnabás, 2009.

6. kép. Sipo Endre (1966-os születésű) az édesapjától leste el a szakmát, aki vizsgott Rákosi Miklóstól, egy Debrecenben vizsgázott mestertől tanulta a hordókészítést. Készítette: Kész Barnabás, 2009.

...A kisiparosok többsége, különösen a falvakban... élők nem tudtak maguknak polgári létformát kialakítani. ...A saját házzal, műhellyel, földdel rendelkező meste-
reket egy világ választotta el a gyári munkások és az agrárproletárok tömegeitől.

...Magyarországon az 1920–1930-as években a kisiparos foglalkozása nem polgári, mert túl közel van az anyaghoz és tevékenységében több a fizikai munka, mint az üzletvezetői, vállalkozói tevékenység. ...A kisipari műhelyek többségében nincs segéd, sem tanonc. ...A kisiparos mégsem munkás, ha van saját lakása, műhelye, szőlője és tőkéje, iparendélye, szaktudása révén önállóan tud iparüzésre vállalkozni. ...Szaktudása, hagyományai folytán olyan kulturális tőke birtokosa, amely a kispolgársághoz kapcsolta, s így annak tömegét, társadalmi és politikai súlyát növelte.¹¹

Bodnárportrék

Hogy jobban áttekinthessük a helyi hordókészítés sajátosságait, ismerkedjünk meg közelebbről egy idős és egy fiatal bodnárral.

BODNÁRPORTÉ I. – SIPOS BÉLA

Sipos Béla Salánk legelismertebb bodnára. 1936-ban született, 1952-től dolgozott a két évvel korábban beindult salánki göngyöleggyár hordókészítő műhelyében. Ám két év múlva elbocsátották, mert megtagadta a komszomolszervezetbe való belépést. Ezután is bodnárként kereste a kenyerét hol a helyi erdőgazdaságban, hol egy nagyszőlősi vállalatnál, hol pedig a salánki kolhozban. Nagyszőlősen készítette el az első 65000 literes hordóját, amely nem bortárolásra szolgált, hanem egy 18 személyes borozót alakítottak ki benne. Az elmúlt 30 évben segédeivel hasonló nagyságú (40, 50, 60, sőt 65 ezer literes) eceteshordókat készített az ukrajnai ecetgyárak számára. Különös, óriás faalkotmányok ezek, amelyek nem annyira hordókra, mint inkább hatalmas puttonyokra vagy kádakra emlékeztetnek. Belső falukon egy speciális géppel összetekert, 40 cm vastag bükkfa deszkából készült kondróc fut – spirál alakban – körbe-körbe. Ezen át folyik alá újra meg újra a bor, míg csak ecet nem válik belőle. Az eceteshordó elkészítésén négy ember minimum négy napig dolgozik. A szükséges faanyagot a megrendelők – az ecetgyárak – biztosítják a számukra. Az eceteshordókon kívül Sipos Béla – természetesen – boroshordókat (pl. 5-6 ezer litereseket) is gyárt a környék borgazdaságai számára. Ő az egyetlen salánki bodnár, aki megrendelésre egészen kicsi, 3-5 literes, kétféle bor tárolására alkalmas, háromfenekű hordókat is készít (7. kép). A körte-, barkóca- vagy szilvafából készített csap jobbra fordításakor vörös-, balra fordításakor pedig fehérbor folyik belőle. E mestermunkák elkészítése aprólékos, figyelmes munkát igényel. Ilyen hordócskát rendeltek tőle a Lembergbe érkező II. János Pál pápa számára is. De készített Béla bácsi Gorba-csovnak is – gőzfürdőbe való fürdőkádat. 2003-2004-ben Sipos Béla három se-

¹¹ Paládi-Kovács 2007: 64.

gédével az odesszai konyakgyárban dolgozott, 10 ezer literes hordók javításával foglalkoztak. Ám felesége betegsége miatt otthagya a jól fizető munkát, azóta idehaza vállalt megrendeléseket.

7. kép. Sipo Béla, a háromfenekű csobolyó egyedüli készítője, Salánk.
Készítette: Kész Barnabás, 2009.

BODNÁRPORTÉ II. – KALANICS BÉLA

Kalanics Béla, a fiatal, 1972-es születésű iparos édesapjától tanulta a hordókészítés mesterségét, aki sokáig a helyi hordógyárban dolgozott (8. kép). Ám a gyenge fizetés és a káros munkakörülmények – porban és gőzben, marószóda felhasználásával húzta össze a hordókat – miatt az apa otthagya a vállalatot és kiváltotta az iparendélyt. Ezután állandó szerződésük volt egy krími konyakgyárral és egy kaluzsi (Nyugat-Ukrajna) vállalattal. Édesapja halála (2004) óta Kalanics Béla egyedül dolgozik a családi műhelyben. Az egyre dráguló nyersanyag miatt az eddigi öt-hatszáz literes boroshordók helyett jobbra 4–10 literes kishordókat készít. Legutóbb Olaszországba készített egy sorozat hordót boreszenzia tárolására. Elmondása szerint egyre kevésbé érdemes nagyobb hordókat készíteni, mert az árak nem tudják követni a fa és a vas árának növekedését.¹² Ezért a hordókészítés mellett egyéb munkával is foglalkozik: asztalokat, székeket, sőt

¹² Jelenleg egy százliteres hordó ára 800 hrvnya, egy 10 literes kishordóé pedig 250-300 hrvnya.

is.¹⁴ A salánki mesterek főleg boros- és ecetes- és káposztáshordókat, kádat, szaunába való favödröket és virágdézsákat készítenek, salánki specialitásnak mondhatjuk a kerek vagy ellipszis formájú asztali kishordókat. Szinte kizárólag helyi tölgyfából, elsősorban a tömörebb fájú mocsári tölgyből dolgoznak. A ritkább fájú hegyi tölgy főleg a pálinka tárolására alkalmatlan, mert „könnyezik”, „a szálán enged”. Bár elterjedt a gépi munka is, a régi kézi szerszámokat nagy becsben tartják, és még mindig német (bár torzított formájú) műszavakkal nevezik őket. Találkozhatunk más, csak itt használatos kifejezésekkel is. A salánki bodnárok például *cecami*nek nevezik a kalapácsot, *hóblin*nak a gyalut, *cugn*nak a dongaszorítót, *cirklínek* a körzőt, *móblin*nak a dongaszögmérőt, *tipliszegnek* a kéthegyű szegget, *fugosnak* a szétvált dongájú hordót, de *gárbolóp*adnak a faragószéket, *gárbolás*nak a hordó belsejének vonókéssel való megmunkálását, *stészolás*nak a donga gyalulását, *bőgőzé*nek a donga belső oldalának gépi faragását, *csá*nnak a nagyméretű kádat, stb. A település bodnárai igazi parasztpárosok, sem életmódjukban, sem pedig mentalitásukban nem különböznek a helyi gazdálkodó lakoságtól. A jóhírű salánki kádármestereknek nem kell tartaniuk a konkurenciától, a fellendülőben lévő borászat pedig bőven ellátja őket munkával. Az egyre nehezebben beszerezhető nyersanyag, a helyi tölgyerdők kiirtása azonban kétségessé teszi e nagy múltú, *kárpátikum*nak számító mesterség jövőjét.

Felhasznált irodalom

- BOGDÁN István
1984 *Mestere volt egykor...* Budapest: Magvető Könyvkiadó
- HOLTMANN, Fritz
1905 *A praktikus kádár*. Bréma
- KEPLER, Johannes
1615 *Nova stereometria doliorum vinariorum*. (A boroshordók új térfogatméréséről.)
- KLINGER Dezső – ERDŐSI Emil
1938 *Kádár*. Pécs: A „Kádáripár” Kiadóhivatala
- PALÁDI KOVÁCS Attila
2007 *Ipari táj*. Budapest: Akadémiai Kiadó

¹⁴ A szocialista rendszer idején a salánki Helmec-hegy oldalában fekvő egykori grófi pincében – itt tartották meg Rákóczi nevezetes tanácskozását is – jó hírű állami borgazdaság működött. Jelenleg nem foglalkoznak benne borászattal, de a pincében ma is láthatók a több ezer literes kádak, némelyek még a magyar királyi pecséttel vannak ellátva.

Barnabás Kész

MASTER COOPERS FROM SHALANKI

The aim of this study is to give an illustration of the lives and work of coopers in Shalanki through the portrayal of a couple of these master craftsmen. Shalanki is a settlement with three thousand inhabitants who are predominantly Hungarian. The town is situated in the south-western, flatland part of Subcarpathia, in the northern corner of the historic Ugocsa comitat. Most of the population is engaged in agriculture and farming, especially in vine- and fruit-growing.

Shalanki can be considered as the capital of coopers. There used to work more than a hundred coopers and still does a couple of dozens. After the closedown of the local coopers factory, these professionals started to work at home in their own workshops, chiefly to order. The cooper craftsmen of Shalanki make wine and vinegar casks, sauerkraut kegs, tubs, wooden buckets used in saunas, and flower-tubs. The round or elliptic small table casks are a speciality of the Shalanki coopers. The tubers of the settlement are real peasant craftsmen, not differing from the local farmer population either in their lifestyle or their mentality.

The reputed master coopers of Shalanki do not need to fear competition, and the growing wine-growing provides them with plenty of work. The only factor that threatens the future of this traditional, uniquely Subcarpathian trade is the increasing difficulty in the procurement of raw material because of the deforestation of local oak-forests.

Brindza Fesztivál Rahón

Brindza Fesztivál fogadó kapuja, Rabó. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Koszív méző fogadó kapuja. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Tiszabogdány emblémája. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Koszívi hucul népviselet. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Hucul lányok népviseletben, Rahó. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Generációk együtt a fesztiválon. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Mulatnak a koszrvi emberek. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

Szabadban szárradnak a lágy sajtok. Készítette: Bódi Erzsébet, 2009.

E számunk szerzői

2012/1.

GAJDOS NIKOLETTA

magyar–történelem szakos főiskolai
hallgató

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar
Főiskola
Beregszász, Ukrajna

SZILÁGYI BERNADETT

magyar–angol nyelv és irodalom szakos
hallgató

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar
Főiskola
Beregszász, Ukrajna

KÉSZ BARNABÁS

történelem–földrajz szakos tanár
Salánki Mikes Kelemen Középiskola
Ukrajna
keszmargit@gmail.com

ZÁN GÁL ADÉL

Magyar nyelv és irodalom szakos
középiskolai tanár
PhD-hallgató
DE TEK Néprajzi Tanszék
gal.adel@freemail.hu

NAGY MÁRTA

művészettörténész–bizantinológus
Debreceni Egyetem
nmartha@freemail.hu

ETHNOLOGIC HORIZONS

A Periodical Published by Györffy István Ethnological Association
Volume 21 Number 1 (2012)

Founders

IVÁN BALASSA and ZOLTÁN UJVÁRY (1992)

Founding Editor

GYULA VIGA (1992–2001)

Editor

RÓBERT KEMÉNYFI

Guest Editor

ERZSÉBET BÓDI

Head of the Editorial Board

ZOLTÁN UJVÁRY

Members of the Editorial Board

DÁNIEL BÁRTH, MÁRTA FATA (Tübingen), VILMOS KESZLÉK (Kolozsvár),
MARGIT KÉSZ (Salánk/Beregszász), VERONIKA LAJOS, KÁROLY LÁBADI,
JÓZSEF LISZKA (Komárom), GYULA VIGA

Copy Editor

MONIKA GÖNCZY, ERIK LÁSZLÓ KOVÁCS

Translation

ORSOLYA TAKÁCS, VERONIKA LAJOS

Technical Assistant

ÉVA BIHARI NAGY

Cover design by:

CSABA DALLOS

Publication Sponsored by

Ministry of National Resources, Museum Department

The Local Government of Debrecen

HSRF K 68694

HAS UD Ethnologic Research Group

Department of Ethnology

Published by

ELEK BARTHA, President of Györffy István Ethnological Association

ISSN 1215-8097

Printed in Debrecen by *Kapitális Ltd.*

www.neprajzilatohatar.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Folyóiratunk a térségünkben együtt élő nyelvi, etnikai, vallási közösségek tárgyi-szellemi hagyatékát elemző, az asszimilációs, akkulturációs, integrációs folyamatokat értelmező írásoknak biztosít többnyelvű fórumot. Nem csupán térbeli és tárgyköri változatossággal, hanem különböző generációs nézőpontokból mutatja be a folytonosan alakuló Közép-Európa néprajzi örökségének jelentéseit. A tematikus tartalommal megjelenő egyes számainkban kiemelten foglalkozunk egy-egy szórvány-közösség kultúrájának több tudományágat átfogó megközelítésével.

Our periodical aims to provide a multilingual forum for scholarly works analyzing the intellectual and material heritage of co-existing communities of language, ethnicity or religious denomination in our region while interpreting assimilation, acculturation and integration processes. It intends to present meanings of the continuously changing Central European ethnographical traditions not only with geographical diversity and variety in fields but from different generations' points of view. In our thematic issues, we place emphasis on studying the culture of a particular Diaspora by means of approaching it from the viewpoints of several scholarly disciplines.